

С.П.МИРОНОВА

ПЕДАГОГІКА ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.04: 376 (075.8)

ББК 74.202.42я73

М 64

Рецензенти:

Гладуш В.А. - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та корекційної освіти Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Яковлєва С.А. - доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри корекційної освіти Херсонського державного університету

Мельник Л.П. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Миронова С.П.

Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова. - Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. – 164 с.

Навчально-методичний посібник висвітлює основні проблеми організаційного, змістового та методичного забезпечення інклюзивної освіти, зокрема: підходи до реалізації інклюзивної освіти як нової соціальної моделі в світі та Україні; психолого-педагогічний супровід дітей в інклюзивному закладі; реалізація корекційно-розвиткового компоненту інклюзивного навчання; співпраця з батьками як членами команди інклюзивного закладу; навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти. Пропонований навчально-методичний посібник адресований студентам, слухачам курсів підвищення кваліфікації, педагогам і психологам інклюзивних закладів.

ЗМІСТ

Передмова

МОДУЛЬ I. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ, ЗМІСТОВЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Тема 1. Інклюзивна освіта як соціальна модель

Тема 2. Інтегрована та інклюзивна освіта в різних країнах світу

Тема 3. Організація інклюзивної освіти в Україні

Тема 4. Психолого-педагогічний супровід дітей в інклюзивному закладі

Тема 5. Реалізація корекційно-розвиткового компоненту інклюзивного навчання

Тема 6. Сутність та завдання оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями психофізичного розвитку

Тема 7. Співпраця з батьками як членами команди інклюзивного закладу

Тема 8. Навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

ПЕРЕДМОВА

Одним із сучасних ціннісних орієнтирів в освіті є особистісний підхід до суб'єктів, забезпечення не лише рівних прав всім учасникам освітнього процесу, а передусім рівних можливостей. Відповідно такі ціннісні орієнтації призвели до активного запровадження інклюзивної освіти, яка на часі є одним із пріоритетних завдань в галузі вітчизняної освітньої політики. Це підтверджується цілою низкою законодавчих актів, суттєвим зростанням кількості наукових досліджень.

Однією з доведених умов ефективності інклюзивної освіти є психологічна та методична готовність психолого-педагогічного персоналу, що її забезпечує. Це підкреслюється й в державних документах. Так, в одному з останніх листів МОН України «Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році» наголошується, що «виважена кадрова політика з постійним підвищенням кваліфікації педагогічних працівників сприятиме впровадженню у навчально-реабілітаційний процес інноваційних технологій, зростанню показників освіченості, вихованості, соціалізації дітей з особливими потребами» [51].

Системне формування професійної компетентності вихователів, вчителів, психологів, корекційних та соціальних педагогів, в галузі інклюзивної освіти містить такі складові: ціннісні орієнтири, психологічна готовність, методичні компетентності. Ці складові має забезпечити вища школа у процесі підготовки фахівців.

У навчальні плани підготовки педагогічних працівників включені дисципліни, спрямовані на формування інклюзивної компетентності, зокрема: «Основи інклюзивної освіти», «Педагогіка інклюзивної освіти», «Основи інклюзивної педагогіки», «Інклюзивне навчання в системі спеціальної освіти», «Менеджмент інклюзивної освіти» (назва дисципліни, її обсяг залежать від освітніх програм підготовки фахівців). Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету протягом 4-х років підготувала три навчально-методичних посібники для студентів вишу, слухачів курсів підвищення кваліфікації, практичних працівників інклюзивних закладів. Втім стрімкий розвиток інклюзивної освіти, актуальність проблеми готовності педагогічного персоналу до реалізації завдань інклюзивного навчання, дефіцит вітчизняних навчально-методичних видань обумовлюють подальшу роботу науковців з підготовки літератури.

Пропонований навчально-методичний посібник адресований студентам, педагогам і психологам інклюзивних закладів, слухачам курсів підвищення кваліфікації. Зміст посібника спрямований на розкриття основних проблем організаційного, змістового та методичного забезпечення інклюзивної освіти. Висловлюємо сподівання, що навчально-методичний посібник посяде гідне місце в бібліотеках педагогів.

Світлана Миронова

МОДУЛЬ I. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ, ЗМІСТОВЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Тема 1. Інклюзивна освіта як соціальна модель

План

1. Історичне підґрунтя інклюзивної освіти
2. Основні поняття інклюзивної освіти
3. Принципи інклюзивної освіти

Література

1. Бондар В.І. Історія олігофренопедагогіки : підручник / В.І.Бондар, В.В.Золотоверх. – К.: Знання, 2007. – 375 с.
2. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.
3. Історія інвалідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.discrimi.net/istoriya-invalidnosti/>
4. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.
5. Малофеев Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества к государствам и лицам с отклонениями в развитии: монография / Н.Н.Малофеев. – М.: Экзамен, 2003. – 256 с.
6. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
7. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 238 с.

1. Історичне підґрунтя інклюзивної освіти

Ставлення суспільства до осіб з психофізичними порушення є визначальним фактором забезпечення їм соціальних та освітніх послуг. Історія знає різні факти такого ставлення: від виразної агресії до захисту і врахування індивідуальних особливостей. Зміна суспільних тенденцій в оцінці розвитку людей призводить і до змін в їхній освіті.

В спеціальній педагогіці виділені *етапи еволюції в західній Європі державно-суспільного ставлення до осіб з відхиленнями розвитку та їх освіти* (М.М.Малофеев) [5]:

I період – IX - VIII ст. до н. е. – XII н.е. – від агресії й нетерпимості до усвідомлення необхідності допомоги.

II період – XII – 70-ті-80-ті рр. XVIII ст. – від призріння до усвідомлення можливості навчання глухих і сліпих дітей; від притулків через досвід індивідуального навчання до перших спеціальних навчальних закладів.

III період – 70-ті-80-ті рр. XVIII – початок XX ст. – від усвідомлення можливості навчання дітей із сенсорними порушеннями до усвідомлення

необхідності навчання аномальних дітей, визнання їх права на освіту. Становлення системи спеціальної освіти.

IV період - початок ХХ – 70-ті рр. ХХ ст. – від усвідомлення необхідності спеціальної освіти для окремих категорій аномальних дітей до розуміння необхідності спеціальної освіти для всіх, хто її потребує. Розвиток і диференціація спеціальної освіти.

V період - 70-ті рр. ХХ ст. – наш час – від рівних прав до рівних можливостей; від ізоляції до інтеграції.

Довгі роки ставлення до осіб з психофізичними порушеннями ґрунтувалось на медичній моделі, згідно з якою вважалось, що особа з особливостями психофізичного розвитку є хворою і передусім потребує лікування, піклування. Відповідно діти з порушеннями психофізичного розвитку направлялись у спеціальні заклади, де отримували спеціальну допомогу і навчання, але їхня соціалізація ускладнювалась. У ХХ ст. допомога особам з психофізичними порушеннями організовувалась під девізом «Рівні права для всіх», проте частіше це тільки декларувалось. На практиці ж навіть діти з невиразними особливостями розвитку вимушені були навчатись у сегрегованих закладах.

Домінанта медичної моделі позначалась і на понятійно-категоріальному апараті. Зокрема, вживались терміни: аномальна дитина, діти-інваліди, глухонімі, калічні діти тощо.

У 70-тих рр. ХХ ст. в Європі була започаткована соціальна модель оцінки психофізичних порушень, яка пропагує перенесення акцентів з порушення (біологічного фактору) на цілісну особистість людини, її соціальні цінності (соціальний фактор). В основі моделі лежить вчення Л.С.Виготського про особливості складної структури психофізичних порушень, виділення ним соціальних аспектів розвитку дітей. Вчений у своїх працях доводив, що спеціальна школа створює для дитини замкнений світ, у якому все є прилаштованим до дефекту. Внаслідок штучної ізоляції дітей, відриву їх від сім'ї і здорових ровесників формується невпевнена в собі, власних силах і можливостях особистість, яка є непідготовленою до життя у суспільстві. Прихильники соціальної моделі наголошують, що оцінка розвитку людини не може здійснюватись лише через призму порушення; варто зважати на збережені можливості людини, її потреби й цінності, необхідність соціалізації. Девізом стає: «Рівні можливості для всіх».

Соціальна модель була взята за основу в Декларації про права інвалідів, ухваленою Генеральною асамблеєю ООН 9 грудня 1975 р. У документі визнається, що інвалідність є не медичною, а соціальною проблемою, проблемою прав людини.

Аналіз теорії та практики спеціальної освіти свідчить про те, що кожна країна має свій своєрідний досвід. Вивченням вітчизняної історії становлення системи спеціальної освіти займались В.І.Бондар, В.В.Засенко, В.В.Золотоверх, Л.К.Одинченко, В.М.Синьов, М.О.Супрун, О.М.Таранченко, С.В.Федоренко та ін. Ними виявлено, що тенденції інтеграції та інклюзії в Україні історично обумовлені, а етапи еволюції державно-суспільного ставлення до осіб з

відхиленнями розвитку та їх освіти мають певні особливості. Так, ще за часів Київської Русі в державі не проявляли виразної агресії до осіб з психофізичними порушеннями. В «Кормчих книгах» застерігали ображати калік, погрожуючи відлученням від церкви. В XI ст. в Києво-Печерському монастирі було створено перший притулок для таких людей; у подальшому саме церкви виділяли кошти для піклування про інвалідів.

І хоча в нашій державі повсякчас надавалась допомога дітям з особливостями психофізичного розвитку, існує система спеціальних закладів, все ж активне запровадження інтегрованої та інклюзивної освіти розпочалось пізніше, ніж у Європі. Так, початком п'ятого періоду для європейських країн стало прийняття в 70-ті рр. XX ст. низки документів, серед яких і Декларація ООН «Про права інвалідів», утвердження в суспільній свідомості соціальної моделі оцінки психофізичних порушень. В Україні цей етап розпочався з 90-х років XX ст. після здобуття незалежності і ратифікації низки міжнародних документів, що визначають захист прав людини загалом та її право на освіту, зокрема.

Вагомого значення для України, як і для інших держав, набула Саламанкська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами, прийнята в червні 1994 р. учасниками Всесвітньої конференції з питань освіти осіб з особливими потребами в іспанському місті Саламанка (проводилась за підтримки ЮНЕСКО). У документах наголошується на актуальності цієї проблеми для всього світу і недоцільності розгляду ізольованої освіти осіб з особливими потребами; підкреслюється, що інклюзивна освіта має стати частиною педагогічної стратегії та нової соціальної й економічної політики.

Актуальність інклюзивної освіти обумовлена й низкою суспільних факторів. Одним із них є покращення системи медичної допомоги, в тому числі й при народженні дітей групи ризику (наприклад, глибока недоношеність), що є однією з причин зростання кількості дітей з психофізичними порушеннями загалом та негрубими відхиленнями від типового розвитку, зокрема. Водночас батьки прагнуть одержання дитиною з особливостями розвитку освіти без відриву від сім'ї разом з однолітками, тобто в умовах інклюзивного середовища.

Аналізуючи вітчизняні тенденції, В.М.Синьов відзначає факти, які підтверджують запровадження світових стандартів соціалізації з 90-х років до сьогодення. Це, зокрема: зростання мережі реабілітаційних закладів; активізація наукових досліджень та практики з питань інтегрованого навчання; створення громадських організацій, що займаються проблемами осіб з психофізичними порушенням; розробка нової концепції спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами; створення системи ранньої корекційної допомоги; державна підтримка інтегрованої та інклюзивної освіти [7].

2. Основні поняття інклюзивної освіти

Розуміння категорій інклюзивної освіти передбачає передусім роз'яснення понять психофізичних порушень.

Дитина з порушеннями психофізичного розвитку – це дитина, яка має психічні і/або фізичні порушення, що впливають на цілісний розвиток її особистості, й потребує спеціальних/додаткових умов навчання й виховання.

Для означення цієї категорії дітей в літературі, нормативних документах використовуються різні терміни: діти з психофізичними порушеннями; діти з порушеннями психофізичного розвитку; діти з особливими освітніми потребами; діти з обмеженими можливостями життєдіяльності; діти, що потребують корекції психічного і/або фізичного розвитку. Нам імпонує термін – діти з особливостями психофізичного розвитку як найбільш етичний, саме тому ми найчастіше будемо використовувати в посібнику його, вживаючи також відповідне скорочення: діти з особливостями психофізичного розвитку – діти з ОПФР.

Порушення психофізичного розвитку поділяють на декілька категорій. У науковій літературі існують різні класифікації, наприклад, залежно від галузі застосування чи мети поділу. Найбільш поширеною у спеціальній педагогіці та практиці спеціальної освіти є класифікація порушень за видом (нозологією), оскільки саме з урахуванням цього визначаються зміст і методи роботи з дитиною, добирається заклад для неї та форма організації навчання і виховання. Відповідно виділяють наступні **категорії порушень психофізичного розвитку у дітей**:

- ✓ виразні та сталі порушення слухової функції (глухі, слабчуючі, пізно оглухлі діти);
- ✓ виразні порушення зору (сліпі, слабкозорі діти);
- ✓ важкі мовленнєві порушення (діти-логопати);
- ✓ стійкі порушення інтелектуального розвитку на основі органічного ураження центральної нервової системи (розумово відсталі діти);
- ✓ затримка психічного розвитку (діти із ЗПР);
- ✓ порушення опорно-рухового апарату (діти з вадами опорно-рухового апарату);
- ✓ емоційно-вольові розлади (діти з вадами емоційно-вольової сфери);
- ✓ комплексні порушення декількох функцій (сліпоглухі діти; діти, в яких вади зору, слуху, опорно-рухового апарату поєднуються із розумовою відсталістю).

Для роботи з дітьми з ОПФР в Україні (як і багатьох розвинених країнах світу) готують відповідних педагогів (016 – Спеціальна освіта; до 2016 р. – Дефектологія, Корекційна освіта). Оскільки тривалий час підготовка здійснювалась за спеціальністю «Дефектологія», то й посада у кваліфікаційній характеристиці звучить до сих пір як «вчитель-дефектолог». Проте ми водночас вживаємо і сучасний термін «корекційний педагог» (за кордоном – спеціальний педагог).

Інтеграція

Інтеграція в сучасному суспільстві є провідним напрямком у навчанні і вихованні дітей з особливостями психофізичного розвитку.

У *широкому значенні інтеграція* – це процес забезпечення осіб з порушеннями у психофізичному розвитку правами і можливостями брати участь у всіх видах і формах соціального життя на рівні й разом з іншими членами суспільства.

У *вузькому сенсі інтеграція* розглядається як процес надання учням з психофізичними порушеннями освітніх послуг у звичайних класах загальноосвітньої школи.

Інтеграція здійснюється у двох формах: соціальній та педагогічній.

Соціальна інтеграція передбачає соціальну адаптацію дитини з психофізичними вадами у загальну систему соціальних стосунків передусім у межах того освітнього середовища, в яке вона інтегрується (Л.М.Шипіцина). У окремих країнах такий вид інтеграції називають терміном «мейнстрімінг».

Інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку – це цілеспрямований процес передачі суспільством соціального досвіду з урахуванням особливостей і потреб різних категорій дітей з порушеним розвитком за активної їх участі та забезпечення адекватних для цього умов. Наслідками цього процесу є включення дітей в усі соціальні системи, структури, соціуми й зв'язки, призначені для дітей з типовим розвитком; активна участь в основних напрямках життя і діяльності суспільства згідно з віком, статтю, що готує їх до повноцінного дорослого життя, найбільш повної самореалізації і розкриття як особистості (Л.М.Шипіцина).

Освітня інтеграція передбачає надання дітям з психофізичними вадами можливості спільного навчання в одній школі чи класі з дітьми, що нормально розвиваються, за програмою масової або спеціальної школи (А.А.Колупаєва).

Ще Л.С.Виготський наголошував на вагомості створення такої системи навчання, в якій можна було б пов'язати спеціальне навчання з навчанням дітей з нормальним розвитком. Завданням виховання дитини з порушеним розвитком вчений вважав її інтеграцію в життя та створення умов компенсації її недоліків з урахуванням не лише біологічних, а й соціальних факторів.

Інтеграція відображає спробу залучити учнів з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл. Учень пристосовується до вимог школи.

У існуючих нормативних документах та наукових джерелах описано такі форми інтегрованого навчання:

✓ *повна* – включення дитини з психологічною готовністю до спільного навчання та відповідним віковій нормі рівнем психофізичного і мовленнєвого розвитку в типовий загальноосвітній заклад як рівноцінної із однолітками; корекційну допомогу дитина при цьому одержує згідно потреб у спеціалістів за місцем навчання та проживання;

✓ *комбінована* – діти з близьким до норми рівнем психофізичного та мовленнєвого розвитку навчаються у разі разом із однолітками з типовим розвитком, у процесі навчання одержують допомогу вчителя-дефектолога;

✓ *часткова* - перебування дітей з особливими потребами, котрі не спроможні нарівні із однолітками з типовим розвитком оволодіти освітнім стандартом, у загальноосвітніх закладах лише частину дня;

✓ **тимчасова** – періодичне об'єднання зі здоровими дітьми для проведення спільних заходів.

В умовах загальноосвітніх закладів інтеграція здійснюється шляхом організації спеціальних дошкільних груп (групи компенсуючого типу) або спеціальних класів. Наголосимо, що **форми інтеграції залежать від рівня розвитку дитини**, а саме: повна і комбінована форми є прийнятними для дітей з високим рівнем психофізичного і мовленнєвого розвитку; часткова і тимчасова форми доцільні для дітей з нижчим рівнем розвитку, виразними психофізичними порушеннями.

Розрізняють також інтернальну і екстернальну моделі інтеграції. **Інтернальну** вчені розглядають як таку, що здійснюється всередині системи спеціальної освіти, а **екстернальну** – як взаємодію спеціальної і масової освіти.

Зворотна інтеграція – цей термін використовують тоді, коли діти з типовим розвитком через якісь причини відвідують спеціальну школу.

Спонтанна інтеграція (стихійна, неконтрольована) – відвідування дітьми з особливостями психофізичного розвитку загальноосвітніх закладів без спеціального психолого-педагогічного супроводу й допомоги. Є шкідливою для розвитку й соціалізації дитини.

Інклюзія

Інклюзія – це політика й процес, що надає можливість всім дітям брати участь у всіх програмах.

ЮНЕСКО розглядає інклюзію як процес визнання і реагування на різноманітність потреб всіх тих, хто навчається. До відчужених вразливих груп ЮНЕСКО відносить такі категорії дітей:

- діти, які потерпають від насилля;
- діти-біженці або переміщені діти;
- діти, які працюють;
- мігранти;
- релігійні меншини;
- діти з бідного середовища;
- діти, які працюють в домашньому господарстві;
- мовні меншини;
- етнічні меншини;
- безпритульні діти;
- діти в зонах конфліктів (діти-солдати);
- діти з обмеженими можливостями;
- діти з кочових громад;
- сироти ВІЛ/СНІДУ

Одним із головних завдань інклюзії є відгук на широкий спектр освітніх потреб в шкільному середовищі та за його межами. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки є особливою системою навчання, що охоплює весь

різноманітний контингент учнів та диференціює освітній процес відповідно до потреб учнів усіх груп та категорій.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, яка ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатись за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу.

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало б потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку (А.А.Колупаєва).

Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та освітнє середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями. Інклюзивна освіта є позитивною не лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а й для їх здорових ровесників.

Ключові аспекти розуміння інклюзії

1. Інклюзія – це процес. Це постійний пошук ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. Відмінності лише стимулюють навчання.

2. Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод і їх подоланням. Справжня інклюзія передбачає оцінювання розвитку дитини та стан середовища, збір інформації з різних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та його реалізації на практиці.

3. Інклюзія має створювати умови для присутності, участі та досягнень всіх учнів.

4. Інклюзія передбачає певний наголос на ті групи учнів, які можуть бути виключеними або обмеженими у типових умовах навчання.

Інклюзивний заклад - це заклад освіти, що реалізує інклюзивні підходи, надаючи можливість всім учням одержати досвід, який сприяє подоланню упереджень і дискримінації, формуванню позитивного ставлення до тих, хто відрізняється.

3. Принципи інклюзивної освіти

Саламанкська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами пропагують **принцип включення** шляхом визнання необхідності дій в напрямку створення «Шкіл для всіх» - закладів, які об'єднують всіх, враховують відмінності, сприяють процесу навчання і відповідають індивідуальним потребам. Відповідно запровадження інклюзивної освіти має ґрунтуватись на таких принципах:

- ✓ цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень;
- ✓ кожна людина є здатною відчувати і думати;
- ✓ кожна людина має право на спілкування й на те, щоб її почули;
- ✓ усі люди потребують один одного;
- ✓ справжня освіта може здійснюватись лише у контексті реальних взаємостосунків;
- ✓ усі люди потребують підтримки і дружби ровесників;

- ✓ для усіх учнів досягнення прогресу скоріше можуть бути у тому, що вони можуть робити, ніж у тому, що не можуть;
- ✓ різноманітність посилює усі сторони життя людини.

Контрольні запитання

1. Яким чином ставлення суспільства до осіб з інвалідністю впливає на забезпечення їм освіти?
2. Що означає медична модель порушень?
3. Які погляди пропагує соціальна модель порушень?
4. Яку роль відіграла Всесвітня конференція в Саламанці для розвитку інклюзивної освіти?
5. Дайте визначення понять «інтеграція», «інклюзія», «інклюзивна освіта», «інклюзивне навчання».
6. Назвіть види (форми) інтеграції.
7. Виділіть ключові аспекти інклюзії.
8. Охарактеризуйте принципи інклюзивної освіти.

Тема 2. Інтегрована та інклюзивна освіта в різних країнах світу

План

1. Міжнародна політика та законодавча база інклюзивної освіти
2. Досвід впровадження інклюзивної освіти в різних країнах

Література

1. Даніелс Елен Р. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх закладів / Е.Р.Даніелс, К.Стаффорд. – Львів: Надія, 2000. – 256 с.

2. Екжанова Е.А. Основы интегрированного обучения: пособие для вузов / Е.А.Екжанова, Е.В.Резникова. – М.: Дрофа, 2008. – 210 с.

3. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.

4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / А.А.Колупаєва. – К.: Самміт-Книга, 2009. – 272 с.

5. Коноплева А.Н. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: Монография / А.Н.Коноплева, Т.Л.Лещинская. - Минск, НИО. - 2003. – 232 с.

6. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.

7. Міжнародні документи зі сфери інклюзивної освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ussf.kiev.ua/news/323/>

8. Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира: хрестоматия / Сост. Л.М. Шипицина. - СПб., 1997. - 256 с.

9. *Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf*

1. Міжнародна політика та законодавча база інклюзивної освіти

Основними міжнародними організаціями, які формують політику в галузі інклюзивної освіти є Організація Об'єднаних Націй (ООН ЮНЕСКО, Організація Економічної Співпраці та Розвитку (OECD).

Основою для запровадження інклюзивної освіти є низка *міжнародних нормативно-правових документів*:

- Загальна Декларація ООН про права людини – 1948 р.
- Декларація прав дитини – 1959 р.
- Декларація про права розумово відсталих осіб – ООН, 20.12.1971 р.
- Декларація про права інвалідів - ООН, 09.12.1975 р.
- Конвенція ООН про права дитини - 1989 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року).
- Всесвітня декларація “Освіта для всіх”-1990 р.
- Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю - 1993 р.
- Саламанкська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами –1994 р.
- Дакарська Декларація – 2000 р.
- Конвенція ООН про права інвалідів - 2006 р. (ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.2009, набрала чинності 06.03.2010 р.).

- Резолюція 48 сесії ЮНЕСКО «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє» - 2008 р.

Міжнародні документи з прав людини сформували ключові стандарти щодо права на здобуття освіти. Розглянемо деякі з них.

Загальна Декларація ООН про права людини,
ухвалена ООН 10 грудня 1948 року.

Проголошує рівність прав усіх людей без винятку.

Стаття 26. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Декларація про права розумово відсталих осіб,
прийнята ООН 20 грудня 1971 р.

У документі наголошено, що люди з розумовою відсталістю мають ті ж самі права, що й інші члени суспільства. Такі особи є повноцінними членами суспільства; вони потребують правового захисту та підтримки.

Декларація про права інвалідів,
ухвалена ООН 9 грудня 1975 р.

Декларація проголошує рівність прав інвалідів з громадянами того ж віку. Люди з інвалідністю мають одержувати таку підтримку, яка дасть їм змогу проявити свої можливості та здібності, прискорить процес суспільної інтеграції.

Конвенція ООН про права дитини - 1989 р.

ратифікована Постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 року

Конвенція ґрунтується на визнанні прав усіх дітей, недискримінації дитини з інвалідністю за жодними ознаками; визнає пріоритетність інтересів дитини в суспільстві.

Стаття 2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3. Першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини; праву та бажанню дітей, у тому числі й дітей з інвалідністю, зростати в колі сім'ї, у звичному оточенні.

Стаття 23. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і гідне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі й полегшують її активну участь у житті суспільства.

Стаття 28. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту.

**Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей
для осіб з інвалідністю,**

затверджені Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 р.

Правило 6. Державам слід визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої та вищої освіти для дітей, молоді і дорослих з інвалідністю в інтегрованих структурах. Освіта осіб з інвалідністю має стати невід'ємною частиною загальної освіти.

Документ визначає інклюзивне навчання пріоритетною формою здобуття освіти особами з інвалідністю, проте наголошує, що інклюзивна освіта не становить альтернативи спеціальній.

Саламанкська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами,

прийнятї Всесвітньою конференцією з освіти осіб з особливими потребами: доступ і якість 7-10 червня 1994 р.

Саламанкська декларація про принципи, політику і практичну діяльність в сфері освіти осіб з особливими потребами:

➤ Знову заявляємо про право на освіту кожної людини у тому вигляді, в якому воно зафіксовано в загальній Декларації прав людини 1948 р. і зобов'язуємо всесвітнє забезпечити це право для всіх, незважаючи на індивідуальні розбіжності.

➤ Ми вважаємо й урочисто заявляємо про те, що:

- кожна дитина має право на освіту і можливість одержувати прийнятний рівень знань;
- кожна дитина є унікальною;
- системи освіти і освітні програми мають взяти до уваги широку різноманітність особливостей і потреб дітей;
- особи, які мають особливі освітні потреби, повинні мати доступ до навчання в звичайних школах, які створять їм умови на основі педагогічних методів, орієнтованих у першу чергу на дітей, з метою задоволення цих потреб;
- звичайні школи з інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінацією, створення сприятливої суспільної атмосфери, побудови інклюзивного суспільства; вони забезпечують ефективність та рентабельність системи освіти.

➤ Ми звертаємось до всіх урядів і закликаємо їх надати пріоритет удосконаленню їх систем освіти для охоплення всіх дітей, незважаючи на їх індивідуальні відмінності чи труднощі.

➤ Ми закликаємо міжнародне співтовариство схвалити навчання в інклюзивних школах, а також надати підтримку розвиткові освіти осіб з особливими потребами як невід'ємної частини всіх освітніх програм.

Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами:

Рамки дій ґрунтуються на національному досвіді країн, рекомендаціях ООН загалом та Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів, зокрема. Керівний принцип Рамок дій полягає в тому, що школи мають приймати всіх дітей, незважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовленнєві чи інші особливості. Термін «спеціальні освітні потреби» стосується не лише дітей з психофізичними порушеннями, а й обдарованих дітей та дітей, які мають труднощі в навчанні, обумовлені різними

факторами (соціальні, економічні, політичні тощо). Суспільство має концентруватись не на недоліках дітей, а на їхніх потенційних можливостях.

Рамки дій визначають нові підходи до освіти осіб з особливими потребами. Саме в умовах інклюзії особи з особливими освітніми потребами можуть досягти самих високих результатів в галузі освіти та соціальної інтеграції. Для досягнення успіху інклюзивних шкіл потрібні спільні зусилля не лише з боку вчителів і персоналу школи, а й ровесників, батьків, членів сімей, добровольців.

Основний принцип інклюзивної школи полягає в тому, що всі діти мають навчатись *спільно* в тих випадках, коли це є можливим, незважаючи на труднощі, відмінності між ними. *Шляхами* такого об'єднання має бути:

- приведення у відповідність до потреб і можливостей учнів різних видів та темпів навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх через розробку навчальних планів;
- спеціальна організація навчання;
- розробка стратегії викладання;
- використання ресурсів і партнерських зв'язків з громадами.

В інклюзивних школах діти з особливими освітніми потребами мають одержувати додаткову допомогу для ефективності освіти.

У 9-й пункті Рамок дій наголошується, що **кожна країна має свій досвід надання допомоги дітям з психофізичними порушеннями**, з огляду на який і повинна вирішувати питання організації спеціальної та інклюзивної освіти. В країнах, де спеціальна освіта є добре розвинутою, саме спеціальні заклади мають стати основою для розвитку інклюзивних, оскільки персонал таких установ має вагомий педагогічний досвід. Це є ключовим аспектом організації інклюзивної освіти для кожної країни.

Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами визначають керівні принципи діяльності на національному рівні, зокрема:

- Політика і організація.

Національні стратегії мають націлюватись на досягнення освіти для всіх. Законодавство має визнати принцип рівності можливостей в суспільстві.

- Фактори, пов'язані зі школою.

Розвиток інклюзивних шкіл потребує таких умов: гнучкість навчального плану; необхідні повноваження та підготовка місцевих адміністраторів і керівників шкіл до їх управління; поширення позитивного досвіду інклюзивної освіти; спеціальні наукові дослідження в галузі нових стратегій освіти осіб з особливими освітніми потребами.

- Набір і підготовка педагогічного персоналу.

Є ключовим фактором у розвитку інклюзивних шкіл. Підготовка персоналу має здійснюватись як в умовах вже працюючих закладів, так і в процесі університетської підготовки персоналу.

- Зовнішні служби підтримки.

Допомогу школам можуть надавати спеціальні заклади (в якості навчально-методичних центрів); викладачі-консультанти; спеціальні психологи; лікарі; члени громади.

- Пріоритетні галузі.

Ефективність інтеграції залежить від розвитку таких цільових галузей: виявлення, оцінка та стимулювання в ранньому дитинстві дітей з особливими потребами; підготовка кадрів та освіта дівчат з особливими освітніми потребами; надання допомоги молоді з особливими освітніми потребами в реальному переході від навчання в школі до дорослого трудового життя; неперервна освіта дорослих осіб з розумовими і фізичними порушеннями.

- Перспективи, пов'язані з громадою.

Завдання інтеграції будуть розв'язані за умови партнерських зв'язків спеціалістів з родинами, мобілізації участі громадських та добровільних організацій, підтримки широкої громадськості.

- Потреби в ресурсах.

У програмі розвитку країни розвиток інклюзивних шкіл має посісти пріоритетне місце, що дозволить мобілізувати належні ресурси.

Визначаючи керівні принципи діяльності на регіональному та міжнародному рівнях, Рамки дій наголошують, що вагому роду у підтримці розвитку інклюзивних шкіл відіграє міжнародне співробітництво між урядовими та неурядовими, регіональними та міжрегіональними організаціями.

Конвенція ООН про права інвалідів,

затверджена ООН 13 грудня 2006 р.,

ратифікована Постановою Верховної Ради України 16.12.2009, набрала чинності 06.03.2010 р.

Документ є одним із найвагоміших у сфері захисту прав людей з інвалідністю. Конвенція визначає міжнародні стандарти основних прав і свобод людей з інвалідністю, загальну основу для ефективної участі держав та громадськості. Проголошені стандарти охоплюють політичні та громадянські права людей з інвалідністю, зокрема, права на доступність, участь, освіту, охорону здоров'я, працевлаштування та соціальний захист. Розуміння поняття інвалідності в Конвенції базується на соціальній моделі.

Стаття 5. Держави-учасниці визнають, що всі особи є рівними перед законом і мають право на рівний захист закону й рівне користування ним без будь-якої дискримінації. Держави-учасниці забороняють будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й гарантують інвалідам рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті.

Стаття 7. Діти-інваліди. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення повного здійснення дітьми-інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими дітьми. В усіх діях стосовно дітей-інвалідів першочергова увага приділяється вищим інтересам дитини.

Стаття 9. Виявлення й усунення перепон і бар'єрів, що перешкоджають доступності, повинні поширюватися, зокрема: на будинки, дороги, транспорт й інші внутрішні та зовнішні об'єкти, зокрема школи, житлові будинки, медичні установи та робочі місця.

Стаття 24. Держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту. З метою реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності

можливостей держави забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях протягом усього життя.

Отже, аналіз міжнародних документів дозволяє зробити висновки, що право на освіту є одним з основних прав людини. Право на освіту осіб з психофізичними порушеннями має гарантуватися без дискримінації чи будь-яких обмежень. Держава має визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої і вищої освіти для таких дітей, молоді і дорослих в інтегрованих структурах, а система спеціальної освіти повинна розвиватись в напрямку формування інклюзивної моделі освіти. Водночас кожна країна має враховувати власний національний досвід освіти.

2. Досвід впровадження інклюзивної освіти в різних країнах

Вивчення практики впровадження інклюзивної освіти в різних країнах світу є вагомим не лише з наукового, а й з практичного погляду, оскільки може слугувати шляхом запозичення позитивного досвіду, уникнення помилок щодо інклюзії, ефективного розвитку інклюзивного навчання в нашій державі.

Інклюзивна освіта запроваджується в різних країнах по-різному і залежить від розвитку освіти в цілому, ставлення до навчання осіб з особливими освітніми потребами, розвитку економіки, політики та інших об'єктивних і суб'єктивних чинників. У літературних джерелах є досить повна характеристика закордонного досвіду інклюзивної освіти (С.Е.Гайдукевич, Е.А.Єкжанова, А.А.Колупаєва, А.Н.Конопльова, О.А.Лемех, Т.Л.Лещинская, Е.В.Резнікова та ін.).

Зупинимось на загальній характеристиці тенденцій інклюзивної освіти за кордоном та стисло опишемо досвід окремих країн.

В **Австрії** законодавчо закріплено існування спеціальних та інклюзивних закладів та право батьків на вибір закладу. Зазвичай в спеціальних закладах навчаються діти з виразними психофізичними порушеннями. Система спеціальної та інклюзивної освіти є взаємопов'язаною. Наприклад, центри спеціальної освіти координують роботу фахівців в інклюзивній школі та центрі, консультують батьків і педагогів, здійснюють психолого-педагогічне вивчення дітей. В інклюзивних закладах є посади спеціальних педагогів, які здійснюють психолого-педагогічну підтримку дітей, надають їм корекційно-реабілітаційні послуги, можуть до того ж бути асистентами вчителів.

В **Білорусі** сучасною цінністю є освіта як соціальна система, яка створює умови для розвитку людини й суспільства. Відповідно заклади освіти мають не лише здійснити навчання й виховання дітей з психофізичними порушеннями, а й забезпечити їх найбільш повну соціалізацію та інтеграцію в суспільство. З 1995 р. інтеграція посідає провідне місце в спеціальній освіті.

В Білорусі успішно реалізуються *три форми (моделі) інтегрованої освіти* школярів:

- 1) *спеціальні класи при загальноосвітній школі*, наповнюваність, організація роботи і програми яких діють подібно до моделі спеціальної школи;
- 2) *класи інтегрованого навчання*. Наповнюваність – 20 осіб, з яких не більше 3-х дітей з виразними порушеннями розвитку або не більше 6-ти дітей з

невиразними порушеннями розвитку. З дітьми працюють вчитель і вчитель-дефектолог. Вчитель-дефектолог проводить не лише корекційно-розвиткові заняття, а й уроки з основних предметів чи складних тем для дітей з ОПФР. Навчальний процес є корекційно-розвитковим.

3) *Корекційно-педагогічне консультування як спеціально організована форма навчання.* Така форма роботи призначена для дітей з ОПФР, які через перенесене захворювання відстали у засвоєнні програми і потребують тимчасової допомоги, та учням, що навчаються у невеликих школах. Учитель-дефектолог проводить корекційно-педагогічні заняття з дітьми: 8 годин на тиждень на одного учня при складних порушеннях розвитку; 4 години – при легких.

Однією з провідних умов інтегрованого навчання в Білорусі вважають командну взаємодію фахівців: вчитель, вихователь, вчитель-дефектолог, психолог, батьки дитини.

На нашу думку, вагомим у досвіді Білорусі є одночасність функціонування спеціальних шкіл та освітньої інтеграції, адже саме така гнучкість в освіті дозволяє задовільнити різноманітні потреби дітей з ОПФР.

Голандія провідним завданням вважає ранню корекційну допомогу дітям з психофізичними порушеннями, оскільки вона є умовою інклюзії. В країні спеціальна освіта та інклюзивна функціонують паралельно як єдина система, пріоритетною при цьому є спеціальна складова. Перед вибором закладу дитину ретельно обстежують, визначають її соціальні й навчальні потреби, запити батьків. Провідними фахівцями виступають спеціальні педагоги, які можуть вводиться в штат, якщо кількість дітей з психофізичними порушеннями в масовому закладі є значною.

Однією з найперших європейських країн, яка визнала інклюзивну форму навчання як найприйнятнішу для дітей з особливими потребами, є **Італія**. Це стало можливим після прийняття в 1971 р. «Закону про освіту», згідно з яким визнавалось право на здобуття освіти дітям з ОПФР за місцем проживання. Цей закон доповнювався декілька разів, в результаті чого інклюзивна освіта є в країні доволі поширеною. В інклюзивних закладах здійснюється психолого-педагогічний супровід дітей, є асистенти вчителів. Корекційно-реабілітаційна допомога дітям надається безпосередньо в закладі або за межами школи (служби охорони здоров'я, центри медико-соціальної реабілітації).

Основною тенденцією розвитку освіти в **Канаді** є інклюзія, хоча водночас із повним включенням дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище є й спеціальні школи для них, реабілітаційні центри. Визнається право вибору родиною закладу для дитини. Інклюзивна освіта ґрунтується на принципі індивідуального підходу через складання індивідуального навчального плану. Обов'язковими умовами є кваліфікований супровід навчання дитини фахівцями, залучення батьків як рівноправних учасників освітнього процесу. Учні з ОПФР навчаються за програмами, які відповідають їхнім потребам і можливостям, присутнє явище адаптації та модифікації навчальних програм; за потреби призначається асистент вчителя. Досвід Канади покладений в основу організації інклюзивної освіти в нашій країні.

В *США* існує доволі розгалужена система освіти та організації допомоги дітям з особливими потребами. Сучасні закони країни визнають осіб з інвалідністю як членів суспільства, здатних зробити власний внесок в його розвиток. Рішення про заклад для дитини приймається після всебічного вивчення дитини. Інтеграція здійснюється через *загальноосвітні класи, кімнати реабілітації, спеціальні класи*. Загальноосвітні класи є варіантом інклюзивної освіти, яка передбачає ретельне планування роботи з дитиною з ОПФР, підготовку вчителів, комплексну систему підтримки. Відповідальність за навчання дитини з ОПФР покладається на вчителя-дефектолога. Кімната реабілітації є освітнім середовищем, яке передбачає корекційні заходи, медичний інструктаж для дітей з ОПФР протягом певної частини дня. В цій кімнаті працює вчитель-дефектолог, який розділяє відповідальність з вчителями загальноосвітніх класів. Його робочий день є гнучким, що дозволяє працювати з різними дітьми. Спеціальні класи при масових школах – варіант інтеграції в загальне середовище. Їхня наповнюваність невелика (6 – 10 дітей); є можливість об'єднання дітей однієї нозології. На разі система інклюзивної та спеціальної освіти функціонують паралельно, проте переживають тенденцію зближення.

Описуючи досвід різних країн, зупинимось розлогіше на характеристиці інклюзивної освіти в *Ізраїлі* як країни з дуже високим рівнем освіченості населення. Дякуємо кандидату педагогічних наук, заступнику директора з навчально-виховної роботи Вінницького центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Промінь» І.Г.Саранчі за надані для публікації матеріали вивчення досвіду «Майстерність інклюзії в Ізраїлі».

Освітню систему в Ізраїлі визначає Закон про обов'язкову освіту, згідно з яким усі діти у віці від 5 до 15 років зобов'язані відвідувати відповідні навчальні заклади. Після 16 років освіта залишається безкоштовною, але вже не є обов'язковою. Навчальні заклади мають досить велику свободу у виборі засобів і методів навчання - єдиної програми не існує в принципі. Кожному предмету відведено певну кількість годин, але педагог складає навчальну програму на свій розсуд.

Інклюзивна освіта в Ізраїлі введена та діє відповідно до «Закону про спеціальну освіту» (було прийнято у 1988 році), та Доповнення №7 до «Закону про інклюзивну освіту» (було прийнято у 2002 році). Відповідно до цих документів інклюзивна освіта є пріоритетною. Дитина направляється у спеціальний навчальний заклад лише у тому випадку, коли загальноосвітній заклад вичерпав усі можливості для допомоги та коли умови навчання у ньому не відповідають потребам дитини.

Спеціальна та інклюзивна освіта в Ізраїлі є безкоштовними. Фінансування спеціальної та інклюзивної освіти відбувається за рахунок коштів Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціального забезпечення, громадських організацій. На навчання однієї «здорової» дитини держава виділяє 22 000 шекелів на рік, на дитину з особливими потребами, що навчається за інклюзивною програмою, - 34 000 шекелів на рік.

Кожен педагог в Ізраїлі повинен навчатися на курсах підвищення

кваліфікації як мінімум 60 годин на рік, з них 30 годин мають бути присвячені спеціальній освіті.

В Ізраїлі діють 67 Центрив підтримки інклюзивної освіти.

Концептуальний підхід, який лежить в основі ідеї інклюзії в Ізраїлі, полягає в тому, що дитина з особливими освітніми потребами рівна в правах зі звичайними дітьми і має невід'ємне право вчитися зі своїми товаришами і однолітками в одній освітній системі. В країні в жодних документах не використовується термін «інвалід». Дітей та дорослих з вадами фізичного та інтелектуального розвитку називають «особи з особливими потребами».

Інклюзія в Ізраїлі полягає не в тому, що дитина з особливими освітніми потребами відвідує масову загальноосвітню школу. Інклюзивна освіта означає складну і тонко підібрану систему, що забезпечує відповідну увагу і підхід до здібностей і проблем дитини з особливими потребами, до розуміння її характеру, можливостей і потреб, до розуміння сутності її психофізичних порушень розвитку, планування правильної інклюзії, яка дозволить дитині розвиватися та відкриє перед нею нові можливості.

«Майстерність інклюзії» складається з взаємодії цілого ряду учасників: самої дитини, її сім'ї, інклюзивного освітнього середовища, директора та представників школи, класного керівника, тьютора (асистента вчителя). Всі вони є партнерами, які працюють разом, оскільки для створення загальної мозаїки – успішної інклюзії є важливою кожна деталь.

Велику увагу держава приділяє програмам ранньої діагностики та інтервенції «Від попередження до інклюзії». Головним принципом системи освіти та медицини Ізраїлю є надання якомога більшої допомоги дитині з особливими потребами в ранньому дитинстві, щоб вона змогла з 6-ти років навчатися у загальноосвітній школі.

У країні діють такі моделі інклюзивної освіти:

- Навчання за загальноосвітньою програмою з полегшеними вимогами до учня, заняття з корекційним педагогом;
- Навчання в загальноосвітньому закладі в супроводі помічника – тьютора;
- Інклюзивний клас. Часткове навчання спільно із звичайними дітьми;
- Навчання в загальноосвітньому закладі в класі з меншою наповнюваністю дітей за спеціальною програмою. Можливе навчання у звичайному класі з окремих предметів;
- Навчання у спеціальному навчальному закладі, але 1-2 рази в тиждень відвідування загальноосвітнього закладу.

За 20 років існування інклюзивної програми в Ізраїлі була створена *модель дошкільного навчального закладу* для дітей, що мають важкі фізичні порушення розвитку і емоційну нестійкість. Така модель називається «збереження» (containing). Серед основних її вимог - наявність у групі не більше 18 дітей, 2 вихователів, 2 молодших вихователів, експресивний терапевт та психолог . При цьому в одній групі може одночасно бути не більше 3 дітей з важкими фізичними, емоційними і поведінковими порушеннями.

Кожна дитина з особливими потребами в країні забезпечується безкоштовним спеціальним транспортом, який доставляє її до школи. Усі діти, народжені в Ізраїлі, з раннього віку проходять щомісячний скринінг стану здоров'я. Оглядає дитину спеціальна комісія, що складається з декількох фахівців: педіатр, психіатр, або клінічний психолог, фахівець з розвитку мовлення. Комісія, як правило, знаходиться в центрах раннього розвитку за місцем проживання. Направлення на проходження комісії видає педіатр. У разі, якщо діагностуються порушення розвитку, діти, наприклад, з важким станом здоров'я, що мають множинні порушення в розвитку, направляються в приватні хоспіси для дітей від 4-х місяців.

У центрах розвитку дитина отримує допомогу фахівців до 3 років. Далі вона може бути направленою у спеціальний дитячий садок або може відвідувати масовий дитячий садок за інклюзивною програмою. Рішення з цього питання приймають батьки спільно з фахівцями на основі всебічного вивчення стану дитини та існуючих можливостей для її найкращої адаптації.

Для дітей з особливими потребами, які мають шанси після інтенсивної корекції навчатися у масовій школі, організовано програму «*Транзитний перший клас*». Це спеціальний клас у звичайній школі, наповнюваність якого становить до 12 осіб. Діти навчаються у своєму власному темпі, отримують допомогу психолога, дефектолога та спеціаліста з розвитку мовлення. Після закінчення програми діти йдуть або в 2-й клас, або знову в 1-й; деякі діти направляються у спеціальні школи. Міністерство освіти Ізраїлю прагне організувати навчання кожної дитини на доступному їй рівні.

В умовах часткової інклюзії для дітей з аутизмом діє модель «*Комунікаційний клас*», яка включає у себе:

- наповненість класу від 5 до 8 дітей з діагнозом аутизм;
- дитина навчається за спеціальною програмою, а також отримує додаткові послуги логопеда, арт-терапевта, ерготерапевта та інших фахівців;
- кожна дитина закріплена за звичайним класом, вона відвідує тільки ті уроки, які для неї підходять;
- в години інклюзії дитину супроводжує тьютор комунікаційного класу;
- на перервах діти комунікаційного класу та звичайних класів граються разом.

У вересні в кожній загальноосвітній школі проводяться консультації фахівців і батьків дітей з особливими потребами зі складання «Індивідуального плану» (Individual plan), який включає в себе:

1. Опис всіх рівнів розвитку дитини (інтелектуальний, фізичний, емоційний, соціальний);
2. На чому слід сфокусуватися, що є головним завданням на поточний момент? Як ми будемо це робити?
3. У чому полягають бар'єри у навчанні цієї дитини і як краще їх подолати? Скільки і яких ресурсів знадобиться?
4. Аналіз попереднього плану, що було зроблено? Які цілі були досягнуті?

5. Батьки повноцінно залучені в освітній процес – вони є членами команди.

6. При складанні індивідуального навчального плану застосовуються такі технології: модифікація навчального середовища і навчальних технологій, а також надання спеціальної допомоги.

7. В інклюзивному процесі застосовуються такі типи модифікацій:

1. Акомодация: учитель дозволяє використовувати друкарський текст, друкувати замість письма, використовувати перевірку орфографії, калькулятор.

2. Заміна критеріїв оцінки.

3. Надання можливості дитині виходити з класної кімнати без дозволу.

4. Система заохочення правильної поведінки.

5. Надання більшого часу для виконання завдань.

6. Менший вибір варіантів (з 2-х, а не з 4-х).

7. Більш детальні інструкції, використання візуальної підтримки.

8. Можливість замінити письмову відповідь усною.

9. Менший обсяг класних і домашніх робіт.

10. Система обміну картками: «PECS» - використовують картинки, знаки, схеми.

Тьютор є невід'ємною частиною інклюзивної освіти в Ізраїлі. Право на безкоштовну допомогу тьютора мають діти, у яких діагностовано такі порушення розвитку:

- вади зору;
- аутизм;
- розумова відсталість помірного ступеня;
- психічні порушення;
- певні стани здоров'я, які потребують регулярних медичних процедур, постійної присутності дорослого з метою запобігання ситуацій небезпечних для життя (астма, епілепсія, тяжка алергія та інші).

Важливим компонентом інклюзивної освіти є підготовка тьюторів. Тьютори проходять особливий навчальний тренінг, на якому вивчають особливості здоров'я і психіки дітей з ОВЗ та методи допомоги їм.

В якості тьюторів активно залучаються чоловіки, оскільки вважається, що це дуже важливо для дітей з особливими потребами, які виховуються без батька. Інші діти теж потребують того, щоб бачити чоловіка в ролі помічника. Також доволі часто тьюторами стають дівчата і хлопці, які проходять альтернативну службу в армії.

Робота тьютора полягає в тому, щоб забезпечити дитині з особливими потребами допомогу, підтримку і стимул, перебуваючи поруч із нею в школі в ситуаціях, які змінюються.

Протягом дня дитина виконує самостійну роботу, виявляється залученою у навчальний процес у класі, навчальну діяльність у групах, вільну і спонтанну діяльність на перерві, вербальну і невербальну інтеракції з навколишнім середовищем.

Завдання тьютора - вести, стимулювати, підтримувати, бути прикладом, захищати від неприємностей і слугувати посередником між дитиною і

навколишньою дійсністю.

Робота тьютора включає в себе широкий спектр завдань:

1) посередництво: бути посередником між дитиною і навколишнім середовищем. Пояснити дитині, що від неї вимагається, пояснити задане питання, вказівку вчителя, як йому слід поводитися, коли і як реагувати, коли слухати, коли, що і як робити;

2) підтримка: підтримувати дитину при зміні виду діяльності, що являє для неї трудність (підготувати її перед зміною, допомогти виконати новий вид діяльності), допомагати при труднощах у спілкуванні (допомогти відреагувати на репліку, самій вступити в діалог); сприяти зниженню рівня тривожності, що з'являється внаслідок перезбудження, перевантаження від надлишку інформації;

3) допомога: іноді фізично допомогти зібрати портфель, дістати потрібний зошит, організувати простір на парті чи на аркуші, підготувати домашнє завдання;

3) моделінг: слугувати прикладом для наслідування відповідної поведінки для дитини та її однокласників, які є частиною інклюзивного процесу. Для дитини з особливими потребами це приклад поведінки в різних ситуаціях: у процесі навчання в класі, на уроці фізкультури, під час гри. Дітям, які беруть участь у інклюзії, тьютор подає приклад - моделінг правильної поведінки і відповідної взаємодії з дитиною з особливими потребами. Як поводити себе з нею, щоб підтримати спілкування, як реагувати на її поведінку, що є наслідком перевантаження і напруження.

4) пояснення: пояснювати, що від неї вимагається, що сказав учитель, чого хочуть діти, що зараз робити, як поводитися в даний момент і при даному виді діяльності.

Крім того, тьютор повинен вміти знайти підхід до інших дітей у класі, завоювати їх любов і довіру, допомагати їм при необхідності, щоб вони за власним бажанням брали участь в іграх, які він організовує та в яких бере участь дитина з особливими освітніми потребами; бути здатним спрямовувати та інструктувати дітей, щоб вони брали участь у процесі інклюзії, активну участь у цих заходах на перерві. Вчити дитину з особливими потребами гратися з однокласниками, створювати можливості для ігор і спілкування дитини з особливими потребами й інших дітей; підібрати дітей, придатних для активної участі в інклюзії, підштовхувати їх до спілкування і ставити цікаві завдання для успішної інклюзії;

5) виконувати функції індивідуального викладача: тьютор повинен отримувати від вчителя відомості про те, який матеріал вивчається і буде вивчатися в класі; допомагати дитині з особливими потребами і представляти її навчальний матеріал відповідно до її можливостей, займатися з нею за індивідуальною навчальною програмою, розробленою для неї. Протягом всього заняття підтримувати зоровий контакт з учителем, щоб подати йому знак, коли і як можна звернутися до дитини з особливими потребами. Володіти наполегливістю і чуйністю, щоб помічати і розуміти труднощі, які виникають у дитини, навіть якщо вона не може або не хоче висловити їх словами, і в той же

час вести її до самостійності і незалежності від допомоги, яку тьютор їй надає;

б) навчити дитину з особливими потребами відчувати інтерес до навчання: дозволити усвідомити свій успіх, підтримувати й підштовхувати її, щоб дати відчуття впевненість у собі та власних силах, водночас утримуючи її в рамках навчальної ситуації; бути частиною класного колективу, де вчитель займає керівну позицію; підтримувати вчителя і забезпечувати йому можливість прямої взаємодії з дитиною з особливими потребами; функціонувати в команді, доповнюючи вчителя і дозволяючи йому взяти на себе відповідальність за труднощі і успіхи дитини з особливими потребами; об'єднати зусилля з учителем і діяти повністю злагоджено для досягнення спільної мети - дозволити дитині рухатися вперед і розвиватися; вселити дитині розуміння, що саме вчитель взаємодіє з класом і з будь-якими питаннями слід звертатися до нього, а тьютор тільки допомагає оформити це звернення.

Моделі супроводу тьютором дитини з особливими потребами:

- прихований супровід: однокласники та сама дитина з особливими потребами не знає, що її супроводжують;
- напівприхований супровід: дитина з особливими потребами знає, що її супроводжують, однокласники – ні;
- відкритий супровід: однокласники та дитина з особливими потребами знають, що її супроводжують.

Робота тьютора є найважливішим фактором, від якого залежить успіх інклюзії. Маргаліт Тірош, яка раніше очолювала Національне товариство допомоги дітям-аутистам, стверджує, що на відміну від звичайних тьюторів, зайнятих в інклюзії дітей з фізичними порушеннями, тьютор, який працює з дітьми з розумовими вадами розвитку, повинен володіти глибоким розумінням сутності розумових відхилень дитини, специфікою розвитку та поведінки дитини з аутизмом (з протоколу засідання комісії з культури та освіти 2004 р.).

Крім цього в країні працює система залучення волонтерів, які допомагають в класі, виконують роботу з благоустрою школи чи дитячого садка. Часто волонтери виготовляють сувеніри і декоративні вироби на продаж, а виручені гроші віддають освітньому закладу. Волонтерами можуть працювати солдати, які проходять альтернативну службу. Бути волонтером в Ізраїлі дуже почесно, суспільство підтримує позитивний імідж людей, що займаються таким видом благодійності.

Діти, які потребують більш спеціалізованого догляду та підтримки, відвідують корекційні дитячі садки, які існують на базі реабілітаційних центрів, та один-два рази в тиждень приходять у звичайний дитячий садок. Такий варіант ми побачили в реабілітаційному центрі «Бейт Іссі Шапіро» для дітей, що мають комплексні порушення розвитку. Девіз цього центру: «Ми змінюємо життя людей з особливими потребами». Відповідно до нього в «Бейт Іссі Шапіро» реалізуються наступні програми:

1. «Рання допомога» - з розвитку інтелектуальних, фізичних, емоційних і соціальних навичок. Програма призначена для дітей із затримкою розумового розвитку, ДЦП, аутизмом, синдромом Дауна, метаболічними розладами.

Програма розроблена відповідно з індивідуальними особливостями

кожної дитини і містить:

- інтегровані ігрові та освітні програми;
- фізичний розвиток;
- арт- і трудотерапію;
- логопедичну допомогу;
- тренінг незалежності ;
- сенсорний розвиток (сенсорні кімнати);
- гідротерапію;
- зоотерапія;
- канікулярні програми;
- стоматологічний сервіс.

Крім того, в центрі «Бейт Іссі Шапіро» діють такі програми як: спеціальна освітня школа, центр мультисенсорного розвитку, гідротерапевтичний центр, стоматологічна клініка, навчальний центр, центр сімейної терапії, спортивний центр, медичний центр для дітей з комплексними діагнозами, центр спілкування дорослих з обмеженими можливостями здоров'я.

Особливе ставлення в Ізраїлі до дітей з РСА. Саме на корекції даного захворювання спеціалізується центр «Мілман», заснований в 1992 році на гроші мадам Мілман зі Швейцарії в пам'ять про її чоловіка, фізика Бориса Мілмана. Центр здійснює якісну і достовірну діагностику дітей з розладами аутичного спектру, терапію для дітей з 18 місяців до 6 років. Крім цього, центр також спеціалізується на наданні допомоги сім'ям таких дітей, працює за програмами інтеграції їх в соціум. Фахівці центру мають високу професійну кваліфікацію і працюють за такими напрямками:

- фахівці з розвитку;
- психологи;
- соціальні працівники;
- терапевти з розвитку мовлення;
- експресивні і арт-терапевти (музика, драма, мистецтво);
- зоотерапевти;
- дефектологи.

Терапевтичні принципи «Мілман» центру :

- 1 . Виховання дитини зі спеціальними потребами - не проект. Це стиль життя.
2. Батьки є активними учасниками терапії їхньої дитини.
3. Дитина з розладами спектру аутизму «говорить» своєю унікальною мовою.
4. Дитина зі спеціальними потребами проходить ті ж стадії розвитку, що й всі діти.
5. Рання інтервенція є можливою.
6. Розширена інтегративна терапія.
7. Мультидисциплінарний підхід.
8. Терапія, заснована на командній роботі.
9. Культивування почуття «Я».
10. Готовність до придбання нового досвіду і безперервної освіти.

У реалізації своїх завдань центр «Мілман» має особливу структуру і підрозділи:

1. Терапевтичні групи денного перебування для дітей від 1 року до 3 років. В реабілітаційно-терапевтичні групи приймають дітей з моменту встановлення діагнозу. Соціальний сервіс надається дітям, порушення яких були виявлені на ранньому етапі. У такому віці малюки потребують атмосфери «як у дитячому садку», але при цьому для них мають бути створені всі умови, щоб забезпечити реабілітацію і навчання за терапевтичними інтеграційними програмами.

Також в цих групах здійснюється консультування сімей, які не відвідують заняття. Є інтегративні програми для дітей на 2 дні в тиждень. Метою таких програм є надання оптимальної кількості терапевтичного втручання для дитини в природному середовищі дитячого садка. Цілями роботи груп є посилення і експансія сенсомоторного розвитку дитини, її комунікаційних, лінгвістичних навичок, а також емоційний, соціальний і когнітивний розвиток.

2. Програми для дітей від 3 років до шкільного віку. Оплачуються частково за рахунок бюджету, частково за рахунок батьківських внесків.

3. Програми для дітей 3-4,5 років. Групи складаються з 6 дітей, які відвідують центр двічі на тиждень зранку. Програма включає три сесії з різними терапевтами, які проводяться у форматі «батьки-дитина» у додаванні до групових занять. Важливим реабілітаційним елементом є спільний сніданок і групова їжа дітей протягом дня. Ці елементи є фундаментом соціальної терапії.

4. Програми для дітей від 4-5-ти років до 6 років. Групи складаються з 7 чоловік, які відвідують дитячий садок двічі на тиждень після обіду. Програма включає три сесії з різними терапевтами, які проводяться у форматі «батьки-дитина» у додаванні до групових занять. Важливим елементом для груп цього віку є групова терапія для дітей без присутності батьків. Таким чином розвиваються навички дітей діяти в більш багатолюдній аудиторії і в присутності однолітків. Наприклад, програма підготовки до школи імітує шкільну обстановку, дитина відвідує її раз на тиждень.

5. Групи підтримки. Призначені для батьків, діти яких навчаються в центрі. Ці програми є важливою частиною соціальної терапії. Також пропонуються групи для сіблінгів, бабусь і дідусів.

6. Допомога на дому. Створена для того, щоб посилити терапевтичний ефект і адаптувати домашнє середовище до потреб дитини з особливими потребами, сприяти найбільшому включенню дитини з особливими потребами в реабілітаційно-навчальний процес. Сутність її в тому, що тьютор приїжджає до дитини додому два рази на тиждень. Програма є додатковою і оплачується батьками.

7. Медична допомога.

Отже, дитина з особливими потребами в Ізраїлі завдяки активно працюючим інклюзивним програмам є активним членом суспільства. Про неї дбає не лише держава та її батьки, а й однокласники, друзі, співробітники освітнього закладу, волонтери. Найважливішим принципом майстерності інклюзії в Ізраїлі є диференційований та індивідуальний підхід до забезпечення

якості життя кожній особистості.

Отже, аналіз практики інклюзивної освіти в різних країнах світу свідчить про те, що основною тенденцією є комплексний підхід до забезпечення гідного життя дітям з особливостями психофізичного розвитку, їх інтеграція в суспільне середовище, надання права вибору закладу родинам. Більшість країн визнають необхідність одночасного функціонування спеціальних та інклюзивних закладів, адже така гнучкість дозволяє реалізувати індивідуальний та диференційований підхід до навчання дітей. Детальне вивчення досвіду інклюзивної освіти різних країн та його апробація в умовах реалій може бути перспективним напрямком наукових досліджень в Україні.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте основні підходи до інклюзивної освіти в міжнародній політиці.
2. Розкрийте основні положення Саламанкської декларації та рамок дій щодо освіти осіб з особливими потребами, прийняті на Всесвітній конференції в місті Саламанка.
3. Яким чином Конвенція про права осіб з інвалідністю гарантує забезпечення інклюзивної освіти?
4. Опишіть досвід впровадження інклюзивної освіти в різних країнах світу.

Тема 3. Організація інклюзивної освіти в Україні

План

1. Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні
2. Мета і завдання інклюзивної освіти
3. Переваги та перешкоди інклюзії
4. Умови ефективності інклюзивної освіти
5. Порядок організації інклюзивних закладів

Література

1. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.
2. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.
3. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.
4. Нормативно-правова база МОН України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>
5. Порядок комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0224-15>
6. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.
7. Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів : Листі МОН від 13.08.2014 № 1/9-414 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/42597/>
8. Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх

навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5749->

9. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/36815/>.

1. Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні

Нормативно-правові документи в Україні закріплюють державні гарантії щодо надання освітніх послуг дітям з особливими потребами. Охарактеризуємо окремі документи:

1. Закон України «Про освіту» Згідно з внесеними змінами (6 липня 2010 року № 2442-VI) загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

2. Концепція розвитку інклюзивної освіти (затверджена Наказом МОН України від 01.10.2010 року № 912): в змісті визначені шляхи впровадження інклюзивної освіти.

3. Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15 серпня 2011 року № 872:

Цей Порядок визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі у навчально-виховному процесі.

п.2. Освітні послуги надаються дітям з особливими освітніми потребами загальноосвітніми навчальними закладами у класах з інклюзивним навчанням із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

п.4. Рішення про утворення класів з інклюзивним навчанням приймається керівником загальноосвітнього навчального закладу з урахуванням освітніх запитів населення за умови наявності необхідної матеріально-технічної та методичної бази, відповідних педагогічних кадрів і приміщень, що відповідають санітарно-гігієнічним вимогам, згідно з Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010.

п.6. У загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється психолого-педагогічне супроводження дітей з особливими освітніми потребами працівниками психологічної служби (практичними психологами, соціальними педагогами) таких закладів та відповідними педагогічними працівниками.

п.11. **Особливістю** навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його **корекційна спрямованість**.

У документі описані вимоги до організації навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання; порядок зарахування учнів; рекомендації щодо навчальних планів і програм; вимоги до проведення корекційно-розвиткових занять; особливості державної підсумкової атестації.

4. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту №1/9-384 від 18.05.2012 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»:

Інструктивно-методичний лист розроблено з метою реалізації Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 року № 872.

Передумовою у забезпеченні успішності навчання дитини з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі є індивідуалізація навчально-виховного процесу. Індивідуальне планування навчально-виховного процесу має на меті:

- Розроблення комплексної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами.
- Розроблення індивідуального навчального плану.
- Розроблення Індивідуальної навчальної програми дитини з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням.

У листі МОН чітко прописаний порядок організації інклюзивного навчання; шляхи його впровадження загалом та корекційно-розвиткового компоненту, зокрема; опис індивідуальної документації з додатками-зразками.

5. Указ Президента України від 16 грудня 2012 року №163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні»:

п.4. Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України:

- переглянути Положення про центральну та республіканську (Автономної Республіки Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації щодо посилення гарантій реалізації права дитини на сімейне виховання при вирішенні питань направлення дітей до відповідних навчальних закладів для дітей дошкільного і шкільного віку, лікувально-профілактичних, реабілітаційних закладів;

п.5. активізувати роботу з упровадження інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах.

6. Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту країни від 01.03.2013 р., № 2/3-2 «Про впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи»:

➤ 2.3 Підготувати пропозиції щодо внесення в установленому порядку змін до Закону України “Про дошкільну освіту” в частині створення груп з інклюзивним навчанням у дошкільних навчальних закладах.

➤ 3. Департаменту економіки та фінансування внести Міністерству соціальної політики України пропозиції щодо внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 “Про оплату праці працівників на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплатою

праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” в частині визначення розміру оплати праці асистента вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним навчанням.

➤ 4. Департаменту вищої освіти спільно з Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти визначити для педагогічних спеціальностей зміст і обсяг освіти з питань інклюзивного навчання, передбачивши їх вивчення при викладанні навчальних дисциплін «Педагогіка», «Психологія», «Методика викладання шкільних предметів» у загальноосвітніх навчальних закладах.

➤ 5.1. Вирішити питання про створення безбар’єрного середовища у навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами.

➤ 5.2. Вивчити питання залучення волонтерів з числа студентів вищих педагогічних навчальних закладів, педагогічних коледжів для надання допомоги дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються в групах/класах з інклюзивним навчанням.

➤ 5.3. Залучати громадські організації до співпраці з питання впровадження інклюзивної освіти.

7. Указ Президента України № 344/2013 від 25 березня 2013р. «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». В освіті дітей з особливими освітніми потребами:

➤ розроблення методики раннього виявлення та проведення діагностики дітей з особливими освітніми потребами;

➤ удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами;

➤ відкриття дошкільних груп компенсуючого типу для дітей з особливими освітніми потребами, які проживають у сільській місцевості;

➤ розширення практики інклюзивного та інтегрованого навчання в дошкільних, загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах дітей та молоді, що потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

➤ пріоритетне фінансування, навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з особливими освітніми потребами, забезпечення архітектурної, транспортної та інформаційної доступності таких закладів для цієї категорії осіб.

8. Наказ МОН України від 14 червня 2013р. № 768 «План заходів, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів»:

➤ Забезпечити охоплення дітей-інвалідів дошкільного та шкільного віку різними формами навчання, позашкільною освітою відповідно до стану здоров’я, їх можливостей та здібностей.

➤ Розробити перспективні плани розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням з урахуванням контингенту дітей з особливими освітніми потребами.

➤ Укласти угоди між спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами, навчально-реабілітаційними центрами та загальноосвітніми

школами щодо надання консультативної роботи педагогічним працівникам та корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, які навчаються в класах з інклюзивним навчанням.

9. Наказ МОН України від 23 липня 2013 року №1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року»:

➤ Внести зміни до регіональних програм розвитку освіти щодо запровадження інклюзивного навчання у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах протягом 2013-2015 років.

➤ Забезпечити проходження курсів підвищення кваліфікації педагогічними працівниками, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами в дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладах.

➤ Забезпечити організацію системної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку, які навчаються в групах/класах з інклюзивним навчанням у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах шляхом налагодження співпраці цих закладів з навчально-реабілітаційними центрами та спеціальними школами-інтернатами.

➤ Забезпечити доступність (архітектурну, інформаційно-технічну, кадрове забезпечення, навчально-розвивальне середовище) навчальних закладів різних типів для дітей з порушенням психофізичного розвитку, у тому числі дітей-інвалідів.

➤ Налагодити співпрацю з громадськими організаціями, із управліннями охорони здоров'я, соціального захисту з питань забезпечення права на освіту та соціальний захист дітям-інвалідам.

➤ Організувати вивчення досвіду роботи навчальних закладів з інклюзивним навчанням, залучати до його висвітлення ЗМІ, видавництва.

➤ Запровадити навчальну дисципліну «Основи інклюзивної освіти» у всіх вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку педагогічних працівників.

10. ЛИСТ МОН України від 08 серпня 2013 №1/9-533 «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»:

➤ У тісній взаємодії з ПМПК мають працювати визначені управлінням освіти і науки спеціальні або комбінованого типу дошкільні, опорні загальноосвітні з інклюзивними класами/групами навчальні заклади.

➤ Зміст корекційно-розвиткових занять повинен бути спрямований на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів, і реалізується через спеціально організовані групові та індивідуальні заняття за напрямками.

➤ Обов'язковою умовою при складанні індивідуального навчального плану та індивідуальної навчальної програми є врахування висновків та рекомендацій ПМПК щодо вибору для дитини навчальної програми.

➤ Розклад уроків для дітей з особливими освітніми потребами складається з урахуванням індивідуальних особливостей їх навчально-

пізнавальної діяльності, динаміки працездатності протягом дня і тижня та з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог.

➤ Відмова у зарахуванні дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього навчального закладу за наявності рекомендації ПМПК та бажання батьків недопустима.

11. Закон «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 05.06.2014, № 1324-VII.

Згідно документу для задоволення освітніх та соціальних потреб, організації корекційно-розвиткової роботи дітей з особливими освітніми потребами у частині третій статті 12 [Закону України «Про дошкільну освіту»](#) внесені такі зміни:

- для реалізації корекційно-виховної роботи у складі дошкільних навчальних закладів можуть створюватися спеціальні та інклюзивні групи для виховання і навчання дітей з особливими освітніми потребами.

- при реалізації права дітей на дошкільну освіту мають враховуватись особливі освітні потреби у навчанні і вихованні кожної дитини, відповідно до принципів інклюзивної освіти.

У [Законі України «Про загальну середню освіту»](#): діти незалежно від особливостей інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості, що навчаються у спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечуються безоплатним гарячим харчуванням протягом усього періоду навчання. Цей Закон набрав чинності з 1 січня 2015 року.

12. Наказ МОН №80 від 28.01.2014 р. «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)» висвітлює окремі варіанти типових навчальних планів початкової школи, відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей та мов навчання. А саме, розроблено навчальні плани для дітей сліпих та зниженим зором, глухих дітей та із зниженим слухом, з тяжкими порушеннями мовлення, дітей із затримкою психічного розвитку, дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, розумово відсталих дітей, дітей із складними вадами розвитку.

Типові навчальні плани містять інваріантну складову, сформовану на державному рівні, обов'язкову для всіх спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності, та варіативну, в якій передбачено додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття, консультації.

На основі Типових навчальних планів загальноосвітні навчальні заклади повинні складати на кожен навчальний рік робочий навчальний план з конкретизацією варіативної складової, враховуючи особливості регіону та індивідуальні освітні потреби учнів. Повноцінність початкової загальної освіти забезпечується реалізацією як інваріантної, так і варіативної складових, які в обов'язковому порядку фінансуються з відповідних бюджетів.

Типові навчальні плани зорієнтовані на роботу початкової школи за 5-денним навчальними тижнем та протягом 5 років навчання.

Інваріантна складова типових навчальних планів включає години корекційно-розвиткових занять, спрямованих на:

- розвиток зорового або слухового сприймання, мовлення, пізнавальної діяльності, психофізичний, соціально-комунікативний розвиток дітей з особливими потребами, формування в них навичок просторового, соціально-побутового орієнтування тощо;

- розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку дітей шляхом взаємодії з навколишнім природним середовищем з урахуванням наявних знань, умінь і навичок комунікативної діяльності і творчості;

- формування компенсаторних способів діяльності як важливої умови підготовки дітей з особливими освітніми потребами до навчання у загальноосвітній школі;

- створення умов для соціальної реабілітації та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, розвиток їх самостійності та життєво важливих компетенцій.

Зміст корекційно-розвиткової роботи визначається з урахуванням особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами, мети, завдань та напрямів такої роботи.

Корекційно-розвиткові заняття мають проводити спеціалісти навчального закладу: вчитель-дефектолог, вчитель-логопед, вчитель фізкультури (інструктор з фізкультури), вчитель ритміки.

13. Лист МОН від 25.06.06. 2014 № 1/9-335 «Про навчальні плани та програми для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів на 2014/2015 навчальний рік», спрямований на оновлення змісту освіти дітей з особливими освітніми потребами.

У документі зазначено, що з 1 вересня 2014 року вступив в дію Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607. Згідно цього документу, учні з особливими освітніми потребами можуть навчатися у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, навчально-реабілітаційних центрах, у спеціальних та інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів. У документі зазначається, що метою соціальних послуг є допомога дитині з особливими освітніми потребами у здобутті якісної освіти в інтегрованому середовищі однолітків, створення спеціальних умов у загальноосвітньому навчальному закладі відповідно до спеціальних потреб дитини аби знизити прояв її обмежень.

Державний стандарт розроблений з урахуванням Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від

20.02.2013 № 144, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 14 березня 2013 р. за № 410/22942.

Крім того, Державним стандартом передбачено створення умов для здобуття початкової освіти дітьми з особливими освітніми потребами шляхом адаптації змісту і методів навчання до пізнавальних можливостей учнів; здійснення під час уроку системи корекційних заходів, спрямованих на опанування учнями навчального матеріалу. З цією метою інваріантна складова базового навчального плану передбачає проведення корекційно-розвиткових занять.

14. Лист МОН від 27.06.2014 № 1/9-341 «Щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у 2014/2015 навчальному році»:

Для підвищення якості дошкільної освіти, забезпечення її сталого інноваційного розвитку педагогічні колективи дошкільних навчальних закладів мають спрямовувати свою діяльність на формування різнобічно розвиненої, духовно багатой, оптимістично та патріотично налаштованої особистості, приділяючи увагу таким пріоритетним напрямом освітньої роботи:

- забезпечення фізичного, психічного і соціального розвитку дітей раннього віку (від 1 до 3 років), їх безболісної адаптації до змінних умов життя та успішного входження у соціальне середовище;

- патріотичне виховання у контексті розвитку духовного потенціалу особистості дитини дошкільного віку;

- трудове виховання в процесі організованої й самостійної предметно-практичної діяльності дітей;

- забезпечення наступності в реалізації завдань духовного, патріотичного, трудового виховання між дошкільною і початковою ланками освіти.

Здобуття якісної освіти залежить від фундаменту, який закладається у перші роки життя людини. Тому пріоритетним у документі зазначається організація та проведення педагогами своєчасної освітньої роботи з наймолодшими дітьми.

Основною умовою забезпечення повноцінного розвитку дітей раннього віку є створення у дошкільному навчальному закладі предметно-розвивального простору, який має відповідати принципам безпечності, дитячої активності, динамічності та універсальності, раціональності й збалансованості у наповненні різних його складових, комфортності.

Особлива увага приділяється питанню забезпечення успішної адаптації дітей раннього віку до нових умов життя в дошкільному навчальному закладі. З цією метою має здійснюватись просвітницька робота з сім'ями вихованців, яка може проводитись у різних формах співпраці з ними (батьківські збори, семінари, бесіди, «дні відкритих дверей», перегляд фрагментів освітньої роботи, інформаційні стенди, тематичні папки-пересувки, газети дитячого садка, «скриньки запитань та звернень», школи турботливих мам і татусів, електронні бібліотеки, онлайн-консультації, онлайн-екскурсії, вебінари тощо) і має передбачати ознайомлення батьків із віковими особливостями психолого-

фізіологічного розвитку дітей раннього віку та специфікою освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі.

15. Лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-413 «Про організацію навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку»:

Організація навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку з 2014/2015 навчального року має здійснюватись на основі оновленого змісту освіти, визначеного Державним стандартом початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607 Відповідно до Державного стандарту визначено нові підходи до організації дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку:

- інклюзивне та інтегроване навчання;
- формування життєвої компетентності у дітей з розумовою відсталістю як умови їх соціальної інтеграції, здатності застосовувати здобуті знання і вміння у практичній життєдіяльності.

В листі перелічено документи якими підкріплюються права на освіту учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку.

Навчання учнів початкової школи, які мають складні вади розвитку, зумовлені порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні із розумовою відсталістю, здійснюватиметься згідно з додатком 15 «Типовий навчальний план спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів I, II ступенів для дітей із порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні із розумовою відсталістю з українською мовою навчання», затвердженим **Наказом МОН України від 22.04.2014 № 504 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку».**

У разі, коли дитина з розумовою відсталістю навчається в інклюзивному класі у загальноосвітній школі, для неї обов'язково (для дитини із затримкою психічного розвитку – за потребою) має складатися індивідуальна програма розвитку, навчальний план та навчальна програма з урахуванням її можливостей та особливостей навчально-пізнавальної діяльності.

16. Лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-414 «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів»:

З метою забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, держава зобов'язує керівників дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та інших навчальних закладів, незалежно від їх типу та підпорядкування забезпечити їм відповідні умови для навчання. В документі зазначено, що спеціально створеними умовами визначається безперешкодний доступ до території та приміщень загальноосвітнього навчального закладу; відповідна навчально-матеріальна база та відповідне кадрове забезпечення.

Звертається увага на критерії визначення доступності навчального закладу:

- доступність прилеглої території до будівлі навчального закладу;
- безбар'єрний вхід та безперешкодний рух в приміщеннях;
- доступність до дверних і відкритих прорізів;
- пристосованість для використання санвузлів, місць відпочинку та усіх без винятку приміщень у закладі.

17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах», 2014 р.:

Ключовим питанням документу є затвердження порядку організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах. Зокрема:

- визначення вимог щодо організації корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю;
- реалізація, соціалізації та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у суспільство;
- залучення батьків дітей до участі у навчально-виховному процесі.

Згідно документу надання освітніх послуг в інклюзивних групах дошкільних навчальних закладів здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей, навчально-пізнавальної діяльності таких дітей та застосування особистісно-орієнтованих технологій розвитку. При створенні інклюзивної групи в дошкільному навчальному закладі державної або комунальної форми власності засновник дошкільного навчального закладу повинен виділити в установленому порядку кошти для:

- забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень дітей з особливими освітніми потребами;
- створення відповідної матеріально-технічної бази;
- облаштування та оснащення приміщень інклюзивних груп, кабінетів учителя-дефектолога, учителя-логопеда, практичного психолога для проведення індивідуальних корекційно-розвиткових занять, а також кімнати психологічного розвантаження.

У пункті 6 зазначено, що науково-методичне забезпечення дошкільних навчальних закладів у частині функціонування інклюзивних груп здійснюють інститути післядипломної педагогічної освіти, обласні, районні (міські) методичні кабінети (центри), районні ПМПК та вихователі-методисти цих закладів.

Зарахування дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивних груп згідно постанови здійснюється керівником дошкільного навчального закладу протягом календарного року на підставі заяви батьків або осіб, які їх замінюють, при наявності медичної довідки про стан здоров'я дитини з висновком лікаря, що дитина може відвідувати дошкільний навчальний заклад, довідки дільничного лікаря про епідеміологічне оточення, свідоцтва про народження, висновку ПМПК, направлення відповідного територіального органу управління освітою. Комплектування груп здійснюється за віковими (одновіковими, різновіковими), сімейними (родинними) ознаками, з урахуванням особливих освітніх потреб дітей.

Забезпечення ефективності навчально-виховного процесу, в інклюзивних групах здійснюється відповідно до Базового компонента дошкільної освіти за програмами та навчально-методичними посібниками, затвердженими МОН України, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

У документі описано зміст індивідуальної програми розвитку дитини, спрямованої на актуальні цілі розвитку, особливості її реалізації. Визначено особливості навчально-виховного процесу в інклюзивних групах, а саме індивідуалізація і диференціація, що забезпечується вихователем, асистентом вихователя, відповідними фахівцями за активної участі батьків. Виховна робота з дітьми з особливими освітніми потребами має сприяти підготовці їх до соціалізації в суспільство.

18. Наказ МОН і МОЗ України «Про затвердження порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах» від 06.02.2015 № 104/52:

Цей документ розроблений з метою встановлення єдиних вимог до комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах.

Інклюзивні групи у дошкільних навчальних закладах створюються для інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в суспільство, шляхом їх перебування в організованому колективі здорових дітей. Головною метою інклюзивних груп визначено задоволення соціальних та освітніх потреб, організація корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

У документі детально описаний порядок комплектування інклюзивних дошкільних груп; вимоги до наповнюваності та контингенту таких груп; зміст супроводу дітей.

19. Лист МОН «Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році» від 12.07.2016 р., № 1/9-364.

Щороку МОН розробляє основні завдання для поточного навчального року для всіх учнів, виділяючи особливі завдання для дітей з особливими освітніми потребами. Не став винятком і 2016-2017 н.р. У листі наголошується, що при організації інклюзивного навчання слід керуватися чинними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, інструктивно-методичними матеріалами та листами Міністерства, які розміщені та постійно оновлюються на офіційному веб-сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua) у рубриці «Освіта дітей з особливими потребами».

Враховуючи, що інклюзивне навчання організовується за рекомендацією психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК), органи управління освіти мають координувати консультативно-методичну співпрацю ПМПК та загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) з питань орієнтовної потреби в інклюзивних класах. Особливу увагу слід приділити випускникам з особливими потребами дошкільних навчальних закладів як потенційним учням інклюзивних класів.

Перш ніж зарахувати дитину з особливими потребами до інклюзивного класу ЗНЗ, потрібно підготуватися до цього. Насамперед, це створення у ЗНЗ відповідних умов з урахуванням особливостей розвитку дітей: доступність будівель і приміщень, використання адекватних форм і методів навчально-виховної роботи, психолого-педагогічний супровід, налагодження співпраці з батьками (особами, які їх замінюють). У дотриманні цього алгоритму провідну роль відіграють місцеві органи управління освітою.

Такий комплексний підхід необхідний для визначення перспективи запровадження інклюзивного навчання у регіоні шляхом створення умов для охоплення щороку таким навчанням більшої кількості дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей з інвалідністю.

Особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна складова, яка є невід'ємною частиною навчального плану. З урахуванням зазначеного, для кожного учня з особливими освітніми потребами необхідно скласти індивідуальний навчальний план (на основі робочого навчального плану конкретного ЗНЗ), де вказується кількість годин корекційно-розвиткових занять з урахуванням рекомендацій ПМПК.

Навчання дітей з помірною розумовою відсталістю здійснюється за спеціальними навчальними програмами для спеціальних навчальних закладів для розумово відсталих дітей та (або) за індивідуальною навчальною програмою. Допускається адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою, збільшенні кількості годин на вивчення окремих тем та постійне повторення навчального матеріалу у поєднанні з предметно-практичною діяльністю. Організаційно-методичні засади навчально-виховного процесу учнів з порушеннями розумового розвитку розкриті у листі Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-413.

У документі звертається особлива увага органів управління освіти на **особливе значення наявності у керівників та педагогічних працівників спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів дефектологічної освіти** (за відповідними нозологіями). Наголошується, що виважена кадрова політика з постійним підвищенням кваліфікації педагогічних працівників сприятиме впровадженню у навчально-реабілітаційний процес інноваційних технологій, зростанню показників освіченості, вихованості, соціалізації дітей з особливими потребами.

Отже, аналіз вітчизняного законодавства та створення нормативно-правової бази щодо права дітей з особливостями психофізичного розвитку на освіту, свідчить про те, що інклюзивне навчання посідає особливе місце серед актуальних проблем освіти. Це в свою чергу спонукає українське суспільство до вирішення важливих питань щодо модернізації існуючої системи освіти в питанні запровадження інклюзивного навчання та до подальшої кропіткої праці.

2. Мета і завдання інклюзивної освіти

Мета і завдання інклюзивної освіти визначені як міжнародною, так і вітчизняною законодавчою базою.

Головною **метою** інклюзивної освіти є створення умов для особистісного розвитку, творчої самореалізації та утвердження людської гідності дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Завдання інклюзивної освіти:

- забезпечення права дітей з особливими потребами на здобуття середньої загальної освіти в умовах загальноосвітніх навчальних закладів у комплексному поєднанні з корекційно-реабілітаційними заходами;
- різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб;
- збереження і зміцнення морального і фізичного здоров'я вихованців;
- виховання в учнів любові до праці, здійснення їх допрофесійної підготовки, забезпечення умов для їх життєвого і професійного самовизначення;
- виховання школяра як культурної і моральної людини з етичним ставленням до навколишнього світу і самої себе;
- надання у процесі навчання й виховання кваліфікованої психолого-медико-педагогічної допомоги з урахуванням стану здоров'я, особливостей психофізичного розвитку вихованця.

3. Переваги та перешкоди інклюзії

Однією з суттєвих **переваг** інклюзивної освіти є те, що об'єктом уваги стає не порушення дитини, а її цілісна особистість. Дитина не розглядається через призму лише відхилень у психофізичному розвитку, враховуються її можливості, потреби, досягнення; зосереджується увага на можливостях і сильних сторонах особистості дитини. Завдяки спілкуванню і спільній діяльності в дітей з особливостями психофізичного розвитку формується модель здорового повноцінного способу життя.

На відміну від інтеграції, інклюзія передбачає створення такого освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. В інклюзивній освіті освітня програма та освітнє середовище адаптують до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями.

Втім головною перевагою є надання можливості дітям з ОПФР, як і їхнім ровесникам, навчатися за місцем проживання без відриву від родини.

Інклюзивна освіта є позитивною не лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а й для їх ровесників з типовим розвитком, у яких формується вміння цінувати своє здоров'я, більш адекватна самооцінка, толерантність. Спільна діяльність дітей сприяє солідарності між дітьми з особливими потребами та їх ровесниками, розумінню суспільством проблем інвалідності. Внаслідок цього відбувається реальна інтеграція та суспільна адаптація різних категорій людей.

Проте на разі існує багато *перешкод* на шляху запровадження інклюзивної освіти:

- архітектурна недоступність шкіл;
- недостатність знань і навіть упередженість адміністрації та педагогів шкіл, батьків учнів з типовим розвитком щодо проблем дітей з психофізичними порушеннями і неготовність до їхнього включення у колектив здорових однолітків;
- відсутність знань у батьків дітей з психофізичними порушеннями про відстоювання прав дітей на освіту, страх перед системою освіти і соціальної підтримки;
- відсутність у школах достатньої матеріально-технічної бази для інклюзивної освіти (підручники, посібники, ТЗН, спеціальне обладнання);
- методична неготовність педагогів і психологів загальноосвітніх закладів;
- відсутність спеціальних посад (медики, спеціальні психологи, корекційні педагоги) у загальноосвітніх закладах для здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з психофізичними порушеннями.

Однією з найвагоміших проблем, що гальмують інклюзію в Україні є суспільна упередженість щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку, наявність негативних стереотипів. Спробуємо спростувати найбільш поширені з них.

Стереотипи в уявленнях про осіб з порушеннями психофізичного розвитку:

✓ ***Особи з порушеним розвитком передусім є об'єктами благодійності.*** Ця думка, виявилась найбільш поширеною. Респонденти вважають, що таких осіб слід жаліти, адже «вони й так багато в житті натерпілись»; їм треба допомагати, опікати, оскільки «їм важко все робити самотійно». Такі погляди обумовлені переважаючим благодійним ставленням до осіб з інвалідністю в період з 1900 р. по 1970 р. Проте, особи з психофізичними порушеннями є цілком самотійними, вони потребують допомоги лише в окремих випадках залежно від ступеня порушення та потреб.

✓ ***Осіб з порушеним розвитком слід лікувати, а навчання є для них невагомим.*** Цей стереотип обумовлений тривалим пануванням в суспільстві (16 – 19 стол.) медичної моделі оцінки інвалідності, згідно з якою основним завданням вважалось виявлення порушення у людини і добір спеціального закладу – спочатку лікувального, а з 19 стол. – навчального. Безумовно, багато осіб з психофізичними порушеннями потребують лікування, проте, по-перше, воно не є основним шляхом їхнього розвитку; по-друге, лікування має поєднуватись із комплексним психолого-педагогічним супроводом, соціалізацією дитини.

✓ ***Діти з порушеннями психофізичного розвитку народжуються винятково у неблагополучних сім'ях.*** Цей погляд є більш властивим жителям країн пострадянського простору; він є стійким як у громадянам загалом, так і серед педагогів, зокрема. Така думка активно формувалася радянською політикою, яка нав'язувала в суспільну свідомість висновок про те, що у

«правильних» громадян не може бути «поганих» дітей. Водночас аналіз сучасної статистики та практики корекційної освіти свідчить про те, що на разі пряма залежність між статусом сім'ї та рівнем розвитку дитини відсутня. Натомість однією з причин збільшення в усьому світі кількості дітей з психофізичними порушеннями називають підвищення рівня надання медичних послуг.

✓ **Всі особи з інвалідністю є неповносправними, не приносять користі суспільству, є його тягарем.** Ці погляди сягають корінням епохи середньовіччя, в яку людей з інвалідністю вважали неповноцінними, непотрібними, через що багатьох з них знищували. Проте, оцінка людей за відносним принципом корисності є абсолютно неадекватною, оскільки не існує визначених критеріїв і показників корисності в суспільстві. Мало того, людству відомо багато осіб з інвалідністю, які є вченими (М.Еріксон, О.І.Скороходова та ін.), авторами музичних чи літературних творів (Е.Асадов, Х.А.Келлер та ін.), спортсменами (Е.Вейєнмайер, О.Чинка та ін.), волонтерами й пропагандистами (Н.Вуйчич та ін.).

✓ **Слід застосовувати евтаназію для осіб, які народились з порушеннями.** Історії відомі такі погляди. Зокрема, вони були нормою життя в Спарті, де новонароджених дітей з вадами скидали зі скелі; в рамках нацистської програми «Аktion T4», згідно з якою позбавляли життя «негідних жити» осіб з психофізичними вадами. Цей стереотип є не лише аморальним, а й шкідливим для суспільства. Разом із попереднім він призводить до формування «комплексу меншовартості» (М.Матвєєва та ін.), поділу на касти, оцінку людей через призму здоров'я, формування зверхності у певних верств населення тощо. Водночас такий стереотип швидко руйнується, якщо люди близько знайомляться з дітьми, що мають певні проблеми здоров'я чи розвитку.

✓ **Всі люди, які мають зовнішні фізичні порушення (вади зору, опорно-рухового апарату, слуху) є інтелектуально недорозвиненими.** Стереотип абсолютно не відповідає дійсності, оскільки інтелектуальні порушення мають в своїй основі органічне дифузне ураження кори головного мозку, яке не впливає на зір, слух, опорно-руховий апарат. Доволі часто особи з легким ступенем розумової відсталості не мають не лише виразних, а й помітних зовнішніх відхилень, є зовні досить привабливими.

✓ **У осіб з інвалідністю бувають окремі здібності, які треба показувати, вихвалити на противагу їхнім порушенням.** З історії відомі факти, коли людей з вадами демонстрували як експонати в цирку, медицині, заробляючи на цьому гроші. Проте, осіб з психофізичними порушеннями варто розглядати, як і інших людей, через призму цілісної особистості, різні складові якої є неоднаковими.

✓ **Особі з інвалідністю не мають права народжувати дітей, тому що вони також будуть інвалідами.** Такі ідеї збереглися із 19 століття, коли панував дарвінізм, а осіб з інвалідністю вважали генетично неповноцінними. Ці страхи не відповідають дійсності, оскільки є лише певні хвороби, які передаються по спадковості. Медициною розроблені та апробовані шляхи діагностики, профілактики, лікування таких захворювань. В окремих країнах

прийнятні закони щодо підвищення відповідальності батьків за здоров'я майбутніх дітей; надається соціальна підтримка особам з інвалідністю у вихованні дітей. На жаль, в нашій країні суспільна упередженість в цьому питанні, відсутність матеріальної й соціальної допомоги часто перешкоджає особам з інвалідністю створювати сім'ї, народжувати дітей.

Стереотипи в ставленні до спільного навчання дітей з типовим та порушенням психофізичним розвитком:

✓ ***Діти з психофізичними порушеннями повинні навчатись у спеціальних закладах, тому що там їм буде краще.*** Цей стереотип є шовіністичним. Ще за часів Візантії осіб з інвалідністю ізолювали від загалу; в період радянської доби діти з порушеннями розвитку мали можливість навчатись лише в спеціальних закладах інтернатного типу ізолювано від сім'ї і однолітків з типовим розвитком. Проте, така ізоляція є шкідливою, оскільки саме в процесі спільного навчання різних категорій дітей відбувається реальна суспільна інтеграція. Практикою інклюзивної освіти доведено, що спільна діяльність, спілкування однокласників зміцнює дитячі стосунки; руйнує спільні стереотипи, ворожнечу; сприяє формуванню толерантності, взаємодопомоги.

✓ ***Над дітьми з психофізичними порушеннями будуть кепкувати однокласники.*** В основі лежать історичні факти, які свідчать про те, що над людьми з виразними порушеннями знущались, ототожнювали їх із «темними силами», тому відторгали. Проте, практика переконливо доводить, що за правильного педагогічного керівництва колективом учнів інклюзивного класу між ровесниками складаються цілком дружні стосунки, засновані на спільних інтересах. Діти звикають до різноманітності і не бояться її. Вченими були проведені дослідження щодо цих поглядів. Було виявлено, що над дітьми з психофізичними порушеннями справді насміхаються однокласники, проте не більше і не менше за решту. Негативна увага обумовлюється не психофізичним порушенням дитини, а її характерологічними особливостями, поведінкою, ставленням до інших.

✓ ***В інклюзивних класах рівень і якість освіти будуть нижчими для дітей з типовим розвитком, ці учні не одержать достатньо уваги від вчителя.*** Згідно з нормативною базою інклюзивної освіти наповнюваність таких класів є значно меншою, ніж у стандартній освіті – 20 дітей, з яких від 1-го до 3-х учнів – це діти з психофізичними порушеннями. Для допомоги вчителю у роботі з цими дітьми в класі працює асистент. Окрім того, освітня практика свідчить, що й у звичайних класах діти відрізняються за рівнем засвоєння навчальних програм, що стимулює педагогів застосовувати індивідуальний підхід. Тому при правильному плануванні уроку, оптимальному поєднанні фронтальних та індивідуальних форм роботи, реалізації індивідуального підходу учні інклюзивного класу не лише не втрачають, а набувають міцніших знань і вмінь.

✓ ***Діти з психофізичними порушеннями не зможуть виконувати загальне навчальне навантаження, тому не будуть одержувати високих оцінок.*** Навантаження для таких учнів добирається відповідно до категорії їхнього порушення, ступеня його виразності, клінічного діагнозу, можливостей

та інших психофізичних особливостей. Законодавча база рекомендує навчати дітей з психофізичними порушеннями за програмами, які відповідають нозології, незалежно від типу закладу. Відповідно оцінювати дітей будуть за критеріями навчальних досягнень цих програм з урахуванням особливостей дитини. Проте, для запобігання непорозумінь між дітьми й батьками, однокласникам слід пояснити, за якими принципами навчаються і оцінюються учні. Водночас будь-яка форма навчання має забезпечити дітям корекцію розвитку, що сприяє покращенню результатів.

✓ **На інклюзивне навчання держава має витратити більше коштів, яких і так не вистачає на освіту.** В деяких країнах проводили статистичні дослідження щодо цього питання і дійшли висновку, що інклюзивна освіта не є дорожчою, а для окремих категорій дітей навіть дешевшою. В нашій країні в порівнянні з інтернатною системою інклюзивна дорожчою не буде, адже витрати на одяг, шкільне приладдя зменшуються.

✓ **Діти з порушеннями розвитку є агресивними, вони можуть ображати інших.** Ці погляди відображають теорію моральної дефективності та поведінки, яку ще в 1924 р. розкритикував Л.Виготський, довівши фактами її неповносправність. Поведінка будь-якої дитини залежить від вихованості, характеру, розвитку емоційно-вольової сфери та інших факторів, а не від наявності психофізичного порушення.

✓ **Порушення можуть запозичити діти з типовим розвитком.** Цей стереотип обумовлений страхами середньовіччя і є абсолютно безглуздим, адже вади слуху, зору, опорно-рухового апарату, мовлення, інтелекту не є інфекційними захворюваннями і не передаються від людини до людини. Навпаки діти з типовим розвитком вчаться цінувати своє здоров'я, берегти його.

✓ **Інклюзивна освіта є єдиною сучасною формою освіти, а спеціальні інтернати треба закрити, оскільки вони шкодять дітям.** Такі погляди в останні два роки активно пропагуються на державному рівні, в мас медіа і паплюжать український досвід спеціальної освіти. Вченими-дефектологами проведено багато досліджень з метою порівняння проблем і переваг спеціальної та інклюзивної освіти. Одержані результати переконливо свідчать, що інклюзивна освіта не має бути альтернативою спеціальній, обидві повинні існувати одночасно. Заклад, форма навчання має обиратись залежно від категорії і виразності психофізичного порушення у дитини, її можливостей, потреб, участі родини у вихованні. Це ж підкреслено й у нормативно-правовій базі інклюзивної освіти. Однозначність висновку про шкідливість впливу інтернатних закладів не відповідає дійсності. Сам по собі тип закладу абстрактно оцінювати не можна. Адже ефективність роботи залежить від адекватності її змісту та методів, доцільності комплектування, адекватного забезпечення кадрами. Аналіз практики роботи багатьох спеціальних шкіл України свідчить, що у більшості з них здійснюється системний вплив на особистість дитини з вадами психофізичного розвитку; проводиться досить кропітка корекційно-розвивальна і виховна робота.

Отже, в суспільстві існує багато негативних міфів, стереотипів щодо осіб з психофізичними порушеннями, їхнього навчання і місця в громаді. Така упередженість перешкоджає розвитку сучасного людства. Тому МОН України визначає, що обов'язковим напрямом подальшого розвитку системи освіти та суспільства в цілому має бути просвітницько-виховна робота, яка ведеться в громаді за місцем розташування закладу та в регіоні. Важливим при цьому є залучення засобів масової інформації до формування нової суспільної філософії щодо осіб з інвалідністю, розповсюдження напрацьованого педагогічного досвіду роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, інноваційних технологій з питань підготовки таких дітей до самостійного життя.

4. Умови ефективності інклюзивної освіти

В цілому для забезпечення ефективного інтегрованого чи інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку, є необхідним створення таких умов:

- раннє виявлення вад розвитку і започаткування корекційної роботи;
- правильне психолого-педагогічне вивчення особистості дитини з виявленням не лише порушень чи особливостей в розвитку, а й збережених сторін особистості, урахуванням її можливостей;
- організація та доступність інклюзивної дошкільної освіти, її наявність із шкільною інклюзією;
- психологічна готовність дитини та її батьків до навчання спільно з однолітками з типовим розвитком;
- тісна співпраця з батьками, надання їм необхідного мінімуму знань про психологію розвитку дитини, специфіку методів її виховання; організація психологічної та консультативної допомоги;
- формування психологічної, когнітивної та методичної компетентності педагогів загальноосвітніх закладів для здійснення фахового супроводу дітей з ОПФР в умовах інтеграції чи інклюзії;
- створення спеціальних умов в класі, школі (необхідне обладнання, охоронний режим тощо);
- підготовка учнів з типовим розвитком до взаємодії з однолітками, що мають особливості психофізичного розвитку;
- психолого-педагогічний супровід учнів з особливостями психофізичного розвитку командою фахівців: вчителі загальноосвітньої підготовки, асистенти вчителів, корекційні педагоги (за нозологіями), медичний персонал, соціальні педагоги, психологи, батьки дитини.

Вагомого значення набуває і формування позитивного ставлення суспільства до осіб з особливостями психофізичного розвитку.

5. Порядок організації інклюзивних закладів

Порядок організації інклюзивних закладів визначений нормативною базою МОН України (описана в першому питанні).

Інклюзивні дошкільні заклади

Прийом дітей до інклюзивних груп здійснюється керівником дошкільного навчального закладу протягом календарного року, за наявності місць, на підставі заяви батьків або осіб, які їх замінюють, медичної довідки про стан здоров'я дитини з висновком лікаря, що дитина може відвідувати дошкільний навчальний заклад, довідки дільничного лікаря про епідеміологічне оточення, свідоцтва про народження.

Для дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, додатково подається висновок психолого-медико-педагогічної консультації, копія посвідчення особи, яка одержує державну соціальну допомогу, відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» або копія медичного висновку про дитину-інваліда віком до 18 років (наданої лікарсько-консультативною комісією), копія індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда,

До інклюзивних груп **зараховуються діти** віком від 3 років з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю: з порушеннями слуху, зору, мовлення, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, із затримкою психічного розвитку, розладами спектру аутизму та інші, які за висновком ЛКК можуть відвідувати дошкільні навчальні заклади.

Діти з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересуваються і потребують індивідуального догляду, зараховуються до інклюзивних груп лише при забезпеченні постійного супроводу асистентом дитини.

Наповнюваність інклюзивної групи в дошкільному навчальному закладі становить **до 15 осіб**, з них – **1 - 3 дітини** з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю.

Тривалість перебування в інклюзивній групі дошкільного навчального закладу дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, рекомендується встановлювати психолого-медико-педагогічній консультації, в залежності від рівня та ступеня порушення.

Протипоказаннями для прийому дітей до інклюзивних груп дошкільних навчальних закладів:

- III і IV ступені порушень функцій організму, які не сумісні з перебуванням дитини в організованому колективі;
- всі хвороби у гострому періоді, хронічні хвороби в стадії загострення, всі хвороби, які потребують стаціонарного лікування, гострі інфекційні захворювання до закінчення строку карантину.

Якщо в період перебування в інклюзивній групі дошкільного навчального закладу у дитини з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, буде проявлятися неконтрольована поведінка, що може загрожувати її життю і здоров'ю або членів дитячого колективу, то за рішенням педагогічної ради така дитина направляється для додаткового обстеження до психолого-медико-педагогічної консультації для вирішення питання щодо подальшого перебування в інклюзивній групі.

Для реалізації індивідуального підходу до дитини складається **індивідуальна програма розвитку**, яка містить результати детального

психолого-педагогічного вивчення дитини; інформацію про вплив психофізичного порушення на її розвиток та соціалізацію; потреби й можливості дитини; перелік умов для забезпечення в групі комфортного й безпечного перебування дитини; розклад занять із спеціалістами. В індивідуальній програмі розвитку дитини передбачається **10-15 корекційно-розвиткових занять на тиждень** в залежності від віку дитини та з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей, висновку психолого-медико-педагогічної консультації, спеціальних програм розвитку дітей з особливими потребами.

Для організації корекційно-розвиткової роботи в інклюзивній групі штатним розписом дошкільного навчального закладу мають передбачатися **штатні одиниці**:

- учителя-дефектолога (учителя-логопеда) відповідно до виду порушення психофізичного розвитку, практичного психолога - по 0,25 ставки на 1 дитину;
- асистента вихователя - 1 ставка на 1 інклюзивну групу;
- спеціалістів з масажу, ЛФК – по 0,25 ставки на 1 дитину.

Медичне обслуговування дітей в інклюзивній групі дошкільного навчального закладу забезпечується медичними працівниками цього закладу, відповідно до затверджених штатних нормативів та посадових обов'язків.

За потреби постійного супроводу дитини у штатний розпис дошкільного закладу повинна вводиться додатково 1 ставка помічника вихователя. Функцію асистента дитини з особливими освітніми потребами можуть виконувати батьки або визначені особи на волонтерських засадах.

Організація навчально-виховного процесу в інклюзивних школах

Інклюзивна освіта здійснюється через формування спеціального інклюзивного класу, **наповнюваність** якого для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу має становити **не більше 20 учнів**. У класі може бути **від одного до трьох дітей** з психофізичними порушеннями, при цьому доцільно добирати дітей однієї категорії порушення (нозології).

В інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів можуть перебувати діти з психофізичними порушеннями таких категорій (за умови відповідного висновку психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК)):

- з порушеннями опорно-рухового апарату (діти з церебральними паралічами, з наслідками поліомієліту у відновному і резидуальному станах, з вродженими і набутими деформаціями опорно-рухового апарату, артрогрипозом, хондродистрофією, міопатією);
- з порушеннями слуху (з втратою слуху від 30-ти і більше децибел);
- з важкими мовленнєвими порушеннями (з ринолалією, заїканням, алалією, афазією, дизартрією при нормальному стані слуху і первинно збереженому інтелекті);
- з порушеннями зору;
- із затримкою психічного розвитку;
- з обмеженими можливостями розумового розвитку (легкий ступінь за відсутності протипоказань).

Зарахування дітей з особливими освітніми потребами до класів з інклюзивним навчанням здійснюється в установленому порядку відповідно до висновку психолого-медико-педагогічної консультації.

Навчання в класах з інклюзивним навчанням здійснюється за типовими навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, рекомендованими МОН для загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі й спеціальними підручниками. Вид програми, за якою навчається дитина, встановлюється ПМПК під час психолого-педагогічного вивчення дитини і рекомендації їй типу закладу й форми навчання.

Дітям з важкими порушеннями розвитку (наприклад, порушення інтелекту, глухота та ін.), комплексними порушеннями (наприклад, порушення інтелекту та опорно-рухового апарату, ДЦП та затримка психічного розвитку) може бути рекомендована навчальна програма відповідно до державного стандарту спеціальної освіти. ***Навчальна програма має відповідати потребам та можливостям дитини.***

Успішність навчання дітей з психофізичними порушеннями в інклюзивному класі забезпечується шляхом індивідуалізації навчального процесу, що потребує індивідуального планування і розробки такої документації: індивідуальна програма розвитку, індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма.

Оформлення та ведення відповідної документації покладається на асистента вчителя.

Індивідуальна програма розвитку (ІПР) розробляється спільно командою психолого-педагогічного супроводу і батьків дитини. ІПР містить такі ***розділи***:

1. Загальна інформація про дитину: ім'я та прізвище, вік, телефони батьків, адреса, особливості розвитку (інформація про особливі освітні потреби), дата зарахування дитини до школи та термін, на який складається програма.

2. Наявний рівень знань і вмінь. Група фахівців протягом 1-2 місяців (в залежності від складності порушення) вивчає можливості та потреби дитини, фіксує результати вивчення:

- її вміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, багатосенсорний та інші, особливо якщо один зі стилів домінує), у чому їй потрібна допомога;

- інформація щодо впливу порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (відомості, надані психолого-медико-педагогічною консультацією). Вся інформація повинна бути максимально точною, оскільки вона є підґрунтям для подальшого розроблення завдань.

3. Спеціальні та додаткові освітні послуги. В індивідуальній програмі розвитку фіксується розклад занять з відповідними фахівцями (вчителем-дефектологом, логопедом, фізіотерапевтом, психологом та іншими спеціалістами), вказується кількість і тривалість таких занять з дитиною.

4. Адаптації/модифікації. При складанні індивідуальної програми розвитку необхідно проаналізувати, які адаптації та модифікації слід розробити

для облаштування середовища, застосування належних навчальних методів, матеріалів, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб дитини.

Модифікація – трансформує характер подачі матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання. Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація навчального плану або цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини, корекція завдань, визначення змісту, який необхідно засвоїти.

Адаптація – змінює характер подачі матеріалу, не змінюючи зміст або концептуальну складність навчального завдання. Зокрема, можуть використовуватись такі види адаптацій:

- пристосування середовища (збільшення інтенсивності освітлення в класних кімнатах, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму в класі, де навчається слабочуюча дитина, забезпечення її слуховим апаратом; створення відокремленого блоку в приміщенні школи для учнів початкової ланки);

- адаптація навчальних підходів (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання, зміна темпу занять, чергування видів діяльності);

- адаптація матеріалів (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, картки-підказки, тощо).

Індивідуальна програма розвитку розробляється на один рік. Двічі на рік (за потребою частіше) переглядається з метою її коригування.

Для дітей з особливими освітніми потребами, які мають інтелектуальні порушення та зі складними вадами розвитку (вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку) на основі робочого навчального плану школи розробляється індивідуальний навчальний план з урахуванням рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації та на основі Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Індивідуальний навчальний план (ІНП) визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин. У плані враховуються додаткові години на індивідуальні і групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо.

В індивідуальному навчальному плані передбачається *від трьох до восьми годин* на тиждень для проведення *корекційно-розвиткових занять* з урахуванням висновку ПМПК та типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку. *Корекційно-розвиткові заняття проводяться відповідними вчителями-дефектологами та практичними психологами.*

Індивідуальна навчальна програма (ІНПр) дитини з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням розробляється на

основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією. Навчальна програма визначає зміст, систему знань, навичок і вмінь, які мають опанувати учні в навчальному процесі з кожного предмета, а також зміст розділів і тем.

До складання індивідуальної навчальної програми залучаються батьки, які повинні мати чітке уявлення про те, чому навчання дитини потребує розроблення індивідуальної навчальної програми.

Невід'ємною складовою процесу розроблення індивідуальної програми розвитку є **оцінка динаміки розвитку дитини** з особливими освітніми потребами, збирання відомостей про її успіхи (учнівські роботи, результати спостережень педагогів, контрольні листки, результати тестів, тощо). **Оцінювання** навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами здійснюється за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 №329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011р. за №566/19304. Оцінювання навчальних досягнень учнів з розумовою відсталістю, зі складними вадами розвитку, які навчаються за індивідуальним навчальним планом і програмою, здійснюється за обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою. Наголошуємо, що **критерії оцінювання відповідають навчальній програмі, рекомендованій дитині**. З метою оцінювання індивідуальних досягнень учнів може бути використаний метод оцінювання **портфоліо**, опис якого буде здійснено в шостому пункті.

Державна підсумкова атестація дітей з особливими освітніми потребами здійснюється відповідно до Положення про державну підсумкову атестацію.

Учням з особливими освітніми потребами, у тому числі з розумовою відсталістю, які навчалися у класі з інклюзивним навчанням, видається документ встановленого зразка для загальноосвітнього навчального закладу, учнями якого вони були. У додатку до свідоцтва про базову загальну середню освіту або до атестата про повну загальну середню освіту вказуються лише ті предмети, які вивчав учень в процесі навчання.

Контрольні запитання

1. **Опишіть правові основи для впровадження інклюзивного навчання в Україні?**
2. **Наведіть приклади забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю в Україні?**
3. **Назвіть мету та завдання інклюзивної освіти.**
4. **У чому переваги інклюзивної освіти перед спеціальною?**
5. **Які перешкоди інклюзії є в сучасній освітній системі та суспільстві?**
6. **Спростуйте основні суспільні стереотипи, які гальмують інклюзію в Україні.**

7. Які умови слід створити для ефективного запровадження інклюзивної освіти?

8. Яким чином організовується дошкільна та шкільна інклюзивна освіта в Україні?

Тема 4. Психолого-педагогічний супровід дітей в інклюзивному закладі

План

1. Завдання психолого-педагогічного супроводу
2. Програма психолого-педагогічного супроводу
3. Роль учасників команди психолого-педагогічного супроводу
4. Індивідуальний підхід у навчанні й вихованні дітей з особливостями психофізичного розвитку

Література

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник / О.В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.
2. Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: Книга 3 / Л.С.Вавіна, А.М.Висоцька, В.В.Жук та ін.; За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: Наук. світ, 2006 – 212 с.
3. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації та впровадження

інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : навч.-метод. посіб. / А.Г. Шевцов, О.В. Романенко, Л.О. Ханзерук, О.В. Чеботарьова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.

4. Дитина зі світу тиші : на допомогу батькам нечуючої дитини : наук.-метод посібник / уклад. Н.А. Зборовська та ін.; за ред. С.В. Кульбиди. – К. : «СПКТБ УТОГ», 2011. – 328 с.

5. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися : методичний посібник. – К. : Початкова школа, 2003. – 128 с.

6. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.

7. *Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие / [Г.Ф.Кумарина, М.Э.Вайнер, Ю.Н.Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф.Кумариной]. – М.: Академия, 2001. – 320 с.*

8. Миронова С.П. Ділова документація асистента вчителя щодо роботи з учнями з особливими освітніми потребами / С.П.Миронова, Т.Г.Олійник // Заступник директора школи. – 2016. - № 6. – С. 55 – 61.

9. *Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова, О.В.Гаврилов, М.П.Матвеева; [за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.*

10. Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання: Лист МОНмолодьспорту від 02.01.13 № 1/9-1[Електронний ресурс] // Режим доступу : // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/

11.Синьова Є.П. Тифлопсихологія : підручник / Є.П. Синьова. – К.: Знання, 2008. – 365 с.

12. Федоренко С.В. Тифлодидактика: навчальний посібник для студентів ВНЗ. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 144 с.

13. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології: монографія / А.Г. Шевцов. – К. : МП «Леся», 2009. – 483 с.

14. Шеремет М.К. Логопедія : підручник / М.К. Шеремет, В.В. Тарасун, С.Ю. Конопляста, В.О. Кондратенко, Н.В. Чередніченко, І.С. Марченко, В.В. Тищенко, І.В. Мартиненко, О.Ю. Ромась. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Слово, 2010. – 672 с.

15.Шульженко Д.І. Корекційний розвиток аутичної дитини: (книга для батьків та педагогів) / Д.І.Шульженко, Н.С.Андреева. – К.: Д.М.Кейдун, 2011. – 344 с.

16. Щодо посадових обов'язків асистента вчителя: Лист МОНмолодьспорт № 1/9-675 від 25.09.12 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : //http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/32125/

1. Завдання психолого-педагогічного супроводу

Аналіз зарубіжного досвіду інклюзивної освіти свідчить, що її ефективність залежить від здійснення **психолого-педагогічного супроводу**, який має забезпечуватись скоординованими діями **команди фахівців**.

Психолого-педагогічний супровід дитини з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивному закладі - це взаємоузгоджена комплексна діяльність мультидисциплінарної команди фахівців і батьків дитини, спрямована на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини; засвоєнню нею знань, умінь і навичок; успішній адаптації, реабілітації; її самореалізації та інтеграції в соціум.

Особливістю психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзії є індивідуальний підхід до вирішення завдань особистісного розвитку, навчання і виховання дитини. Результативність психолого-педагогічного супроводу залежить від **координованості дій усіх фахівців**.

Взаємодія фахівців має ґрунтуватись на таких **принципах** (А.Д.Вільшанська, М.І.Прилуцька, К.М.Протченко та ін.):

✓ **Дотримання інтересів дитини**

Професійні дії педагога мають спрямовуватись на захист прав та відстоювання інтересів дитини. Дитина з ОПФР має розглядатись як цілісна особистість, а не «аномальна» особа.

✓ **Комплексність психолого-педагогічного супроводу**

Супровід дитини з порушенням психофізичного розвитку має розв'язуватись через комплексний підхід; аналіз проблем з медичної, психологічної, педагогічної та соціальної позицій. Комплексний підхід і оцінка розвитку дитини з різних сторін дозволяє домогтись цілісності.

✓ **Неперервність супроводу**

Зміст і методи супроводу дитини з ОПФР будуть змінюватись залежно від конкретної ситуації її розвитку, проте супровід має бути постійним і неперервним, починаючи з раннього віку і до дорослого життя.

✓ **Системність роботи**

Робота фахівців має відбуватись в системі, за якої кожна дія і стратегія члена команди відповідають не лише меті окремого спеціаліста (вчитель, корекційний педагог, асистент вчителя, психолог, соціальний педагог ліка), а й є засобом реалізації загальної мети психолого-педагогічного супроводу дитини.

✓ **Узгодженість роботи**

Дії фахівців мають координуватись і узгоджуватись. Має відбуватись постійне взаємоінформування про роботу кожного спеціаліста.

Завдання психолого-педагогічного супроводу:

- комплексне медико-психолого-педагогічне вивчення дитини з особливостями психофізичного розвитку;
- організація освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітніх інклюзивних навчальних закладів у комплексному поєднанні з корекційно-розвитковим компонентом та реабілітаційними заходами;

- різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб;
- збереження і зміцнення здоров'я дітей;
- корекційно спрямоване виховання школяра як культурної і моральної людини;
- надання у процесі навчання й виховання комплексної психолого-медико-педагогічної допомоги дитині з урахуванням стану її здоров'я, особливостей психофізичного розвитку;
- моніторинг динаміки результатів навчальної, виховної і корекційно-розвиткової роботи; змін в стані здоров'я, інтелектуальній і емоційно-вольовій сферах дитини, її соціальній ситуації розвитку;
- консультування родини з питань виховання і розвитку дитини з психофізичними порушеннями;
- надання батькам необхідної психологічної допомоги;
- створення позитивного соціального середовища для інклюзії через підготовку учнів з типовим розвитком та їхніх батьків до взаємодії із дітьми, що потребують корекції психофізичного розвитку;
- професійна взаємодія фахівців.

Наголосимо, що перебування дитини з порушеннями психофізичного розвитку в закладі без психолого-педагогічного супроводу є стихійною або формальною інклюзією, яка приносить лише шкоду і гальмує процес реального впровадження справжнього інклюзивного навчання.

2. Програма психолого-педагогічного супроводу

Перед складанням програми психолого-педагогічного супроводу члени команди мають ретельно вивчити документи, з якими дитина прийшла в інклюзивний заклад, зокрема, її індивідуальну картку розвитку, медичні документи (за наявності специфічних проблем), психолого-педагогічну характеристику із попереднього закладу.

Психолого-педагогічна характеристика на дитину, написана педагогами закладу, у якому вона перебувала (дитячий садок, школа) набуває вагомого значення для правильного урахування особливостей розвитку дитини, уточнення категорії порушення й клінічного діагнозу; реалізації індивідуального підходу. Зауважимо, що й самим членам команди (класний керівник, соціальний педагог та ін.) доводиться писати характеристику на дитину (на ПМПК, підсумкову в кінці року тощо).

Психолого-педагогічна характеристика має відповідати таким ***вимогам***:

- *підсумок спостережень* - характеристика має бути результатом цілеспрямованих довготривалих спостережень, а не одноразового дослідження; необхідно показати як позитивну, так і негативну динаміку перебування дитини у закладі;
- *добір фактів* - характеристика має ґрунтуватись на фактичному матеріалі; слід описувати найбільш яскраві й типові приклади поведінки

дитини, її труднощів, позитивного досвіду; не зазначати випадкові факти; уникати суб'єктивності й однобічності у доборі фактичного матеріалу; не нагромаджувати одноманітних фактів;

- *систематизація фактів і висновки педагога* – викладати факти слід послідовно, систематизовано; висновок має бути логічним завершенням системи описаних фактів;

- *характер викладу* – викладати слід просто, зрозуміло, уникати складних формулювань і незрозумілих громіздких термінів;

- *позитивні сторони дитини* – у характеристиці слід писати не лише про труднощі й проблеми дитини, а й, *обов'язково*, про її позитивні, збережені можливості («пуди здоров'я» за Л.С.Виготським);

- *індивідуальна робота з дитиною* – слід зазначити, хто із фахівців (вчитель, вихователь, логопед, психолог, лікар та ін.) працював з дитиною індивідуально, яка допомога надавалась, і якими є її результати;

- *обсяг характеристики* – психолого-педагогічна характеристика має бути короткою, але переконливою.

У *психолого-педагогічній характеристиці* мають бути відображені такі *відомості* про учня:

- ✓ *загальні відомості:*

- прізвище, ім'я, школа, клас;
- соціально-побутові умови в сім'ї;
- у скільки років прийшов до школи і як був до неї підготовлений;

- ✓ *стан знань і навичок дитини:*

- успішність з кожного предмета окремо, що саме є складним для дитини у засвоєнні того чи іншого предмета;
- ставлення дитини до невдач у навчанні;
- вплив психофізичного порушення на засвоєння навчальної програми;
- наявність педагогічної занедбаності;
- види допомоги, які надавались дитині у подоланні прогалин та труднощів, і якими є наслідки цієї допомоги;

- ✓ *працездатність та поведінка дитини у класі:*

- розуміння дитиною вимог вчителя;
- участь у роботі класу;
- стан працездатності дитини у класі (цілеспрямованість, ступінь розвитку уваги, темп роботи, наполегливість, доведення розпочатої роботи до завершення, що саме втомлює дитину);

- вплив психофізичного порушення на працездатність і поведінку;

- ✓ *загальна характеристика особистості дитини:*

- позитивні та негативні риси характеру дитини;
- загальний рівень розвитку;
- інтереси та потреби;
- взаємини з колективом (з ким товаришує; якщо конфліктує з однолітками, то зазначити причини конфліктів).

У підсумку викладу вчитель може зауважити свої припущення щодо причин, які обумовлюють відставання дитини у розвитку, труднощі та прогалини у навчанні. Проте ніяких діагнозів, навіть у якості припущення, педагог не формулює, оскільки порушення дитини, її конкретний клінічний діагноз встановлюються колегіально працівниками ПМПК, на підставі ґрунтового вивчення матеріалів особової справи, картки розвитку дитини, медичних документів, продуктів навчальної діяльності, психолого-педагогічної характеристики та результатів дослідження дитини.

Після аналізу відомостей з особової справи дитини здійснюється вивчення дитини командою фахівців. *Програма психолого-педагогічного супроводу учня в умовах інклюзії розробляється на підставі ґрунтового комплексного вивчення дитини командою фахівців, результати якого відображаються в індивідуальній програмі розвитку (ІПР)*. Саме індивідуальна програма розвитку є вихідним документом для психолого-педагогічного супроводу. Форма ІПР представлена в інструктивно-методичному Листі МОН №1/9-384 від 18.05.2012 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

У процесі проведення широкомасштабного науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» при співпраці Міністерства освіти і науки України, Інституту спеціальної педагогіки АПН України, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова та Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» було напрацьовано досвід складання такої програми. Вчені й практики розробляють та апробують цей документ для різних категорій дітей. Найбільш ґрунтовними є публікації І.Луценко, Н.Слободянюк, в яких вони апробували послідовність розроблення ІПР, визначили покрокові дії її запровадження.

Аналіз літературних джерел, практики інклюзивної освіти, наш власний досвід дозволили деталізувати **питання**, відповіді на які слід одержати перед складанням програми психолого-педагогічного супроводу:

1. Рівень психофізичного розвитку дитини, її досвід, поведінка, спрямованість, можливості, сильні сторони особистості.

2. Яку навчальну програму здатна засвоїти дитина і як її поєднати з корекційними завданнями?

3. Якої корекційної допомоги потребує дитина, у чому полягає її зміст:

- визначення конкретного спеціаліста (логопед, тифлопедагог, сурдопедагог, ортопедагог, олігофренопедагог, психолог, соціальний педагог та ін.);

- організація корекційно-розвиткових занять;

- проведення консультативно – просвітницької роботи з вчителями та батьками;

- використання вчителем спеціальних корекційних методів і прийомів навчання, що сприяють як засвоєнню навчальної програми, так і психічному розвитку дитини?

4. Чи потребує дитина медичної допомоги; у чому полягає її зміст?

5. Які умови слід створити в навчальному закладі й сім'ї, щоб навчання, виховання і лікування було ефективним?

4. У чому полягає охоронний режим для конкретної дитини, а саме:

- обсяг навчального навантаження;
- узгодження тижневого розкладу навчання, лікувальних процедур, корекційно-розвиткових занять;
- співвідношення і чергування розумової, фізичної праці й пасивного та активного відпочинку;
- заходи, спрямовані на загартування нервової системи?

6. Які умови потрібні для спеціального навчання:

- індивідуальна навчальна програма;
- особливий індивідуальний підхід;
- участь батьків;
- обладнання;
- індивідуальна наочність?

7. Якою має бути психологічна і педагогічна робота, спрямована на формування оптимального соціального статусу дитини з психофізичними вадами? Зокрема, слід продумати такі аспекти:

- як познайомити дитину з однокласниками;
- з ким посадити за парту;
- як пояснити учням проблеми і труднощі дитини з психофізичними порушеннями;
- що зробити для встановлення доброзичливих стосунків дитини з учнівським колективом?

8. Якими мають бути заходи з профілактики та подолання комплексу меншовартості, заниженої самооцінки, негативних рис характеру, стимуляції до компенсації дефекту; виховання цілеспрямованості й вміння долати труднощі? Які прийоми педагогічної роботи слід для цього використовувати?

9. Якими є умови розвитку дитини в сім'ї? Як батьки ставляться до проблеми дитини:

- беруть активну участь у соціалізації дитини;
- сприяють соціальній адаптації дитини під керівництвом спеціалістів;
- не втручаються у роботу фахівців;
- протидіють корекційній роботі?

10. Як врахувати сімейну ситуацію і зробити так, щоб вона максимально сприяла корекції розвитку дитини з психофізичними вадами чи, хоча б не заважала їй? Якими мають бути форми і зміст роботи з батьками?

11. Як врахувати індивідуальні психологічні особливості дитини, а саме: рівень інтелектуального розвитку; особливості пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери; мотивацію; зону найближчого розвитку?

12. Які порушення психофізичного розвитку піддаються корекції; які з них мають стати об'єктами педагогічного, а які – психологічного втручання?

13. Які порушення слід лише враховувати у психолого-педагогічній роботі, оскільки вони не піддаються корекції? Яким має бути зміст і форми обхідних шляхів?

14. Які сильні сторони особистості дитини можна використати у навчально-виховному процесі та корекційній роботі.

За результатами комплексного аналізу відповідей на ці питання й складається програма психолого-педагогічного супроводу. Наголосимо, що в розробці програми беруть участь всі члени команди, включаючи батьків дитини. Головним координатором команди психолого-педагогічного супроводу є, безсумнівно, вчитель-дефектолог певної галузі (тифлопедагог, сурдопедагог, логопед, олігофренопедагог, ортопедагог). Кожен член команди виконує частину загальної програми супроводу.

6. Роль учасників команди психолого-педагогічного супроводу

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії забезпечується мультидисциплінарною командою фахівців, кожен член якої має виконувати свої функції.

Мультидисциплінарний підхід передбачає взаємодію спеціалістів багатьох галузей (загальна та спеціальна освіта, соціальна педагогіка, медицина, психологія, реабілітологія тощо), що дозволяє в комплексному супроводі дитини оптимізувати процеси її розвитку, виховання, навчання, лікування.

Мультидисциплінарна команда інклюзивної освіти – це група фахівців та батьків дитини, об'єднаних спільною метою, виконанням завдань і загальним підходом, для реалізації яких вона підтримує всередині команди взаємну відповідальність.

Умови ефективності роботи команди

✓ *Уміння працювати в команді*

Наголосимо, що просте об'єднання осіб різного фаху ще не є командою. Для її одержання необхідно в цій групі домогтись єдності щодо цілей, засобів, змісту й методів супроводу дитини; правильно розподілити ролі для кожного члена команди та виконувати їх відповідно до посадових обов'язків і компетентності. Кожен член команди має розуміти межі своєї компетенції, враховувати вимоги колег у реалізації загальної мети. Важливо, щоб спеціалісти довіряли одне одному; приймали іншого, в тому числі й батьків дитини, як рівноправного учасника процесу супроводу.

✓ *Вміння вести діалог*

Вагомим є вміння вислуховувати точку зору колег, розуміти її, приймати колегіальне рішення на користь дитини, а не власних амбіцій; гнучкість у спілкуванні.

✓ *Використання зворотного зв'язку від інших спеціалістів та батьків дитини*

Члени команди мають обмінюватись інформацією про результати роботи з дитиною та її родиною; досягнення та труднощі дитини; її соціальні та сімейні обставини.

✓ **Вироблення міждисциплінарного понятійно-категоріального апарату**

Члени команди представляють різні галузі: педагогіку, медицину, психологію. Кожна наука може використовувати різні терміни для позначення одного й того ж поняття. Для того, щоб спеціалісти розуміли одне одного, не плутались в термінології, вони мають узгодити понятійно-категоріальний апарат як для спільної роботи, так і для спілкування з батьками дитини. Це допоможе уникати помилок, неузгодженості дій.

Отже, опишемо обов'язки спеціалістів, що забезпечують психолого-педагогічний супровід дітей з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивних закладах, відповідно до законодавчої бази інклюзивної освіти в Україні:

➤ **вихователі ДНЗ** - проводять заняття, організовують дозвілля дітей, відповідають за режимні моменти; виконують рекомендації корекційного педагога щодо індивідуального підходу до дитини чи закріплення певних навичок, одержаних на корекційних заняттях;

➤ **вчитель початкових класів та вчителі-предметники загальноосвітньої підготовки** – проводять уроки, реалізуючи не лише освітні, а й корекційні цілі навчання дітей з ОПФР, передбачені спеціальними освітніми стандартами; виконують рекомендації корекційного педагога, психолога щодо індивідуального підходу до дитини чи закріплення певних навичок, одержаних на корекційних заняттях;

➤ **вчитель початкових класів/класний керівник разом із соціальним педагогом і психологом** – відповідають за формування колективу групи/класу, роботу з батьками;

➤ **корекційні педагоги, спеціальний психолог** - проводять корекційно-розвиткові заняття. Зокрема:

- **логопед** працює з дітьми, які мають порушення мовлення, інтелекту, ЗПР, ОРА, комплексні порушення; за наявності мовленнєвих порушень і з дітьми, що мають проблеми зору;

- **тифлопедагог** проводить спеціальні корекційні заняття з дітьми, які мають порушення зору, спрямовані передусім на розвиток їхньої орієнтації в просторі, мобільності тощо;

- **сурдопедагог** розвиває слухове сприймання та формує вимову дітей з вадами слуху;

- **олігофренопедагог** працює з дітьми, які мають вади інтелекту або затримку психічного розвитку; за рішенням ПМПК заняття цього спеціаліста з розвитку пізнавальної діяльності можуть поєднуватись із заняттями із психологом;

- **ортопедагог** проводить корекційні заняття з дітьми, які мають порушення опорно-рухового апарату (ОРА);

- роботи **психолога** потребують діти із вадами інтелекту, ЗПР, емоційно-вольової сфери; а за наявності певних проблем (порушення

поведінки, синдром дефіциту уваги, особистісні проблеми тощо) – й інші категорії дітей.

Для дітей з розладами спектру аутизму (РСА) спеціалісти визначаються з огляду на комплекс індивідуальних особливостей. Провідним фахівцем у корекційній роботі з цією категорією дітей, зазвичай, є психолог. Проте за наявності інтелектуальних, мовленнєвих чи інших порушень корекційні заняття з дитиною з РСА можуть проводити й олігофренопедагог, логопед та інші фахівці.

➤ **Соціальний педагог** – визначає дітей з труднощами взаємодії з оточуючими та тих, які опинились у складних життєвих обставинах; допомагає класному керівнику в інтеграції дитини з ОПФР в колектив однолітків; сприяє залученню дитини з ОПФР до позашкільних закладів; представляє інтереси дитини у відповідних органах і службах;

➤ **Спеціальний/практичний психолог** – виявляє дітей з труднощами в навчанні, спілкуванні й скеровує їх до фахівців; спостерігає за дитиною з метою виявлення її індивідуальних особливостей; бере участь у комплексному вивченні дитини й складанні ІПР; консультує педагогів, батьків;

➤ **Асистент вчителя** – забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини; допомагає вчителю в організації навчально-корекційного і виховного процесу; адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей дитини; допомагає дитині у виконанні навчальних завдань; відповідає за ведення індивідуальної документації на дитину; консультує батьків.

Для роботи в інклюзивній групі/класі у педагогів повинні бути сформовані моральні й професійні установки в галузі інклюзивної освіти, ціннісні орієнтації та психологічна готовність до навчання дітей з психофізичними порушеннями в інклюзивному середовищі.

Відповідно до визначених посадових обов'язків професійна компетентність педагогів в галузі інклюзивної освіти має містити такі складові:

✓ участь педагогів у розв'язанні проблем вибору типу закладу й форми навчання для дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема: вміння правильно спостерігати за дитиною, помічати її труднощі й проблеми в навчанні, поведінці, спілкуванні; обрання адекватної допомоги дитині; написання об'єктивної педагогічної характеристики;

✓ психологічні та фізичні особливості розвитку дітей з психофізичними порушеннями: відмінності від типового розвитку, можливості, потреби, труднощі, проблеми;

✓ вплив психофізичного порушення та клінічного діагнозу на засвоєння дитиною навчальних навичок, поведінку, спілкування;

✓ спеціальні освітні стандарти та особливості критеріїв оцінювання;

✓ зміст та методи реалізації індивідуального підходу до дитини залежно від категорії порушення та ступеня його виразності, індивідуальних особливостей і потреб, сімейної ситуації;

- ✓ реалізація корекційних цілей у процесі навчання і виховання дітей, зокрема, особливості спеціальних програм і темпу їх засвоєння, структура уроку в інклюзивному класі, урахування працездатності, розвиток інтересів, можливостей і потреб дитини;
- ✓ корекційна спрямованість методики інклюзивного навчання, використання засобів корекції в навчально-виховному процесі та режимі дня;
- ✓ форми та методи безконфліктної соціальної взаємодії вихованців з різними особливостям психофізичного розвитку;
- ✓ співробітництво із спеціалістами, які проводять корекційно-розвиткові заняття, з медиками, асистентом вчителя, волонтерами, громадськістю;
- ✓ зміст і форми співробітництва з різними типами сімей;
- ✓ зміст роботи з сім'ями дітей з типовим розвитком, спрямованої на створення позитивної атмосфери в інклюзивному класі;
- ✓ особливості планування роботи та ведення ділової документації в інклюзивному закладі.

Наголосимо, що при певній спільності зміст фахової готовності має бути диференційованим відповідно до подальших посадових обов'язків.

4. Індивідуальний підхід у навчанні й вихованні дітей з особливостями психофізичного розвитку

Вагомого значення у процесі інклюзивної освіти набуває індивідуальний підхід, який дозволяє при доборі засобів, методів, темпу навчання врахувати індивідуальні особливості учнів, неоднаковий рівень розвитку їхніх здібностей, можливостей.

Вчитель інклюзивного класу має добре знати особливості психофізичного розвитку і поведінки різних категорій дітей, типові труднощі, що виникають при оволодінні навчальним матеріалом і обумовлені характером певного порушення. Педагог має розуміти, на якому етапі й чому виникла та чи інша проблема у навчанні, як це відображається на засвоєнні навчальної програми. До початку навчання дитини в інклюзивному класі вчитель має детально вивчити документацію про неї; провести бесіду з батьками про інтереси дитини, її схильності, можливості, потреби, улюблені заняття; з'ясувати її характерологічні та поведінкові особливості; вивчити стосунки у родині.

Для навчання дітей з психофізичними вадами використовуються ті ж методи, що й для дітей з непорушеним розвитком, проте особливості психофізичного розвитку учнів обумовлюють інакші способи застосування цих методів. Зокрема, **методи навчання повинні бути корекційно – розвивальними**. Це найсуттєвіша відмінність спеціальних дидактичних методів, яка означає, що будь-який метод чи прийом окрім дидактичної мети має розв'язувати і корекційну, спрямовану на розвиток учнів. В організації навчальної діяльності враховується рівень знань, темп роботи, динаміка втомлюваності, обсяг пам'яті, стійкість уваги, довільність психічних процесів

дитини, рівень розвитку її мовлення та опорно-рухової системи. Це передбачає, наприклад:

- відбір для кожного уроку певної невеликої за обсягом кількості навчального матеріалу;
- максимальну розгорнутість і поділ складних понять і дій;
- уповільненість навчання;
- повторюваність дій;
- наявність пропедевтичних періодів у навчанні;
- опору на чуттєвий досвід учнів;
- керівництво діями учнів;
- поступовий розвиток пізнавальних процесів;
- оптимізацію темпу роботи та динаміки втомлюваності;
- посилення здатності дитини до саморегуляції;
- розвиток самостійності дитини.

У процес навчання **необхідно включати методи, які викликають інтерес до учіння**. Це, зокрема, використання різних видів ігор, створення ігрових моментів, моделювання реальних ситуацій тощо. Ця особливість такого значення у навчанні дітей з типовим розвитком не набуває, а у навчанні школярів з психофізичними вадами вона пов'язана із пасивністю дітей, зниженням їхнього інтересу до навчання і часто нерозумінням його необхідності, наявними труднощами й невдачами.

Методи мають відповідати принципам спеціальної дидактики. А саме:

- дидактичні методи мають бути спрямованими не лише на формування знань, вмінь і навичок учнів, а й на корекцію їх психофізичного розвитку і виховання;
- методи навчання мають бути доступними для учнів і водночас забезпечувати доцільний рівень труднощів з метою стимулювання учнів до розумових дій, докладання вольових зусиль, оптимального розвитку;
- методи слід обирати так, щоб вони забезпечували свідомість і міцність засвоєння знань дітьми, формували у них вміння теоретичні знання застосовувати в практичній діяльності в різних умовах;
- поєднувати методи необхідно так, щоб вони призводили до оволодіння досвідом послідовно і системно;
- методи повинні стимулювати учнів до самостійної роботи, творчості, ініціативи;
- при виборі методів слід враховувати не лише загальні психічні закономірності, властиві дитині з певною категорією порушення та діагнозом, а й індивідуальні особливості кожної дитини.

Ефективність навчання учнів з психофізичними особливостями залежить від того, наскільки вчителю вдасться врахувати індивідуально-психологічні можливості кожного з них і створити відповідні умови.

Індивідуальний підхід до учнів з психофізичними порушеннями багато чому залежить від категорії порушення, ступеня його виразності, клінічного діагнозу. Опишемо окремі з прийомів індивідуального підходу, зауваживши, що детальне оволодіння спеціальними методиками можливе лише за умови копіткого вивчення фахівцями конкретних галузей корекційної педагогіки.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з порушеннями слуху

- робоче місце дитини має бути розташовано так, щоб вона завжди добре бачила обличчя вчителя;

- слід вимагати від дитини, щоб вона завжди дивилась на вчителя у момент його мовлення;

- слід контролювати, чи почула й зрозуміла дитина матеріал. Це можна здійснювати у різних формах, наприклад: «Повтори, що я сказала», «Продовж, будь ласка», «Розкажи, що ми сьогодні вивчали»;

- особливої корекційної спрямованості набувають уроки рідної мови, оскільки вади слуху перешкоджають правильному оволодінню мовою і мовленням. Тому важливого значення набуває граматична правильність мовлення дитини. Слід пропонувати учневі завдання, в яких він міг би вправлятися у складанні словосполучень і речень, коротких текстів у межах теми, що вивчається;

- необхідно приділяти увагу корекції звуко-буквеного складу слів;

- для уникнення помилок перед диктантом повідомити учня про що йдеться у тексті; заздалегідь ознайомити із складним для нього звуко-буквеним складом, значенням і граматичним оформленням слів і словосполучень;

- слід спеціально готувати учня до переказу. Наприклад, спочатку пропонують учневі почитати текст про себе, потім послухати, як читає вчитель. Якщо й після цього учневі важко переказувати самостійно, то скласти з ним разом запитання чи план до тексту;

- на уроках математики особливу увагу приділяти розумінню словесної умови задачі.

Навчання і виховання дитини з вадами слухової функції має поєднуватись із оздоровленням, корекційними заняттями з розвитку слуху і мовлення, по необхідності - із лікуванням, заняттями з психологом.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з порушеннями зору

- робоче місце дитини має бути гарно освітленим;

- в організації робочого місця, обсягу матеріалу, наочності й методів навчання необхідно враховувати конкретний зоровий діагноз;

- наочні посібники мають бути чіткими, яскравими, не дрібними;

- зорову роботу слід чергувати з усною чи дотиковою, враховуючи підвищену втомлюваність зору;
- для зняття зорової втоми після 10-15 хвилин зорового навантаження виконати спеціальні розслаблюючі вправи;
- не перебільшувати обсяг домашніх завдань, щоб не перевантажувати зір;
- використовувати не лише зір, а й збережені аналізатори;
- слідкувати за поставою дитини: відстань від очей до робочої поверхні має бути не меншою за 30 см, для читання використовувати підставки;
- можна використовувати спеціальні адаптивні умови, наприклад, оптичні (окуляри, лінзи, призми), неоптичні (фломастери чорного кольору, кольорові маркери тощо).

Навчання і виховання дитини з вадами зорової функції має поєднуватись із оздоровленням, корекційними заняттями з розвитку зору, по необхідності - із лікуванням, логопедичними заняттями, психокорекцією.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з порушеннями мовлення

- важливим завданням є стимулювання пізнавальної й мовленнєвої активності дитини;
- слід формувати прийоми розумової роботи, необхідні для оволодіння граматиною;
- необхідно здійснювати роботу над усіма ланками процесу породження мовленнєвого висловлювання, зокрема: мотивація мовленнєвих дій, їх планування, контроль за мовленням;
- вчити дитину міркувати, робити розгорнуті висновки;
- детальний інструктаж перед виконанням завдань, з урахуванням можливих проблем у розумінні мовлення;
- при грубих і стійких помилках дитини у письмі й читанні не додаткова робота, а – спеціальний логопедичний вплив;
- мовлення педагога має бути зразковим, чітким, емоційно виразним, складатись із коротких зрозумілих речень;
- урахування особливостей особистості дитини (зокрема, при таких діагнозах, як ринолалія, заїкання та інш.) й психологічна підтримка з боку вчителя – підбадьорювання, заохочення успіхів.

Навчання і виховання дитини з вадами мовлення має поєднуватись із оздоровленням, логопедичними заняттями, по необхідності - із лікуванням, психотерапевтичним і психокорекційним впливом, заняттями з ЛФК.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з порушеннями інтелекту

- адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою;

- наочність навчання: використання різних видів наочності, її відповідність рівню розвитку сприймання й мислення дитини, поступове ускладнення (від реальних предметів та об'єктів до символічної наочності), задіявання якомога більшої кількості аналізаторів (слух, зір, дотик), поєднання наочних методів із словесними, практичними;

- уповільненість процесу навчання з урахування інертності нервових процесів дітей;

- повторюваність у навчанні та вихованні з метою ліквідації фрагментарності сприймання, недосконалості запам'ятовування. Повторення має бути систематичним, різноваріативним, з різним ступенем залучення дитини;

- включення учня в діяльність, спрямовану на подолання труднощів і перешкод (принцип вправляємості) – всі теоретичні відомості, правила мають бути засвоєні через практичну діяльність різного ступеня труднощів і новизни; без відпрацювання вмінь у практиці подолати наявний у розумово відсталих учнів розрив між теорією й практикою неможливо;

- спеціальна організація праці – у процесі роботи слід вчити учня планувати свою діяльність, міркувати про послідовність та способи виконання, описувати результати і порівнювати їх із зразком;

- використання гри у навчально - корекційній роботі – з метою підвищення інтересу дитини до навчальної діяльності, подолання її пасивності слід використовувати як дидактичну, так і сюжетно-рольову гру;

- дотримання охоронно-педагогічного режиму з урахуванням конкретного клінічного діагнозу;

- позитивні емоції педагога слугують засобом стимулювання дитини до навчальної діяльності й спілкування, формують її віру у свої можливості.

Навчання і виховання розумово відсталої дитини має поєднуватись із оздоровленням і лікуванням, логопедичними заняттями, заняттями з психологом, лікувальною фізкультурою.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей із ЗПР

- основним завданням є допомога дитині в оволодінні різними знаннями про навколишнє середовище, розвиток у неї спостережливості і досвіду практичної навчальної діяльності, формування вмінь самостійно здобувати знання і користуватись ними;

- необхідно передусім виявити і заповнити прогалини у знаннях дитини;

- максимально стимулювати й підтримувати активність дитини;

- при наявності труднощів у виконанні практичної роботи – пояснити навчальний матеріал заново і дати додаткові вправи, дати додаткові навідні запитання, навести аналогії;

- частіше, ніж у роботі з нормально розвиненими дітьми, використовувати наочність, вправи;

- при труднощах орієнтації у завданні - використовувати поетапну інструкцію і поетапне узагальнення;
- давати завдання з опорою на зразок (наочний, словесний, конкретний);
- розвивати навички планування своєї діяльності, самоконтролю і словесного звіту;
- працювати в уповільненому темпі, підвищуючи його поступово;
- підвищувати працездатність дитини;
- зменшувати кількість ігрових методів навчання, формуючи прийоми навчальної діяльності;
- підвищувати мотивацію навчально-пізнавальної діяльності.

Навчання і виховання дитини із ЗПР має поєднуватись із оздоровленням, логопедичними заняттями, заняттями з психологом, по необхідності - із лікуванням, лікувальною фізкультурою.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з ПОРА

- слід визначити оптимальне дозування виконання письмових робіт з урахуванням порушень загальної та дрібної моторики пальців рук;
- передбачати варіативність письмових робіт – не лише самостійне письмо, а й роздаткові картки з друкованою основою; не лише ручка, а магнітна дошка, комп'ютер;
- давати більше часу на виконання письмових завдань або заміна частини з них на усні;
- при наявності порушень просторових відносин і несформованості зорово-просторової координації слід використовувати наступні прийоми:
 - спеціально вказати (ручкою, олівцем) рядок і місце, де потрібно починати писати, малювати;
 - позначати відстань між рядками чи частинами завдання;
 - при виконанні арифметичних дій у стовпчик можна розфарбувати клітинки олівцем, наприклад, сотні – зеленим, десятки – синім, одиниці – червоним;
 - використовувати перфокарти;
 - при читанні використовувати спеціальні закладки з прорізами для фіксування слова, словосполучення чи речення;
 - оцінюючи дитину, не знижувати бали за повільну відповідь, недостатню інтонаційну виразність, особливості письма.

Навчання і виховання дитини з вадами опорно-рухового апарату має поєднуватись із оздоровленням і лікуванням, логопедичними заняттями, заняттями з психологом, лікувальною фізкультурою, масажем.

Індивідуальний підхід у навчанні дітей з порушеннями емоційно-вольової сфери

Основою навчально-виховної роботи з дітьми з реактивними станами і конфліктними переживаннями є ослаблення чи усунення дії психотравмуючого фактору. Ці діти потребують таких спеціалістів, як психолог, психотерапевт, індивідуального підходу з боку вчителя. Важливим є включення дитини у колективні форми спілкування й діяльності.

При наявності психопатії:

- виховання цілеспрямованої й планомірної діяльності;
- формування гальмівних реакцій;
- виховання інтелектуальних інтересів;
- вироблення правильної й усвідомленої самооцінки поведінки і діяльності;
- чіткий режим;
- постійний контроль за діями дитини;
- єдність вимог з боку членів родини, педагогів;
- у спілкуванні з дитиною – спокійний тон, врівноваженість;
- при назріванні афективних спалахів - переключення дитини на інші види діяльності.

З аутичними дітьми працюють психотерапевти, психолог.

Отже, забезпечення індивідуального підходу у навчанні дітей з психофізичними порушеннями є однією з вагомих умов запровадження інклюзивної освіти.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «психолого-педагогічний супровід».
2. Якими є завдання психолого-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного супроводу в інклюзивному закладі?
3. Визначить роль всіх учасників команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного супроводу в інклюзивному закладі.
4. У чому полягає значення індивідуального підходу в навчанні і вихованні дітей з особливостями психофізичного супроводу?
5. Які особливості слід враховувати при індивідуальному підході до дітей з психофізичними вадами?
6. Опишіть прийоми індивідуального підходу до дітей з різними категоріями порушень психофізичного розвитку.

Тема 5. Реалізація корекційно-розвиткового компоненту інклюзивного навчання

План

1. Сутність корекційно-розвиткового компоненту освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку
2. Шляхи реалізації корекційно-розвиткового компоненту

Література

1. Гладкая В.В. Методика проведения коррекционных занятий «Развитие познавательной деятельности» с младшими школьниками с трудностями в обучении: пособие для педагогов учреждений образования, реализующих образовательную программу специального образования на уровне среднего образования / В.В.Гладкая. – Минск, Зорны Верасок, 2013. – 115 с.
2. Інклюзивна освіта: теорія та практика: навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.
3. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие / [Г.Ф.Кумарина, М.Э.Вайнер, Ю.Н.Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф.Кумариной]. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
4. Лист МОНмолодьспорту «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання» від 02.01.13 № 1/9-1 // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/
5. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник / С.П.Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – 260 с.

6. Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія / С.П.Миронова. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 304 с.
7. Миронова С.П. Робота спеціалістів дошкільного навчального закладу з родинами дітей, що мають вади психофізичного розвитку / С.П.Миронова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. - № 12. – С. 62 – 72.
8. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.
9. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами // <http://osvita.ua/legislation/other/36815/>.
10. Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5749->
11. Специальная педагогика : учебное пособие / под ред. Н.М. Назаровой. – М.: Академия, 2000. – 400 с.

1. Сутність корекційно-розвиткового компоненту освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку

Певні порушення у фізичному та (або) психічному розвитку учнів створюють труднощі в досягненні загальної освітньо-виховної мети, породжують суперечності між прагненнями учнів і їхніми можливостями. З огляду на це, у нормативно-правових документах інклюзивної освіти чітко зазначено, що *особливістю навчально-виховного процесу* дітей з особливими освітніми потребами є його *корекційна спрямованість*.

Корекція – система педагогічних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на послаблення і (або) подолання вад психофізичного розвитку учнів з психофізичними порушеннями у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку їхньої особистості.

У вузькому розумінні цей термін означає поліпшення, виправлення вади (від лат. correctio).

Навчання є одним із основних шляхів корекції недорозвитку психіки дітей з психофізичними порушеннями, оскільки знаходиться у нерозривній єдності з вихованням і розвитком і може бути спрямованим також на формування новоутворень особистості дитини. Взаємозв'язок навчання, виховання, розвитку і корекції вважається основною закономірністю педагогічного процесу, в якому знаходять діти з психофізичними порушеннями. Поняття корекційної спрямованості навчання виражається правилом: *навчаючи коригуємо*.

Оскільки всі педагогічні заходи спрямовуються не лише на послаблення та/або подолання психічних і фізичних порушень учнів, а й на їхній подальший цілісний особистісний розвиток, вживаються терміни: корекційно–розвиткова

робота, корекційно–розвивальний процес навчання, корекційно-розвиткова спрямованість навчання. У документах про інклюзивну освіту вживається термін «корекційно-розвиткова робота».

Корекційно-розвиткова робота обумовлюється специфікою розвитку дитини, а не типом закладу. Відповідно, якщо дитина навчається в інклюзивній школі, вона має одержувати весь комплекс корекційної допомоги, передбачений для неї нормативною базою освітніх послуг.

Корекційно-розвиткова робота з дітьми з ОПФР, на думку Г.Ф.Кумаріної, має реалізовувати через такі складові [3, стор. 59 - 60]:

1) охорона здоров'я дитини та корекція психосоматичних проблем у її розвитку специфічними медичними і неспецифічними педагогічними прийомами і методами роботи;

2) розвиток соціально-моральних якостей дітей, необхідних для успішної адаптації в шкільних умовах (усвідомлення дитиною своєї соціальної ролі учня і відповідних обов'язків та відповідальності, вміння будувати свої стосунки згідно з правилами шкільного життя, адекватна поведінка у навчальних ситуаціях);

3) формування змістовної навчальної мотивації, послідовне заміщення зовнішнього інтересу до школи і формальних мотивів навчання на пізнавальні;

4) розвиток до необхідного рівня психофізіологічних функцій, що забезпечують навчальну діяльність: фонематичний слух, артикуляційний апарат, дрібні м'язи руки, просторова орієнтація, координація у системі «око - рука»;

5) збагачення кругозору і розвиток мовлення до рівня, який дозволяє дітям включатися у навчальний процес, свідомо сприймати навчальний матеріал і спілкуватись з іншими;

6) розвиток особистісних компонентів пізнавальної діяльності (пізнавальна активність, самостійність, довільність), подолання інтелектуальної пасивності, безініціативності;

7) формування навчальної діяльності дітей та корекція її недоліків.

Отже, **корекційно-розвиткова робота** – це комплексна діяльність різних фахівців, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання її психофізичних порушень у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку особистості та підготовки до самостійного життя.

1) Корекційно-розвиткова робота є складовою навчально-виховного процесу в інклюзивному закладі.

2. Шляхи реалізації корекційно-розвиткового компоненту

Корекційний компонент інклюзивної освіти забезпечується декількома шляхами, а саме:

- реалізація корекційних цілей у процесі навчання і виховання дітей (на уроках, під час виконання домашньої навчальної роботи, на виховних заходах);
- проведення корекційно-розвиткових занять спеціалістами (корекційні педагоги, спеціальні психологи);
- включення спеціальних засобів корекції у навчально-виховний процес та у режим дня;
- виконання батьками вимог і рекомендацій фахівців щодо корекційного впливу на дитину.

Розглянемо ці шляхи детальніше.

Реалізація корекційних цілей у процесі навчання і виховання дітей в інклюзивному закладі

Визначенню корекційних цілей передуює глибоке психолого-педагогічне вивчення дитини, результати якого відзначаються у індивідуальній програмі розвитку учня.

Первинне вивчення дитини відбувається на психолого-медико-педагогічній консультації (далі –ПМПК). Після цього група фахівців (психолог, корекційні педагоги, вчитель та асистент інклюзивного класу, соціальний педагог, лікарі) мають здійснити ґрунтовне вивчення всіх аспектів її розвитку не лише в умовах експериментальних методик, а й у процесі тривалого спостереження. Для визначення корекційних цілей слід вивчити такі **особливості дитини**:

- ✓ категорія порушення і конкретний клінічний діагноз;
- ✓ збережені сторони психіки, можливості дитини;
- ✓ структура порушення: первинний дефект, вторинні відхилення, наявність педагогічної занедбаності;
- ✓ наявний рівень знань, вмій і навичок дитини стосовно відповідного стандарту освіти;
- ✓ вплив порушення на здатність дитини до навчання, її поведінку, спілкування;
- ✓ індивідуальні особливості пізнавальних процесів;
- ✓ темп діяльності і динаміка втомлюваності;
- ✓ самооцінка і ставлення дитини до власних труднощів у навчанні, спілкуванні тощо;
- ✓ особливості емоційно-вольової сфери;
- ✓ характерологічні особливості;
- ✓ поведінка дитини;
- ✓ рівень самостійності;
- ✓ спрямованість особистості дитини (інтереси, потреби, схильності, можливості, цінності).

Наголосимо, що виявляти слід не лише порушення, а передусім можливості дитини, її сильні сторони, адже саме в цьому полягає сенс інклюзивної освіти. Поширеною помилкою є обмеження вивчення рівнем актуального розвитку. Цього недостатньо. Для правильної оцінки розвитку

дитини, визначення її освітнього маршруту, корекційних цілей необхідно дослідити й зону найближчого розвитку. Все це в комплексі й складе об'єкт корекції та розвитку.

На підставі аналізу одержаних результатів приймається рішення про необхідні адаптації чи модифікації у навчально-виховному процесі, розробляється індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма. Наголосимо, що *індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма для учнів інклюзивного класу з порушеннями психофізичного розвитку розробляються на основі типових навчальних планів і програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією з урахуванням конкретної категорії порушення та індивідуальних особливостей психофізичного розвитку дитини.*

Вагомою складовою навчальної програми є її корекційний компонент. Наголосимо, що окрема корекційна програма не складається. Корекційна спрямованість навчання учнів з ОПФР якраз і полягає у тісному поєднанні навчання і корекції. Тобто у навчальній програмі передбачається, які корекційні цілі будуть реалізовуватись під час засвоєння тієї чи іншої теми. Це відображено спеціальною структурою навчальних програм для дітей з ОПФР. *Для кожної категорії порушення у державному стандарті спеціальної освіти передбачені різні корекційні цілі.*

Плануючи уроки, розробляючи їх конспекти, вчитель чітко визначає корекційну мету кожного уроку для учнів, обумовлюючи її дидактичними завданнями уроку, характером навчального матеріалу, типологічними та індивідуальними особливостями учнів з ОПФР в інклюзивному класі. При цьому корекційні цілі мають плануватись і реалізовуватись у системі, щоб виділена для певного уроку ланка підпорядковувалась загальній навчальній програмі та індивідуальній програмі розвитку дитини.

Вочевидь для реалізації корекційних цілей вчитель інклюзивного класу має оволодіти корекційно спрямованою методикою навчання. Якщо методи навчання не будуть враховувати специфіки порушення дитини і не матимуть корекційної спрямованості, то інклюзивне навчання набуде стихійності, а програма індивідуального розвитку не реалізується.

На разі не має залишитись прогалиною і корекційний компонент виховання учнів інклюзивного класу. В умовах спеціальних шкіл-інтернатів виховна робота є досить систематичною і цілеспрямованою. У масових школах виховний процес здійснюється закладом меншою мірою, оскільки частина виховних завдань покладається на сім'ю. З огляду на це, в інклюзивних закладах слід оптимізувати виховну роботу з дітьми, що мають особливості психофізичного розвитку, передбачати корекційні цілі на основі індивідуального підходу. Особлива увага має звертатись на виховання стосунків в інклюзивному класі, адже окрім традиційних шляхів і методів формування колективу, слід використовувати і спеціальні, зорієнтовані на типологічні та індивідуальні особливості дітей з ОПФР.

Описуючи цей шлях, наголосимо, що уроки в інклюзивних класах згідно з вітчизняним законодавством проводять вчителі із загальноосвітньою підготовкою, яким можуть допомагати в окремих питаннях асистенти (організація дитини, допомога дитині у подоланні труднощів тощо). Саме вчителі й несуть основну відповідальність за реалізацію корекційного компоненту у процесі навчання, передбаченого державним стандартом освіти дітей з ОПФР. Звичайно, ця недосконалість нормативно-правової бази, відсутність фахової дефектологічної освіти у вчителів призводять до певної втрати у реалізації корекційних цілей на уроках, про що слід інформувати батьків при виборі типу закладу. Водночас вчителі загальноосвітньої підготовки, що працюють в інклюзивних класах, згідно з посадовими обов'язками мають набувати необхідної професійної компетентності. Це може здійснюватись у процесі методичної роботи на секції вчителів інклюзивних класів. Така **методична робота може складатись із декількох компонентів:**

- 1) загальні питання інклюзивної освіти;
- 2) психолого-педагогічна характеристика дітей з психофізичними порушеннями;
- 3) корекційна методика навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчання;
- 4) зміст і методи роботи з батьками учнів інклюзивного класу.

Зупинимось докладніше на 2-му і 3-му компонентах, від оволодіння якими найбільше залежить реалізація корекційних цілей у процесі навчання.

Психолого-педагогічна характеристика дітей з психофізичними порушеннями:

- особливості розвитку дітей з певною категорією порушення (залежно від класу, у якому працює педагог);
- вплив психофізичних особливостей дитини на засвоєння нею навчальних навичок;
- зміст індивідуального підходу до дітей залежно від категорії порушення та індивідуальних особливостей розвитку.

Корекційна методика навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивного навчання:

- аналіз корекційного компоненту навчальних програм відповідно до державного стандарту спеціальної освіти;
- реалізація корекційних цілей у процесі навчання і виховання дітей (на уроках, під час виконання домашніх завдань, на виховних заходах);
- корекційна спрямованість методики інклюзивного навчання учнів (залежно від категорії порушення та з урахуванням специфіки предмету викладання);
- організація безконфліктної соціальної взаємодії вихованців з різними рівнями психофізичного розвитку;
- співробітництво із спеціалістами, які забезпечують власне корекційний компонент навчального плану та надають реабілітаційну допомогу;
- детальне вивчення спеціальних засобів корекції у навчально-виховному процесі та режимі дня.

Відзначимо, що 2-й і 3-й компоненти методичної роботи мають диференціюватись з урахуванням посадових обов'язків вчителя і конкретної категорії учнів інклюзивного класу. Також важливо, щоб методична робота забезпечила вчителя не лише знаннями, а й дозволила йому виробити необхідні професійні вміння. Це можливо за рахунок реалізації методичної роботи різними формами, передусім інноваційними. **При цьому знання, вміння і навички педагогів загальної освіти не мають дублювати дефектологічну підготовку, адже інклюзивну освіту скеровують і забезпечують корекційні педагоги.** Саме тому курувати методичну роботу вчителів інклюзивних класів повинні спеціалісти з дефектологічною освітою.

Проведення корекційно-розвиткових занять спеціалістами

Одним із шляхів реалізації корекційного компоненту є проведення корекційно-розвиткових занять, для чого в індивідуальному навчальному плані передбачається від 3-х до 8-ми годин на тиждень з урахуванням висновку ПМПК.

Заняття та кількість годин для цього визначається для кожної дитини окремо на основі типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку. У листі МОН «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами» подано чіткий перелік спеціально організованих групових та індивідуальних корекційно-розвиткових занять для кожної категорії дітей, які проводять фахівці-дефектологи. Для дітей з порушеннями пізнавальної діяльності визначено:

✓ Для розумово відсталих дітей: «Розвиток мовлення», «Соціально-побутове орієнтування», «Ритміка», «Лікувальна фізкультура»;

✓ Для дітей із затримкою психічного розвитку: «Корекція розвитку», «Розвиток мовлення», «Ритміка».

Корекційні заняття з цими категоріями дітей проводять корекційні педагоги (олігофренопедагог, логопед) або психологи.

У листі МОН «Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами» наголошується, що корекційно-розвиткова робота проводиться педагогами, психологами з відповідною освітою, які є штатними працівниками інклюзивних закладів, або залучаються з навально-реабілітаційних закладів, ПМПК, спеціальних навчальних закладів шляхом укладання угод про співпрацю, а також психологами шкіл, установ соціального захисту, ПМПК, центрів практичної психології та соціальної роботи, створених при управліннях освіти і науки, ресурсних центрів.

Корекційну роботу можуть супроводжувати й інші спеціалісти (лікар ЛФК, психіатр, невропатолог та ін.). Наголосимо, що **дії всіх спеціалістів мають бути взаємоузгодженими**, адже вони працюють в **команді** психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання.

Включення спеціальних засобів корекції у навчально-виховний процес та режим дня

У всіх категорій дітей з психофізичними порушеннями є специфічні труднощі й проблеми розвитку, обумовлені характером і ступенем виразності наявних відхилень, умовами соціально-педагогічного оточення дитини на ранніх етапах її розвитку. Водночас властивими для всіх категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку є такі проблеми розвитку (О.Л.Венгер, О.А.Єкжанова, Н.М.Назарова, О.А.Стребелева):

- соціальна дезадаптованість дитини;
- уповільнене й обмежене сприймання;
- недоліки розвитку моторики;
- вади мовленнєвого розвитку;
- недоліки розвитку розумової діяльності;
- недостатня у порівнянні із звичайними дітьми пізнавальна активність;
- прогалини у знаннях і уявленнях про навколишній світ, міжособистісні стосунки;
- недоліки у розвитку особистості (невпевненість у собі, не виправдана залежність від оточуючих, низька комунікабельність, егоїзм, песимізм, занижена або завищена самооцінка, невміння керувати власною поведінкою).

Вище означені недоліки можуть проявлятися у дітей неоднаковою мірою, у різних комбінаціях. Вони призводять до суттєвої затримки розвитку психічних новоутворень на кожному віковому етапі, якісної своєрідності становлення особистості дитини і вимагають внесення певних коректив у навчально-виховний процес та режим дня.

Водночас варто враховувати і педагогічні фактори, які у стандартних умовах загальноосвітніх шкіл можуть призвести до шкільної дезадаптації учнів з ОПФР (Г.Ф.Кумаріна):

- невідповідність шкільного режиму і санітарно-гігієнічних умов навчання психофізіологічним особливостям дітей з ОПФР;
- невідповідність темпу навчальної роботи на уроці навчальним можливостям дітей;
- екстенсивний характер навчальних навантажень;
- переважання негативних оціночних стимулів;
- непорозуміння і конфліктні ситуації в сім'ї внаслідок шкільних проблем у дитини.

Названі вище психофізичні особливості дітей з порушеннями пізнавальної діяльності та несприятливі педагогічні фактори мають бути враховані в умовах інклюзивної освіти і трансформуватись в певні зміни соціального середовища, в якому відбувається навчання, виховання і корекційна робота.

Специфіка педагогічного процесу для учнів з порушеннями психофізичного розвитку полягає, зокрема, у використанні спеціальних **засобів**

корекції з урахуванням конкретної категорії порушення. Наведемо ці засоби і пояснимо їх окремими прикладами.

✓ *Адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів*

Для дітей з вадами інтелекту та ЗПР така адаптація, зокрема, полягає у зменшенні обсягу та спрощенні характеру матеріалу. Певні адаптації передбачені державним стандартом спеціальної освіти. Проте, якщо для учня потрібні додаткові адаптації, вони відзначаються в індивідуальній програмі розвитку дитини.

✓ *Наочність навчання*

З урахуванням специфіки порушення добираються види наочності. Зокрема, для дітей з вадами інтелекту наочність має бути конкретною, без абстрактних зображень і деталей, що відволікають від сприймання головного.

✓ *Уповільненість процесу навчання*

Повідомлення інформації здійснюється дещо повільніше з урахуванням уповільненості сприймання вербальної інформації. Для дітей з порушеннями пізнавальної діяльності надається більше часу не лише для обдумування відповіді, а й для запису інформації.

✓ *Повторюваність у навчанні та вихованні*

Через обмеженість або недосконалість сприймання є необхідність повторювати навчальні відомості. Проте цей засіб не означає механічного декілька разового повторення одного й того ж матеріалу. Навпаки, слід використовувати варіативність повторення для заповнення прогалін у сприйманні.

✓ *Оптимізація темпу роботи та динаміки втомлюваності*

Цей засіб спрямовується на активізацію пізнавальної діяльності учнів, підтримку їхньої працездатності й передбачає, зокрема:

- переключення учнів на різні види діяльності з метою запобігання втомі;
- використання у процесі викладу матеріалу цікавих фактів, прикладів, деталей;
- емоційність викладу;
- організація хвилин відпочинку на уроці;
- створення ситуацій успіху.

✓ *Включення учня в діяльність, спрямовану на подолання труднощів і перешкод*

Свідоме засвоєння знань можливе лише за умови активної діяльності учня на уроці, а самостійності діти набудуть, вправляючись у практичній діяльності, що вимагає вивченої теорії. Таке вправляння має передбачати не лише репродуктивні завдання, а й проблемні, творчі, у процесі яких діти долатимуть труднощі, міркуватимуть, пропонуватимуть власні шляхи й способи дій. Така діяльність збільшить зону найближчого розвитку дітей, що й відповідає принципу корекційної спрямованості навчання. Необхідність закріплення всіх теоретичних відомостей у практиці обумовлена суттєвим

розривом у дітей з порушеннями пізнавальної діяльності між першою і другою сигнальними системами.

✓ *Індивідуальний підхід до учнів*

Працюючи з усіма учнями інклюзивного класу, вчитель має водночас орієнтуватись на індивідуальні особливості учнів з ОПФР, їх особистісні якості, здібності. Завданням індивідуального підходу може бути в одних випадках надання допомоги учням, а в інших – стимулювання учнів до поглибленого засвоєння знань. Вочевидь вчитель має використовувати прийоми індивідуального підходу, описані

✓ *Використання різних видів гри у навчально-виховному процесі*

На відміну від загальної, корекційна педагогіка в арсеналі методів навчання надає великого значення різним видам гри, яка використовується як на початковому етапі навчання, так і в середніх та старших класах. Дидактичні, рольові, рухливі ігри слугують ефективним засобом корекції порушень психофізичного розвитку дітей. Зокрема, за допомогою різних видів ігор:

- стимулюється психічна і фізична активність учнів;
- розвивається організованість;
- підвищується самопочуття;
- формується впевненість у собі;
- створюються умови для виправлення порушень і подальшого розвитку пізнавальної діяльності, мовлення, моторики, оптимізації поведінки;
- розвиваються моральні якості;
- виховується ініціативність;
- створюються передумови включення у суспільну діяльність.

✓ *Включення у навчально-виховний процес оздоровлення і лікування*

Згідно нормативної бази інклюзивної освіти учні з порушеннями психофізичного розвитку мають одержувати і реабілітаційну допомогу, одним із компонентів якої є лікування ті оздоровлення дітей []. Зміст і види допомоги визначаються ще на етапі комплексного всебічного вивчення дитини і фіксуються у індивідуальній програмі розвитку дитини. Всі оздоровчі і лікувальні заходи мають узгоджуватись із психолого-педагогічною допомогою. Нагадаємо, що медичний персонал включається до команди супроводу інклюзивного навчання.

✓ *Дотримання охоронно-педагогічного режиму*

Режим дня має враховувати підвищену втомлюваність дітей, швидку виснажливність центральної нервової системи, схильність до патологічних реакцій на надмірне навантаження. В індивідуальній програмі розвитку зазначаються потреби дитини, через які можуть бути внесені певні корективи у режим дня: розклад уроків, додатковий відпочинок, обмеження у позакласних заходах. На уроці важливо правильно дозувати навантаження дитини, з урахуванням індивідуальних особливостей темпів її роботи, швидкості наростання втоми; чергувати розумову та фізичну працю, прості й складні завдання тощо.

✓ *Позитивні емоції педагога як засіб стимулювання дітей до діяльності й спілкування*

Частина учнів з вадами інтелекту та ЗПР через негативні соціальні фактори є пасивними, не вірять у свої можливості. Тому оптимістична налаштованість педагога, його позитивний емоційний стан слугують суттєвим стимулом активізації учнів, їхнього розвитку.

✓ *Стимулююча функція педагогічної оцінки*

З метою стимулювання навчальної діяльності дітей, побудови і регулювання стосунків з ними в інклюзивному класі слід враховувати, що підвищена залежність самопочуття, психічного тону і працездатності дітей з ОПФР від зовнішніх умов висувають і специфічні вимоги до оцінювання. Специфіка полягає у зменшенні кількісної ролі оцінки, використанні її якісного потенціалу. На відміну від загальноприйнятих підходів до оцінки, яка виставляється на підставі порівняння результатів роботи учня і нормативних вимог, у корекційно-педагогічній діяльності оцінюються сьгоднішні досягнення учня порівняно до вчорашніх. Здійснюється це дуже індивідуально, з урахуванням реальних навчальних можливостей дитини, рівня її досягнень у кожній конкретній галузі, міри старанності, наполегливості, праці, вкладеної у досягнення. Для підтвердження індивідуальних досягнень у нормативній базі пропонують використовувати портфоліо.

Отже, спеціальні засоби корекції використовуються як на уроках, так і в усіх видах позакласної діяльності (корекційно-розвиткової, виховної) і сприяють реалізації корекційних цілей навчання дітей з ОПФР.

Виконання батьками вимог і рекомендацій фахівців щодо корекційного впливу на дитину

Важливим шляхом забезпечення ефективності корекційної роботи є виконання членами родини вимог і рекомендацій педагогів, психологів, лікарів. Як свідчить практика інклюзивної освіти, без повноцінної участі батьків у команді психолого-педагогічного супроводу освіта учня інклюзивного класу і корекційно-розвиткова робота з ним будуть неповноцінними. Тому при визначенні форми освіти для дитини і типу закладу слід враховувати рівень педагогічної компетентності батьків, їхню готовність до співпраці з закладом і роботі в команді.

В умовах інклюзивного закладу провідним фахівцем, який скеровує роботу з батьками, може бути соціальний педагог. Узгоджуючи діяльність класного керівника, корекційного педагога і психолога у цьому напрямку, він має організувати роботу з вивчення родини.

Батькам треба допомогти у вихованні дитини з особливостями психофізичного розвитку, зокрема:

- у формуванні адекватних взаємостосунків між батьками, іншими членами сім'ї та дитиною;*
- створенні комфортної для розвитку дитини сімейної атмосфери;*
- розширенні інформованості батьків про потенційні можливості дитини, її перспективи у різних аспектах життя;*
- залученні членів родини до активної участі у вихованні, навчанні та розвитку дитини;*

- *оволодінні прийомами організації різних видів діяльності дитини.*

Важливо налаштувати батьків на активну участь у житті й вихованні дитини, оскільки передусім від цього буде залежати її розвиток, адаптація в інклюзивному класі. Саме тому педагоги і психолог повинні повідомляти батькам про успіхи дитини, пояснювати, у чому батьки можуть їй допомогти, до яких сімейних справ залучати. Батьки мають контролювати виконання дитиною домашніх завдань, стимулювати її до використання у самотійному житті навичок, одержаних на уроках та під час корекційних занять.

Отже, корекційно-розвитковий компонент є стрижневою складовою інклюзивної освіти, без якого вона втрачає сенс. Реалізація ж корекції розвитку дітей з ОПФР у процесі психолого-педагогічного супроводу забезпечує їм гідну якість життя.

Контрольні запитання

1. Поясніть значення понять «корекційна спрямованість навчання», «корекційно-розвитковий компонент освіти».
2. Що означає правило «навчаючи коригуємо»?
3. Яким чином вчителі шкіл і вихователі ДНЗ реалізують корекційні цілі навчання і виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку?
3. Хто проводить корекційно-розвиткові заняття з учнями інклюзивних класів і вихованцями інклюзивних груп?
5. Дайте характеристику засобів корекції у навчально-виховному процесі та режимі дня інклюзивного закладу.
6. Якою є роль батьків у команді психолого-педагогічного супроводу і реалізації корекційного компоненту інклюзивної освіти?

Тема 6. Сутність та завдання оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями психофізичного розвитку

План

1. Функції контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів
2. Складові навчальних досягнень учнів
3. Види контролю навчальних досягнень учнів
4. Роль педагогічної оцінки у стимулюванні учнів з особливостями психофізичного розвитку до навчання
5. Портфоліо учня

Література

1. Бондар В.І. Дидактика / В.І.Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/607-2013>.
3. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие / [Г.Ф.Кумарина, М.Э.Вайнер, Ю.Н.Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф.Кумариной]. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
4. Критерії навчальних досягнень учнів початкових класів спеціальної загальноосвітньої (допоміжної) школи для дітей з порушеннями розумового розвитку. – Київ – Луганськ: редакційно-видавничий відділ ЛДПУ, 2002. – 94 с.
5. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / С.П. Миронова. – Кам'янець–Подільський: Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 312 с.
6. Миронова С.П. Роль педагогічної оцінки в соціальній та психологічній адаптації учнів з особливими потребами до інклюзивного навчання / С.П. Миронова // Нові технології навчання: Збірник наукових праць / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України; Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця-Київ, 2014. – С. 174 – 177.
7. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.
8. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.
9. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами // <http://osvita.ua/legislation/other/36815/>.

10. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник для студ. вищих пед закладів освіти / М.М.Фіцула. – К.: Академія. 2000. – 542 с.

11. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки / В.Ф.Шаталов. – М.: Просвещение, 1980. – 212 с.

1. Функції контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів

Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів виконує різні функції. У навчанні школярів з типовим розвитком це: освітня, виховна, розвивальна, управлінська та мотиваційно-стимулююча.

Основними **функціями** контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів з психофізичними порушеннями є:

✓ **контролююча** – визначення рівня засвоєння навчальної програми, виявлення готовності до засвоєння нового матеріалу;

✓ **навчальна** – стимулювання зусиль учнів до подолання труднощів, повторення, уточнення, систематизації, застосування знань і вмінь; формування в учнів адекватних критеріїв оцінювання якості своїх знань і вмінь;

✓ **діагностико-коригуюча** – з'ясування причин труднощів, виявлення прогалин у знаннях і вміннях; внесення коректив, спрямованих на подолання цих прогалин у діяльність учнів і вчителя; надання своєчасної допомоги;

✓ **стимулюючо-мотиваційна** – стимулювання учнів поліпшувати свої досягнення, формування позитивної мотивації до навчання;

✓ **розвивально-виховна** – формування вмінь цілеспрямованої діяльності, розвиток відповідальності, працелюбності, активності, охайності, самостійності та інших особистісних якостей учнів;

✓ **реалізація індивідуального підходу** – знаходження відповідного рівня навантаження для кожного учня; вивчення ставлення учня до труднощів, успіхів, оцінки.

Контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів має відповідати **педагогічним вимогам**, а саме:

- об'єктивність – перевірятись і оцінюватись мають результати діяльності дитини відповідно до визначених їй навчальних програм та критеріїв оцінювання, викладених у цих програмах. На оцінку не може впливати суб'єктивне ставлення педагога чи інших учасників освітнього процесу до учня;

- систематичність – контроль навчальних досягнень має поєднуватись із викладанням та закріпленням матеріалу, здійснюватись постійно;

- гласність – слід повідомляти дитині оцінку, обґрунтовувати її; залучати учня до аналізу й оцінювання власної діяльності, тим самим розвиваючи критичність мислення і самооцінку;

- індивідуальний підхід – в умовах інклюзивного закладу це одна з надважливих вимог, яка передбачає урахування особливостей дитини, її досвіду, впливу психофізичного порушення на засвоєння знань і вмінь.

2. Складові навчальних досягнень учнів

Перевірка навчальних досягнень учнів здійснюється у межах матеріалу, визначеного навчальними програмами для відповідних категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Об'єктами перевірки і оцінювання виступають структурні компоненти навчальної діяльності, а саме:

1. Змістовий компонент – знання дітей.

При оцінюванні враховуються такі характеристики знань:

- *повнота* (від фрагментарного відтворення навчального матеріалу до відтворення у повному обсязі);
- *правильність* (від не завжди точного до правильного відтворення навчального матеріалу);
- *усвідомленість* – (від розуміння в основному до вміння пояснити, обґрунтувати);
- *застосування знань* (адекватність, самостійність, різні умови, використання допомоги).

2. Операційно-організаційний компонент – дії, способи дій, діяльність:

- а) *предметні* (відповідно до змісту основних навчальних предметів);
- б) *розумові* (порівнювати, класифікувати, абстрагувати, узагальнювати тощо) та *загальнонавчальні* (аналізувати, планувати, організовувати, контролювати процес і результати виконання завдання, вміння користуватись підручником тощо).

Оцінюються такі характеристики:

- *правильність*;
- *швидкість*;
- *свідомість дій*;
- *новизна умов* (за зразком, аналогічне, нове);
- *самостійність виконання*;
- *якість виконаної роботи*;
- *цілеспрямованість*.

3. Емоційно-мотиваційний компонент – ставлення до навчання.

Оцінюються такі характеристики:

- *характер і сила* (байдуже, недостатньо виразне позитивне, зацікавлене, виразне позитивне);
- *дійовість* (від пасивного до дійового);
- *сталість* (від епізодичного до сталого).

Навчальні досягнення учнів з психофізичними порушеннями, як і учнів з типовим розвитком, оцінюються за 4-ма рівнями і відповідними їм балами. Проте вимоги до оцінювання є інакшими, оскільки враховують можливості дітей та їхні психофізичні особливості. Для кожної категорії порушень розроблені свої критерії оцінювання навчальних досягнень. Програма кожного навчального предмету для певної нозології містить конкретні критерії

навчальних досягнень згідно вимог обсягу і характеру матеріалу для кожного класу, можливостей учнів.

Оцінювання ґрунтується на позитивному принципі, тобто передусім враховуються досягнення учня, позитивна динаміка розвитку а не його невдачі.

3. Види контролю навчальних досягнень учнів

Навчальні досягнення учнів з порушеннями психофізичного розвитку перевіряють вчителі відповідно до навчальних програм та календарного планування, відображаючи кількісні результати в зошитах дитини, класному журналі. Залежно від мети та обсягу матеріалу, який перевіряється, використовують такі **види контролю**:

✓ **поточний** – здійснюється на кожному уроці. Його метою є виявлення якості засвоєння матеріалу, систематизація і уточнення знань. За результатами виставляється поточна оцінка, яка фіксується у класному журналі та щоденнику учня (починаючи з 3-го класу);

✓ **тематичний** – підведення підсумків вивчення певної теми (розділу). Оцінка може виставлятися як за результатами поточних оцінок з теми, так і з урахуванням результатів виконання підсумкових завдань;

✓ **підсумковий** – виявлення і оцінювання навчальних досягнень учня за певний проміжок часу (чверть, півріччя, рік). За результатами цієї перевірки виставляється оцінка за чверть, рік. На підставі заключної підсумкової перевірки робиться висновок про засвоєння учнем програми навчального предмету;

✓ **попередня перевірка** – це специфічний вид перевірки, який проводиться в 1-му класі після зарахування учня в інклюзивний заклад. Ця перевірка спрямована на з'ясування потенційних можливостей учня, його досвіду, ставлення до навчання, впливу порушення на навчальну діяльність учня, його поведінку. До цієї перевірки залучаються всі члени команди супроводу дитини, а результати відображаються і індивідуальній програмі розвитку учня. За її результатами приймається рішення про індивідуалізацію навчальних програм, здійснюється планування навчальної і корекційно-розвиткової роботи.

4. Роль педагогічної оцінки у стимулюванні учнів з особливостями психофізичного розвитку до навчання

У переліку завдань інклюзивної освіти, визначених сучасною нормативною базою, є різнобічний розвиток індивідуальності дитини з особливостями психофізичного розвитку на основі виявлення її задатків і здібностей, формування інтересів і потреб; збереження і зміцнення морального здоров'я вихованців. Одним із засобів реалізації цих завдань є стимулююча функція педагогічної оцінки.

У стародавній Греції слово «стимулус» означало довгу гостру палицю, якою підганяли биків. У сучасному розумінні поняття **стимулювання** означає

спонукання до дії, надання поштовху, заохочення. Саме у такому сенсі воно використовується у загальній, спеціальній та інклюзивній педагогіці. Стимулювання учнів з особливостями психофізичного розвитку до діяльності, спілкування набуває дуже великого значення, адже часто вони через наявні проблеми здоров'я, труднощі у навчанні, негативні соціальні фактори є пасивними, не вірять у свої можливості.

Роль різних засобів стимулювання у навчанні та вихованні учнів досліджували вчені як у загальній (Ш.Амонашвілі, Б.Ананьєв, А.Белкін, Г.Ксьонзова, В.Шаталов та ін.), так і в корекційній педагогіці (В.Бондар, Т.Докучина, І.Єременко, Г.Кумаріна, В.С.Миронова, В.Синьов та ін.).

В.Шаталов називав оцінку дуже тонким і вибуховонебезпечним інструментом, що вимагає розумного поводження. Педагог вважав, що у противному випадку вона втрачає свій педагогічний сенс і перетворюється на засіб пригнічення особистості. Видатний педагог Ш.Амонашвілі довів позитивний вплив якісних стимулів при відмові від кількісного оцінювання досягнень. А.Белкін пропонував стимулювати дії дітей шляхом створення ситуації успіху, в якій відсутні негативні оцінки. Перелік вчених, що вивчали цю проблему можна продовжити, проте більшість досліджень виконані у загальній педагогіці. Вплив педагогічної оцінки на діяльність і поведінку учнів з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивному середовищі у вітчизняній корекційній педагогіці системно не вивчався. Тому в статті визначимо стимулюючу функцію педагогічної оцінки, висвітлимо її роль у соціальній та психологічній адаптації учнів з особливими потребами до навчання в інклюзивному середовищі.

Аналіз літературних джерел, практики спеціальної та інклюзивної освіти свідчить, що кількісна та якісна педагогічна оцінка слугує одним із вагомих засобів, який скеровує поведінку і діяльність дітей, регулює стосунки, може визначати місце учня у колективі однокласників та у сім'ї. Проте особливості пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами, залежність їхніх дій, настрою, працездатності від зовнішніх умов вимагають інакших, ніж у масовій школі, підходів до використання оцінки. При цьому, мова йде не лише про оцінку кількісну, регламентовану критеріями навчальних досягнень учнів спеціальної загальноосвітньої школи а й про якісну – судження вчителя, його висловлювання щодо дитини, педагогічна техніка, емоції тощо. Педагогічна оцінка в умовах інклюзивного навчання має виконувати передусім **стимулюючі функції**, зокрема:

- ✓ виховання в дітей позитивного ставлення до навчальної діяльності, школи, процесу навчання;
- ✓ формування основних компонентів навчальної діяльності, її усвідомленості й довільності;
- ✓ підкріплення почуття задоволення від одержаних у процесі навчання досягнень;
- ✓ стимулювання до докладання зусиль у подоланні труднощів, виправленні помилок;

✓ показ для інших учнів класу можливостей, досягнень і переваг однокласника з особливими потребами.

Одним із впливових оціночних стимулів є *позитивні емоції*. Передусім вони мають формуватись у дитини щодо ставлення до школи, вчителів, колективу однокласників. Класний керівник інклюзивного класу, психолог, соціальний педагог мають працювати над створенням класного колективу з урахуванням психофізичних особливостей учнів з ОПФР. Водночас слід провести й індивідуальну роботу з таким учнем з метою включення його в колективні стосунки. Позитивне ставлення учня до школи буде формуватись за умови профілактики конфліктних ситуацій, особливо обумовлених проблемами розвитку дитини.

Дуже важливо, щоб дитина з ОПФР усвідомлювала свої можливості. Для цього необхідно показувати учневі його досягнення, накреслювати шляхи уникнення помилок і труднощів, вірити в нього. Оптимістична налаштованість педагога, його позитивний емоційний стан слугують суттєвим стимулом активізації учнів, їхнього розвитку. Таке ж позитивне ставлення необхідно сформувати і у членів родини, в якій виховується дитина. Слід показувати батькам її найменші успіхи, навчити визначати бодай найменші досягнення. Дуже важливо для цього сформувати у батьків вміння порівнювати розвиток і досягнення своєї дитини не з досвідом інших однокласників, а зі своєю ж дитиною за принципом: «Те, що маємо сьогодні, порівнюємо із тим, що було вчора». Такий підхід дозволить побачити реальний рух вперед, проаналізувати правильні шляхи набуття досвіду та виправлення помилок.

Суттєву стимулюючу роль відіграє і правильно застосована *педагогічна оцінка*. З метою стимулювання навчальної діяльності дітей, побудови і регулювання стосунків з ними в інклюзивному класі слід враховувати, що підвищена залежність самопочуття, психічного тону і працездатності дітей з ОПФР від зовнішніх умов висувають і специфічні вимоги до оцінювання. Специфіка полягає у зменшенні кількісної ролі оцінки, використанні її якісного потенціалу. На відміну від загальноприйнятих підходів до оцінки у загальній дидактиці, яка виставляється на підставі порівняння результатів роботи учня і нормативних вимог, у корекційно-педагогічній діяльності в умовах інклюзивної освіти оцінюються сьогоднішні досягнення учня порівняно до вчорашніх (критерій відносної успішності). Цінність такого підходу полягає у можливості урахування індивідуальних особливостей учня, специфіки його клінічного діагнозу й труднощів, особливих потреб, рівня навчальних досягнень у кожній конкретній галузі, старанності, наполегливості. Варто враховувати при цьому особливості розумових операцій учнів, розвиток емоційно-вольової сфери, характерологічні якості. Критерій відносної успішності дозволяє також показати учню та його батькам, як він просувається у навчанні, накреслити шляхи покращення результатів.

Оцінюючи навчальні досягнення учня кількісно чи якісно, слід обґрунтувати пропоновані бали чи судження. Учень має зрозуміти, за що він одержує саме таку оцінку, яких результатів він досягнув, яких зусиль ще має докласти для їх поліпшення (якщо оцінка не схвальна). Не слід схвалювати

роботу, яку виконано недостатньо якісно, мотивуючи тим, що учень засмутиться. Результати слід проаналізувати об'єктивно, з'ясувати причини прогалин, помилок, показати учневі шляхи покращення, тобто амортизувати неуспіх. Ні в коєму разі не слід ототожнювати помилки у навчанні учня з його порушеннями розвитку.

Оцінка не повинна принижувати учня чи викликати в нього негативні емоції, а, навпаки, стимулювати до покращення своїх результатів, успіхів, викликати позитивні почуття. Як показує практика, найбільш ефективним для удосконалення діяльності і поведінки є позитивне оціночне стимулювання. Проте, слід враховувати, що у певних категорій дітей з особливостями психофізичного розвитку не сформована критичність мислення (діти з вадами інтелекту, затримкою психічного розвитку), не завжди адекватна самооцінка. Наголосимо, що оцінювання навчальних досягнень має враховувати не лише знання, вміння й навички учнів, а й ставлення до навчання, рівень докладених зусиль, бажання долати труднощі. Варто враховувати при цьому особливості пізнавальної діяльності учнів, розвиток емоційно-вольової сфери, характерологічні якості. Обґрунтовуючи оцінку слід виділяти такі моменти:

- увага дитини при поясненні завдання вчителем;
- ініціатива й самостійність дитини при виконанні роботи;
- орієнтування в завданні, постановка мети і її дотримання;
- планування своїх дій, самоконтроль;
- ставлення до труднощів і реакція на допомогу;
- ставлення до роботи в цілому (відповідальність, серйозність, докладання зусиль);
- ставлення до результатів, бажання їх покращувати.

Не можна оцінювати результати учнів, поки вони не оволодіють навичками учіння. З огляду на це, перші два роки кількісна оцінка не виставляється. Використовується схвалення, рекомендації, інші заохочення. Проте протягом всього періоду навчання стимулом для учнів має бути не лише кількісна оцінка (бали), а й якісна – емоційний стан вчителя, його слова, міміка. На початковому етапі навчання (перший – другий класи) варто використовувати наочні стимули, наприклад, у вигляді смайликів (посміхається, дивується, сумує, плаче). Це, з одного боку сприятиме розумінню оцінки, а, з другого, буде допомагати формуванню емоційно-вольової сфери дитини.

Вагомим завданням є формування у дітей розуміння критеріїв оцінювання. Для цього, як ми вже зазначили, оцінка має бути мотивованою. Слід чітко пояснити учневі, що йому вже вдається, і що зробити, щоб уникнути помилок, подолати труднощі. Поступово слід залучати учнів до якісного оцінювання діяльності інших дітей з обов'язковим поясненням своєї думки (Чому так оцінюєш? Що виконано добре? Які допущені помилки? Як їх виправити?) Вчитель може виготовити для учнів пам'ятки-вимоги для роботи, згідно з якими буде проводитись оцінювання. Наприклад, для читання це: читай виразно; читай голосно; читай у зрозумілому темпі; поясни прочитане; дай відповіді на запитання, про що почитав тощо. Таким чином, пояснюючи вимоги

до діяльності, вчитель тим самим буде формувати критерії оцінювання, які спочатку є для учня зовнішніми (оцінює педагог), а згодом стають внутрішніми (себе оцінює учень). Використовується у практиці роботи і такий прийом, як власне оцінювання учнем своїх досягнень. Проте, залучення до оцінювання інших учнів, самооцінка кожним школярем свої діяльності повинна здійснюватись із одночасним розвитком критичності, усвідомленості самооцінки.

Виділяючи вагому роль оцінки у адаптації дитини до інклюзивного середовища, наголосимо на необхідності урахування специфічних особливостей учнів, обумовлених окремими клінічними діагнозами, індивідуальними особливостями. Наприклад, часті зауваження дітям з гіперактивною поведінкою, аутизмом можуть призвести до формування у них негативного ставлення до себе чи вчителя, а позитивна оцінка на початку уроку може викликати бурхливі емоційні реакції, які розгальмують дитину на весь урок. Для дітей із ОПФР, що мають занижену самооцінку, слід застосовувати позитивні стимули, залучаючи до цього й однокласників, що сприятиме встановленню міжособистісних взаєностосунків. Не слід оцінювати негативні прояви поведінки і помилки в роботі, якщо причиною стала втома дітей або клінічні ознаки психофізичного порушення.

Особливо наголосимо на емоційному стані, у якому вчитель не лише має проводити урок, а й виголошувати оцінки, зауваження чи заохочення. Педагог має бути врівноваженим, спокійним, при цьому така вимога стосується не лише певних негативних реакцій, а й позитивного стимулювання. Адже перевищення емоційних реакцій вчителя може призвести як до сліз дітей, так і до бурхливої радості, що однаково негативно відобразиться на їхньому самопочутті.

У окремих вчителів інклюзивного навчання часто виникає суперечливе питання про кількісні бали в оцінюванні навчальних досягнень учнів з ОПФР. Вчителі не розуміють, чому ці учні також оцінюються за 12-ти бальною системою, навіть якщо мають інтелектуальні порушення. Ніяких непорозумінь тут немає. Педагоги повинні вивчити нормативну базу й усвідомити, що критерії оцінювання учнів з нормальним та порушеним психофізичним розвитком є різними. Мало того, для учнів з різними категоріями освітніх потреб розроблені диференційовані критерії, які враховують рівень психофізичного розвитку дитини і той стандарт спеціальної освіти, яким вона має оволодіти незалежно від форми навчання. Щоб в інклюзивному середовищі не виникало суперечок з цього приводу, необхідно роз'яснити учням та їхнім батькам ці особливості оцінювання однокласників з ОПФР. Зробити це може корекційний або соціальний педагог, класний керівник.

Отже, правильне стимулювання учнів з особливостями психофізичного розвитку до діяльності, спілкування і поведінки сприяє їх адаптації в інклюзивному середовищі та подальшій успішній соціалізації.

5. Портфоліо учня

В документах МОН зазначається, що система оцінювання навчальних досягнень учнів має бути стимулюючою. З метою оцінювання індивідуальних досягнень та стимулювання може використовуватись портфоліо.

Портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає формування уміння учнів ставити цілі, планувати і організовувати власну навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в індивідуальному розвитку; активну участь в інтеграції кількісних і якісних оцінок; підвищення ролі самооцінки [8].

Виділяють такі **типи портфоліо**: портфоліо документів, портфоліо робіт (досягнень), портфоліо відгуків.

Вагомість цього методу оцінювання полягає в перенесенні уваги учня з кількісних балів, невдач на його досягнення, формування самооцінки; дозволяє батькам дитини побачити позитивну динаміку її навчання і розвитку. Фактично портфоліо являє собою індивідуальну добірку матеріалів початкової діяльності учня, документів, відгуків. У середніх і старших класах учень долучається до спільного з вчителем наповнення портфоліо, самостійної роботи над ним.

Ведення учнем портфоліо може розв'язувати такі завдання:

- розвиток самостійності й відповідальності учня ;
- формування вміння адекватно оцінювати власні можливості й досягнення;
- створення ситуації успіху;
- розвиток критичності, вміння виправляти помилки;
- формування вмінь планувати власну діяльність на основі оцінювання досягнутого.

Індивідуальне портфоліо учня надає можливість іншим учням класу побачити досягнення дитини, дати їй свої позитивні відгуки про громадську діяльність товариша. Портфоліо є підтвердженням успіхів дитини для її батьків, які часто співвідносять її з дітьми, що розвиваються нормально, та висувають завищені вимоги. Накопичення матеріалів портфоліо свідчить про позитивні зміни, досягнення дитини, підтверджує правильність обрання інклюзивного закладу.

В разі, якщо протягом тривалого часу позитивних досягнень немає, це слугує підставою для якісного аналізу змісту й методів навчання дитини з ОПФР, правильності корекційно-розвиткових занять, адекватності вибору закладу.

Контрольні запитання

1. Які функції перевірки і оцінювання навчальних досягнень учнів?
2. Що є об'єктами контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів?
3. Яким вимогам має відповідати перевірка і оцінювання навчальних досягнень учнів?
4. Які види перевірок використовуються у інклюзивній школі?
5. За якими рівнями оцінюються навчальні досягнення учнів з порушеннями психофізичного розвитку?

6. Охарактеризуйте портфоліо учня інклюзивної школи.
7. Яким чином педагогічна оцінка може слугувати стимулом до навчання для учнів з психофізичними особливостями?

Тема 7. Співпраця з батьками як членами команди інклюзивного закладу

План

1. Проблеми сім'ї, яка виховує дитину з особливостями психофізичного розвитку
2. Мета і завдання роботи з батьками в інклюзивному закладі
3. Принципи побудови роботи з батьками
4. Зміст і методи вивчення сім'ї
5. Участь батьків у команді психолого-педагогічного супроводу

Література

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И.Акатов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
2. Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: Книга 3 / Л.С.Вавіна, А.М.Висоцька, В.В.Жук та ін.; За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: Наук. світ, 2006 – 212 с.
3. *Завражин С.А. Адаптация детей с ограниченными возможностями: Учеб. пособие для студ. пед учеб. заведений / С.А.Завражин, Л.К.Фортова. – М.: Академический Проект: Трикста, 2005. – 400 с.*
4. Исаев Д.Н. Умственная отсталость у детей и подростков. Руководство / Д.Н.Исаев. – СПб.: Речь, 2003. – 391 с.
5. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка Олігофренопедагогіка : підручник / С.П.Миронова. - Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 312 с.
6. Миронова С.П. Работа специалистов дошкольного образовательного учреждения с родителями детей, что имеют вады психофізичного розвитку / С.П.Миронова // Вихователь-методист дошкольного закладу. – 2010. - № 12. – С. 62 – 72.
7. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.
8. *Подласый И.П. Курс лекций по коррекционной педагогике: Учеб. пособие для студ. сред. спец. учеб. заведений / И.П.Подласый. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 352 с.*
9. Психология семьи и больной ребенок. Учебное пособие: Хрестоматия. – СПб.: Речь, 2007. – 400с.
10. Селигман М. Обычные семьи, особые дети [пер. с англ.] / Селигман М., Дарлинг Р. – Изд. 2-е. – М.: Теревинф, 2009. – 368 с.
11. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособие / В.В.Ткачева. – М.: АСТ; Астрель, 2007. – 318 с.
12. *Шипицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – 2-е изд., перераб и дополн. – СПб.: Речь, 2005. – 477 с.*
13. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія / Д.І.Шульженко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 385 с.

1. Проблеми сім'ї, яка виховує дитину з особливостями психофізичного розвитку

Сім'я для людини є найбільш значущим фактором соціалізації, який перевершує за впливом усі інші суспільні утворення (Л.І.Акатов) [1, с. 272]. Адже саме в сім'ї людина засвоює систему норм, правил, цінностей, знань, апробує їх на практиці.

Для розвитку дитини з психофізичними порушеннями сім'я набуває ще більш вагомого значення, адже саме від родини залежить своєчасність виявлення особливостей дитини, її супровід. Ефективність роботи фахівців значно зростає, якщо члени сім'ї розуміють сутність проблем дитини, активно й вміло сприяють наданню допомоги спеціалістами. Проте у багатьох сім'ях ставлення до дитини з порушеннями є неадекватним. Зокрема, практика свідчить, що первинна реакція батьків на появу дитини з вадою є негативною. Поширеними є випадки, коли батькам ще у пологовому будинку пропонують відмовитись від дитини, аргументуючи, що на неї потрібно буде витратити додаткові кошти і, що це може зробити держава. Довгий час батьки таких дітей зустрічають лише осуд або жаль з боку оточуючих (у тому числі й спеціалістів); на жаль, часто не одержують спеціальної психологічної допомоги чи хоча б підтримки. Тому нерідкими є випадки, коли навіть ті батьки, які первинно були позитивно налаштовані на розв'язання проблем дитини, згодом стають песимістами і в усіх бідах звинувачують медиків або дитину. А це, знову ж таки, негативно відображається на її розвитку, принижує особистісно.

Досить часто батьки болюче реагують на визнання їхньої дитини такою, що має вади психофізичного розвитку; не завжди погоджуються із направленням її у спеціальний чи інклюзивний заклад, наполягають на перебуванні вдома, штучно ізолюючи дитину від спілкування з однолітками і соціуму. Неправильне ставлення до дитини призводить до ускладнень у її розвитку, звуження навколишнього світу, виникнення у неї психологічних комплексів і негативних характерологічних рис, внаслідок чого особистість дитини дуже страждає.

Дослідники сім'ї, що виховує дитину з психофізичними порушеннями, виявили найбільш поширені **проблеми таких родин**. Серед них найчастіше виділяють такі:

- дитина з психофізичним порушенням є джерелом негативних емоційних переживань батьків;
- презирливе ставлення членів сім'ї до дитини, приниження, сприймання її як сімейного тягаря і ганьби;
- необхідність внесення суттєвих коректив у побут (перестановка меблів, додаткове обладнання, зміна режиму тощо);
- «відштовхування» суспільством дітей з порушеннями психофізичного розвитку (наприклад, неможливість придбати специфічний одяг чи іграшки; відсутність спеціалістів у маленьких містах та сільській місцевості; зверхне чи жалісливе ставлення сусідів тощо);
- психологічна і практична неготовність батьків до виховання дитини з психофізичним порушенням;

- неприйняття батьками наявності особливостей дитини, відповідно втрата часу на фахову допомогу;

- необхідність розширення соціальних контактів з різними закладами, організаціями, службами (доволі часто ці контакти є виснажливими або й негативними);

- звуження кола спілкування з друзями, знайомими;

- неправильний розподіл уваги між дитиною з порушенням та типовим розвитком у сім'ї;

- збільшення матеріальних витрат;

- необхідність постійної допомоги дитині у встановленні контактів з членами родини (брати, сестри, інші родичі), соціальних контактів (сусіди, діти в дворі тощо);

- потреба у психологічній підтримці;

- великі труднощі при влаштування дитини в дитячий садок чи школу, найбільш часто обумовлені відсутністю необхідних закладів недалеко від сім'ї.

Ці проблеми часто призводять до помилок у вихованні. Найбільш поширеними є такі **помилки у сімейному вихованні дітей з психофізичними порушеннями**:

- надмірна опіка дитини, ставлення до неї як до сильно хворої, виконання за неї всіх справ, принесення себе у жертву;

- відсутність уваги і необхідного виховання, ставлення до порушення як до тимчасового явища;

- пред'явлення дитині вимог нарівні здорової дитини без урахування її труднощів, проблем і можливостей;

- небажання радитися із спеціалістами, виконувати їхні рекомендації, навчати дитину у закладі, що забезпечить корекційно-розвиткову роботу.

Доволі часто батьки, соромлячись психофізичних порушень своєї дитини, попри рекомендації фахівців віддають її до звичайного дошкільного закладу чи школи (стихійна інклюзія). Там дитина з порушеннями психофізичного розвитку зазнає ще більших переживань, через що у неї виникає відразу до будь-яких занять, страх перед педагогами і однолітками. Зауважимо, що при цьому весь психофізичний розвиток дитини ускладнюється, а наявні відхилення не коригуються, адже при формальній (стихійній) інклюзії супроводу дитини фахівцями немає.

Дуже часто батьки вирішують долю дітей з огляду на свої міркування й інтереси. Це, безумовно стосується й дітей з типовим розвитком, проте дитина з психофізичними вадами свої проблеми самостійно розв'язати не може передусім через безпорадність у нормативно-правовому відношенні й повну залежність від батьків.

На жаль, практика нехтування родинами рекомендацій спеціалістів щодо відповідного можливостям дитини закладу в Україні є доволі поширеною. Батьки не несуть ніякої відповідальності за неправильно прийняте рішення, за моральні й фізичні страждання дитини з особливостями розвитку у непристосованому для неї закладі. І хоча у окремих нормативних актах про

таку відповідальність зазначається, все ж механізми її встановлення не працюють.

Отже, повноцінне включення дитини з особливостями психофізичного розвитку у соціальне середовище потребує перш за все адекватного ставлення до неї її сім'ї. Особливо актуальним це є для інклюзивного закладу, оскільки батьки є членами команди психолого-педагогічного супроводу дитини.

2. Мета і завдання роботи з батьками в інклюзивному закладі

Роль сім'ї, що виховує дитину з порушеннями психофізичного розвитку, є значно більшою порівняно з типовими родинами, оскільки на неї покладаються додаткові функції. Водночас із традиційними функціями сім'я, що виховує дитину з вадами психофізичного розвитку (репродуктивна, виховна, господарсько-побутова, економічна, сфера первинного соціального контролю, духовна, соціально-статусна, дозвільна, емоційна, сексуальна) починає виконувати й специфічні функції, відмінні від функцій сімей, що виховують здорових дітей (Л.І.Акатов, С.А.Завражин, В.В.Ткачева та ін.). Найбільш повний перелік **специфічних функцій** надає В.В.Ткачева [11, с. 115 - 117]:

- **реабілітаційно-відновлювальна**: відновлення психофізичного й соціального статусу дитини; виконання рекомендацій спеціалістів з метою включення дитини у соціальне середовище; залучення до нормального життя й праці в межах її можливостей; відновлення соматичного здоров'я дитини;

- **функція емоційного прийняття**: створення сприятливої сімейної атмосфери і емоційної стабільності; повага до дитини незалежно від її порушення; підтримка дитини у різних ситуаціях;

- **корекційно-освітня**: участь батьків у виправленні або послабленні порушень психофізичного розвитку дитини; організація спеціальних умов для розвитку й навчання дитини в сім'ї; співпраця із фахівцями в галузі навчання і корекції розвитку;

- **функція пристосування та адаптації**: участь в адаптації дитини до життя та адаптація середовища до можливостей дитини;

- **соціалізуюча**: вибір адекватної моделі сімейного виховання; орієнтація дитини на активні взаєностосунки з навколишнім соціумом, пізнання світу, контакти з ровесниками, оволодіння знаннями і доступною професією;

- **професійно-трудова**: участь у формуванні в дитини трудових навичок; привчання до праці; формування мотивації до праці; професійна орієнтація;

- **функція особистісно-орієнтованого підходу**: визначення, розвиток і підтримка здібностей дитини, її індивідуальності, самобутності; забезпечення потреб;

- **рекреаційна**: організація дозвілля не лише у вузькому колі сім'ї, а й за її межами.

Виконання цих функцій вимагає від батьків певної компетентності, психологічної готовності, взаємодії з фахівцями. Водночас психолого-

педагогічний супровід дитини в інклюзивному закладі неможливий без участі родини.

Основною метою роботи із сім'ями в інклюзивному закладі є надання батькам кваліфікованої допомоги у вихованні та розвитку дитини з психофізичними особливостями.

Завданнями закладу в роботі з батьками є:

- допомогти сформувати адекватні взаєностосунки між батьками, іншими членами сім'ї та дитиною з особливостями розвитку;
- допомогти дорослим створити комфортну для розвитку дитини сімейну атмосферу;
- розширити інформованість батьків про потенційні можливості дитини, її перспективи у різних аспектах життя;
- створити умови для активної участі батьків у роботі команди психолого-педагогічного супроводу дитини;
- навчити батьків прийомам організації ігрової, трудової та навчальної діяльності дитини;
- підвищити рівень психічного здоров'я самих батьків.

3. Принципи побудови роботи з батьками

Робота з сім'ями має будуватися на наступних принципах:

- **партнерство з батьками** – батьки є членами команди інклюзивного закладу, тому спеціалісти закладу мають розглядати батьків не як об'єкт свого впливу, а як рівноправних партнерів у вихованні дитини, проведенні з нею корекційно-розвиткової роботи. Завдяки цьому принципу долається дистанція і недовіра, яка часто виникає у батьків до фахівців, і навпаки – вони прагнуть підтримки, допомоги педагогів і психолога, прислуховуються до них, виконують їхні поради й рекомендації;

- **комплексний підхід до організації корекційно-педагогічного процесу** - з сім'ями дітей мають співпрацювати різні фахівці інклюзивного навчального закладу: соціальний та корекційний педагог, вчителі, вихователі, асистенти вчителя, психолог, лікар. По необхідності слід залучати фахівців психолого-медико-педагогічної консультації, дитячої поліклініки. Саме комплексний підхід забезпечує подолання різних проблем, що виникають у сім'ях, і дозволяє надати дитині та її батькам різнобічну допомогу;

- **єдність діагностики і корекції** – батьки разом із фахівцями закладу мають продовжити вивчення дитини, розпочате в ПМПК; постійно спостерігати за дитиною вдома і повідомляти про певні зміни в поведінці, труднощі та досягнення дитини, її потреби й можливості; батьки беруть участь у накресленні шляхів корекційно-розвиткової роботи з дитиною, складанні індивідуальної програми розвитку дитини із визначенням місця сім'ї у цьому; фахівці мають вивчати родину в цілому, коригуючи ставлення до дитини;

- **позитивна характеристика дитини** – слід передусім концентрувати увагу батьків на позитивних, збережених якостях їхньої дитини, перспективних можливостях її розвитку, лише після цього говорити

про проблеми і труднощі. Це допомагає підтримати віру батьків у розвиток дитини, спонукає їх організовувати навчання і виховання, інші види діяльності, формувати адекватні стосунки з дитиною;

- ***урахування стану, думки, досвіду батьків** – фахівці при доборі змісту, форм і методів роботи з сім'ями враховують: здоров'я батьків, їхній психологічний стан; їхню енергію, моральні установки, досвід, ставлення до проблем дитини; сімейні стосунки; уміння членів сім'ї розв'язувати проблеми; соціальні зв'язки; приналежність до певного соціального класу.*

- ***повага до особистості батька і матері** - у стосунках з батьками має домінувати повага, урахування їхніх турбот. Це виявляється у формах звернення до батьків, у висловлюванні прохань і порад, у довірливому тоні розмови, у неприпустимості настанов і дорікань на адресу батьків, у збереженні відомих педагогам і психологу сімейних таємниць.*

4. Зміст і методи вивчення сім'ї

Однією з важливих умов співпраці з сім'ями є її вивчення. Для успішної співпраці з сім'ями спеціалістам інклюзивних закладів необхідно володіти інформацією про такі показники:

- склад сім'ї;
- соціальний статус сім'ї;
- культурний та освітній рівень батьків;
- положення дитини у сім'ї;
- стосунки батьків з фахівцями дошкільного закладу та батьками інших дітей групи;
- педагогічна компетентність батьків у вихованні дитини з вадами психофізичного розвитку;
- готовність співпрацювати із спеціалістами інклюзивного навчального закладу і безпосередня практична участь у процесі корекційно-розвиткової і виховної роботи.

Цілісною **метою** вивчення сімей має бути встановлення педагогічної компетентності сім'ї для ефективного її залучення до роботи в команді психолого-педагогічного супроводу.

Ефективними **методами дослідження сім'ї** є наступні :

1) *аналіз документації закладу:* вивчення медичних карток дітей, особових справ, індивідуальної картки розвитку, характеристик, відомостей про результати роботи різних спеціалістів з дітьми та їхніми сім'ями. Аналіз одержаних відомостей дозволяє зробити висновок про склад сім'ї, причини відхилень у розвитку дитини, ступінь її інтелектуального і психофізичного розвитку, умови життя родини;

2) *спостереження:* за стосунками дітей з батьками, реакцією батьків на одержані від фахівців поради, рекомендації, домашні завдання, успіхи й невдачі дитини у розвитку і набутті досвіду;

3) *бесіда з дитиною:* запитання дітям слід спрямовувати на з'ясування ставлення батьків до дитини, її справ та інтересів, стосунків з однокласниками, виконання з дитиною одержаних від фахівців домашніх завдань, встановлення

атмосфери сімейних стосунків. Зокрема, можна пропонувати дітям відповісти на такі запитання:

- *Чим ти любиш займатися вдома (малювати, гратись, читати, дивитись телевізор)?*

- *Хто з батьків з тобою грається (малює, читає)?*

- *Як мама або тато допомагають тобі виконувати домашні завдання?*

- *Хто допомагає тобі вдома виконувати завдання логопеда (психолога, корекційного педагога)?*

- *Чи допомагають тобі вдома батьки правильно говорити (пересуватись, виконувати якусь роботу тощо)?*

- *Як мама і тато ставляться до того, що ти не все вмієш робити (недобре бачиш, не завжди правильно говориш, погано пересуваєшся)?*

- *Чи розмовляють з тобою батьки про справи в школі?*

- *Чи дозволяють тобі приводити додому однокласників або відвідувати їх вдома?*

- *Як ваша сім'я проводить вихідні дні? Що ви робите?*

- *Які в тебе доручення вдома?*

4) *анкетування батьків.* Можна використовувати різні за змістом і характером анкети: першою слід використовувати таку, яка дозволить одержати найбільш повні відомості про дитину, у подальшому – ті, які забезпечать інформацією про сім'ю в цілому, інтереси та труднощі дитини тощо. Результати анкетування дозволяють спланувати роботу з дитиною та її сім'єю з урахуванням індивідуальних особливостей сімейних стосунків. Батькам пропонують письмово відповісти запитання, які стосуються виконання домашніх навчальних завдань, орієнтації у проблемах дитини, її інтересах; бажань і можливостей приділяти увагу дитині; пропонують вказати, консультацій яких спеціалістів вони потребують, і які теми хотіли б з ними обговорити.

5) *обмін думками між корекційними та соціальними педагогами, психологом, логопедом, вчителями, вихователями, лікарями.* На міні нарадах всі спеціалісти, які працюють з сім'ями дітей у інклюзивному закладі, висловлюють свої думки про сім'ю, з метою вироблення оптимального змісту та форм співпраці фахівців з батьками дітей в умовах комплексної роботи закладу.

Одним із суттєвих факторів, який слід визначати, щоб у подальшому орієнтуватись у виборі змісту й форм роботи з батьками, залучення їх до роботи в команді є **готовність батьків до співпраці із спеціалістами закладу.** Визначення і оцінка рівня готовності батьків до співпраці здійснюється за такими параметрами:

- адекватність оцінки батьками й іншими дорослими членами сім'ї (що не менш важливо) стану розвитку дитини у даний період її життя;

- ступінь ініціативи батьків у плані співпраці;

- визнання провідної ролі фахівців і продуктивне використання як психолого-педагогічних, так і медичних рекомендацій.

При опрацюванні результатів дослідження в цілому враховуються:

- мікросоціальні умови виховання дитини;
- загальний культурний рівень і освіта батьків;
- характер сімейних стосунків;
- адекватність оцінки батьками стану своєї дитини;
- готовність батьків до повноцінного співробітництва з інклюзивним закладом загалом і окремими спеціалістами у процесі корекційно-розвиткової роботи, розуміння її важливості й необхідності;
- ступінь ініціативи членів сім'ї у співробітництві з спеціалістами;
- продуктивність використання батьками рекомендацій, наданих педагогом-дефектологом, логопедом, соціальним педагогом, психологом, вчителями, асистентом вчителя, вихователями, лікарем.

5. Участь батьків у команді психолого-педагогічного супроводу

Співпраця з сім'ями та допомога їм у вихованні дітей з порушеннями психофізичного розвитку є диференційованою і залежить передусім від готовності батьків, інших членів родини до повноцінного співробітництва із спеціалістами у процесі навчання, виховання, корекційно-розвиткової роботи з дитиною. Ще на етапі вивчення дитини спеціалістами ПМПК та вибору для неї закладу необхідно наголосити батькам, що однією з умов ефективності інклюзивної освіти є їхня активна участь в команді психолого-педагогічного супроводу.

Роль батьків полягає в таких аспектах:

- ✓ надання повної інформації про дитину: анамнез; особливості здоров'я, поведінки й діяльності; потреби й можливості дитини; умови проживання в родині тощо;
- ✓ свідомий вибір закладу, який буде комфортним не лише територіально, а й з огляду на забезпечення спеціалістами;
- ✓ розгляд, обговорення та підписання разом з іншими членами команди документів індивідуального супроводу дитини: індивідуальна програма розвитку, індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма;
- ✓ співпраця з іншими членами команди супроводу: виконання вимог і рекомендацій фахівців; постійне спостереження за дитиною; своєчасне повідомлення про проблеми та успіхи дитини; спільне формування портфоліо учня; участь у виховних заходах;
- ✓ одержання інформації про навчання дитини, її здоров'я, поведінку від різних спеціалістів: педагогів, психолога, лікарів;
- ✓ підвищення своєї компетентності з метою ефективної участі в команді супроводу дитини;
- ✓ забезпечення належних умов проживання, розвитку та освіти дитини;
- ✓ різнобічне виховання дитини;
- ✓ соціальний супровід дитини, відстоювання її прав і свобод;
- ✓ зв'язок із громадськими організаціями;
- ✓ по можливості – волонтерство в інклюзивному закладі.

Вагомим аспектом, від якого залежить і правильна рекомендація закладу, і добір освітнього маршруту, є надання батьками повної інформації про дитину. Саме члени родини можуть повідомити про причини проблеми, вони знають сильні й слабкі сторони особистості дитини, її потреби, захоплення. Батьки повинні бути активними при складанні програм для навчання і розвитку дитини, відстоювати її інтереси. Уважні батьки спостерігають вдома за дитиною, разом із спеціалістами аналізують труднощі та успіхи дитини. Адже за проміжними результатами можуть бути внесені зміни в індивідуальну програму розвитку.

Батьки не лише мають надавати інформацію фахівцям, а й самі повинні мати доступ до відомостей про результати навчання дитини, її успіхи й проблеми. Батьки повинні працювати як члени команди над прийняттям рішень на користь дитини.

Для того ж, щоб дитина розвивалась відповідно до своїх можливостей, батькам необхідно створити відповідні **умови, що враховуватимуть психофізичні порушення дитини:**

- своєчасне виявлення у дитини порушень розвитку, труднощів, їх причин;
- знання природи виявленого порушення та особливостей розвитку дитини з ним;
- організація спеціального виховання і корекційної роботи під керівництвом фахівців;
- тісна співпраця з фахівцями команди у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини в інклюзивному закладі;
- визначення оптимального ставлення до дитини самих батьків і інших членів сім'ї;
- регулювання процесу формування взаєностосунків дитини з членами сім'ї та іншими людьми;
- спеціальна організація життя, поведінки і діяльності дитини у сім'ї;
- забезпечення необхідного обладнання, книг, іграшок, допоміжних засобів відповідно до особливостей дитини.
- дотримання оздоровчого охоронно-педагогічного режиму у сім'ї.

У окремих випадках батькам доводиться виконувати роль волонтерів чи посередників з метою налагодження стосунків між дитиною і педагогами, іншими учнями класу. Наприклад, це є актуальним для дітей з розладами спектру аутизму, гіперактивних дітей. Батьки можуть виступити на класних зборах (перед іншими батьками), виховних годинах (перед дітьми) з повідомленнями про особливості своєї дитини, представленням її сильних сторін. Батьки можуть супроводжувати дитину на загальношкільних святах, допомагати їй адаптуватись або пересуватись.

Часто батьки допомагають школі чи окремому вчителю організувати певне свято, екскурсію; за згодою адміністрації можуть залучати до співпраці громадські організації.

Батькам варто бути в курсі справ дитини, її навчання, щоб вчасно надати допомогу вдома або звернутись до спеціалістів. Для дитини підтримка рідних, їхнє схвалення її дій та успіхів є надзвичайно важливими.

Окремі члени родини самі потребують психологічної підтримки, яку частково може надати шкільний психолог. Проте фахову психологічну допомогу батьки мають одержати у психолога в соціальних/психологічних центрах або приватно, оскільки до функцій психолога інклюзивного закладу вона не включена.

Окрім допомоги від спеціалістів батьки повинні й самі оволодіти певними методами виховання своєї дитини шляхом самоосвіти. Проте за порадою по літературу для цього варто звернутись до корекційного педагога й спеціального психолога, які знають дитину і розуміють її потреби. Сумнівним шляхом є пошук стандартизованих варіантів через Інтернет, адже кожна дитина є унікальною і рекомендації для її виховання мають розроблятися з урахуванням індивідуальних особливостей її розвитку.

Зміст сімейного виховання дитини з психофізичними порушеннями містить *ті ж складові*, що й виховання дитини з типовим розвитком. Це, зокрема: фізичне, моральне, трудове, інтелектуальне, естетичне, екологічне, статеве виховання. Проте всі компоненти мають поєднуватись із корекційно-розвитковим впливом. Саме на цьому аспекті слід акцентувати увагу батьків спеціалістам.

Форми та зміст роботи з батьками визначаються диференційовано залежно від ступеня їхньої готовності до співпраці. Опишемо деякі з форм.

Одним із основних завдань у роботі з сім'ями, що виховують дитину з особливостями психофізичного розвитку, є навчання батьків окремим методам і прийомам корекційного впливу. Таку роботу здійснюють соціальний та корекційні педагоги інклюзивних закладів. Без консультування, керівництва і підтримки батьки не завжди можуть розв'язати завдання виховання дитини (О.Шпек).

Консультування (консультація, бесіда). Батьків слід навчити сприймати свою дитину як повноправну людину з її індивідуальністю, а її проблеми як нещасний випадок природи (Росс). Для цього батькам необхідно надати інформацію про стан і можливості дитини, підтримати їх, допомогти усвідомити власні почуття, навчитись із розумінням ставитись до не завжди приязного ставлення інших людей. Основна мета консультування – допомогти батькам сформуванню реалістичне ставлення до дитини і самих себе.

Важливо сформуванню у батьків розуміння того, що *виховна тактика у сім'ї стосовно дитини з порушеннями розвитку має бути такою ж, як і у вихованні здорової дитини*. Не слід весь час акцентувати увагу на особливостях (Л.І.Акатов). Проте їх треба враховувати, щоб знати, які умови слід створити для розвитку дитини у сім'ї, які обрати методи впливу, які вимоги висувати до дитини.

Батьків слід навчити правилам виховання: для розвитку *дитина має одержувати в сім'ї підтвердження, заохочення і радість* (Росс). Для розвитку дитини з психофізичним порушенням в сім'ї має бути створена

відносно врівноважена домашня атмосфера прийняття дитини; слід бути уважними до потреб дитини та її спроб проявити здібності; навіть найменші успіхи треба визнавати й підтримувати.

Надзвичайно вагомого значення набуває **створення охоронного режиму дня вдома**: правильне чергування навантаження і відпочинку, раціональне харчування, прогулянки на свіжому повітрі; по необхідності – лікування чи оздоровлення в санаторії.

Батьків необхідно навчити пред'являти не завищені й не занижені, а адекватні рівню розвитку дитини вимоги. Дуже важливо пояснити батькам, що ні тілесна, ні розумова активність не розвиваються самі по собі, а потребують систематичних, багаторазових вправ (О.Шпек). **Вміння й навички досягаються через вправи** (тренування).

На відміну від звичайних дітей, які оволодівають багатьма навичками самостійно, більшість дітей з особливостями розвитку потребують стимулювання й допомоги з боку дорослих. Тому саме від батьків залежить створення умов для формування в дітей базових функцій, засвоєння навчального матеріалу. Одним із найкращих стимулів є **спільні ігри й діяльність батьків з дітьми**. Ефективний вплив на розвиток дитини має спільне розглядання малюнків, читання невеликих оповідань, казок з подальшим їх обговоренням (тексти порадить педагог). У процесі такої діяльності діти вчаться співпрацювати з дорослими, отримують відповіді на свої запитання, вчаться долати труднощі.

Не варто віддавати перевагу телевізору, комп'ютерним іграм. Адже діти залишаються наодинці з інформацією, яка часто є їм недоступною, при цьому вони не спілкуються самостійно, не оволодівають навичками взаємодії. До того ж, якщо дорослі не контролюють час, який діти проводять з інформаційним середовищем, це негативно впливає на психіку дитини.

Вагомими завданнями особистісного розвитку дитини в сім'ї є **розвиток у неї самосвідомості, спрямованості, характеру**. Самосвідомість дитини з психофізичними порушеннями формується поступово. Батькам слід навчити дитину реально оцінювати свої можливості й труднощі, залучати до виконання посильних завдань і допомагати у складних ситуаціях. Дуже важливо з'ясувати потреби й інтереси дитини та розвивати їх. У вихованні слід враховувати й риси характеру дитини, розвивати її емоційну сферу.

Дуже важливим для розвитку і соціалізації дитини є **спілкування з ровесниками**. На жаль, часто батьки уникають спілкування з іншими людьми, обмежують в цьому й дитину через побоювання, що її будуть ображати. Страхи батьків іноді слугують перешкодою для вибору інклюзивного закладу. Корекційний та соціальний педагог, психолог мають переконати батьків, що рано чи пізно дитина все одно буде спілкуватись з навколишнім світом і такі навички потрібно формувати якомога раніше. Інклюзивний заклад якраз і дозволить дитині навчитись взаємодіяти з ровесниками, які розвиваються. Члени родини разом із соціальним педагогом мають допомогти дитині інтегруватись в соціальне середовище, встановити позитивні контакти з ровесниками. З метою соціалізації батьки мають навчити дітей способам

культурної взаємодії між людьми, правилам поведінки у громадських місцях, ознайомити із закладами соціально-побутового та культурного призначення.

Д.І.Шульженко довела, що доволі ефективною формою співпраці з родиною є **спільний аналіз актуальних проблем дитини**. Спеціалісти разом із батьками аналізують різні проблеми й труднощі, що виникають у сімейному вихованні, розвитку дитини, в процесі інклюзивного навчання, спілкування з однокласниками. Таке обговорення є дуже ефективним, адже дозволяє врахувати конкретні особливості дитини та її родини, класу, в якому навчається дитина. Спеціалісти разом з батьками знаходять шляхи розв'язання проблеми, виходу з конфлікту, узгоджують методи взаємодії.

Вагомим напрямком співпраці є **навчання батьків окремим прийомам виховання дитини** (навчальна та ігрова діяльність; образотворча діяльність; праця; читання літератури; підготовка домашніх завдань; закріплення навичок, одержаних на уроці чи корекційно-розвитковому занятті тощо). Досвід інклюзії свідчить, що недостатньо лише пояснити батькам, як діяти, а й показати це на практиці. Проте передувати практичному навчанню має **читання лекцій**. Тема лекції має добиратись з урахуванням конкретних потреб сімей, контингенту дітей. Теоретичний матеріал має бути чітким, конкретним, містити методичні поради. Оптимальною є тривалість лекції протягом 20 – 30 хвилин. Доцільно поєднувати лекцію із наочними засобами, бесідою. Лише після цього можна переходити до практичного навчання батьків. Для цього використовують такі методи: **демонстрування прийомів роботи з дитиною** безпосередньо під час корекційно-розвиткового заняття, виконання домашніх завдань під керівництвом асистента; **перегляд відеозаписів** із заняттями та їх обговорення; **практичні заняття з батьками**.

З метою просвітницької роботи, обміну досвідом батьками в інклюзивних закладах можна організовувати **«круглі столи», батьківські конференції**. Краще, коли такі заходи організовуються спільно спеціалістами та ініціативними батьками. Тему треба добирати заздалегідь. Цьому може передувати анкетування сімей з метою з'ясування проблем для обговорення. Такі заходи можуть відбуватись у вузькому колі батьків і фахівців інклюзивного закладу та в більш широкому: запрошуються провідні фахівці ПМПК, представники громадських організацій чи державних служб, вчені.

Слід наголосити на винятково важливій тактовності педагогів у роботі із сім'ями. Не повинно бути ніяких нарікань на проблеми дитини, використання наукової термінології, непотрібної чи незрозумілої батькам, зверхності або зневажливості у стосунках.

Зауважимо, що при всій вагомості в інклюзивному закладі колективних форм співпраці з батьками провідними для навчання батьків окремим корекційним прийомам і методам виховання дитини у сім'ї є все ж індивідуальні. Наприклад, **індивідуальне консультування**, яке дозволяє реалізувати індивідуальний підхід до родини, врахувати як індивідуальні проблеми дитини, так і потреби батьків та їхню готовність до співпраці. Індивідуальні консультації можуть проводитись на запрошення фахівця (корекційний педагог, психолог, соціальний педагог та ін.) або на прохання

батьків один раз на тиждень у певний день. Консультувати батьків можна з наступних питань:

- розклад роботи інклюзивного закладу;
- спільне та відмінне у режимі дня й розкладі різних класів;
- вагомість спільного режиму школи і сім'ї для розвитку й здоров'я дитини;
- вікові особливості дитини;
- особливості психофізичного розвитку дитини та їх урахування в навчанні, вихованні, ігровій діяльності;
- труднощі дитини в навчанні, їх обумовленість психофізичними особливостями дитини;
- вагомість та зміст корекційно-розвиткових занять;
- допомога дитині у формуванні позитивних стосунків з однокласниками;
- розвиток самостійності дитини;
- шляхи розвитку інтересів дитини та її можливостей;
- співпраця з фахівцями закладу;
- участь батьків у команді психолого-педагогічного супроводу.

Отже, без співпраці з родинами, їхньої активної участі у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини в інклюзивному закладі інклюзія є неефективною, а процес соціалізації дитини – штучним.

Контрольні запитання

1. Які проблеми є в сім'ях, що виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку?
2. Які функції виконує сім'я, що виховує дитину з особливостями психофізичного розвитку?
3. Назвіть мету і завдання роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку.
4. Охарактеризуйте принципи побудови роботи з батьками.
5. Опишіть зміст та методи вивчення сім'ї.
6. Дайте характеристику форм співпраці з сім'ями, що виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку.
7. Яку роль виконують батьки як члени команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного закладу?

Тема 8. Навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти

План

1. Документація інклюзивного закладу, яка регламентує освітній процес
2. Вимоги до ділової документації корекційних педагогів в інклюзивному закладі
2. Ділова документація асистента вчителя
3. Внутрішкільний контроль в інклюзивному закладі

Література

1. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / кол. упорядників: Патрикеева О.О., Софій Н.З., Луценко І.В., Василяшко І.П.; за заг. ред. В.І.Шинкаренко. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. – 96 с.

2. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред.

С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.

3. Луценко І. Розробляємо індивідуальну програму розвитку: крок за кроком / І.Луценко, Н.Слободянюк // Заступник директора школи. – 2016. - № 6. – С. 24 – 33.

4. Миронова С.П. Ділова документація асистента вчителя щодо роботи з учнями з особливими освітніми потребами / С.П.Миронова, Т.Г.Олійник // Заступник директора школи. – 2016. - № 6. – С. 55 – 61.

5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» № 665 від 01 червня 2013 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : // https://docs.google.com/viewer?url=http://mon.gov.ua/files/normative/2013-11-01/1672/nmon_665_01062013.doc&embedded=false

6. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 240, від 23.06.2000 р. «Інструкція з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I – III ступенів» [Електронний ресурс] // Режим доступу : // <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-821164c58fac/list-d4a04af326>

7. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.

8. Типова інструкція з діловодства у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності (від 28 липня 2013, № 1239) [Електронний ресурс] // Режим доступу : // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36933/

9. *Щодо посадових обов'язків асистента вчителя: Лист МОНмолодьспорт № 1/9-675 від 25.09.12 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/32125/*

1. Документація інклюзивного закладу, яка регламентує освітній процес

Інклюзивна школа в організації та забезпеченні освітнього процесу користується нормативно-правовою базою МОН України. Охарактеризуємо окремі з цих документів. Передусім це – державний освітній стандарт.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти - це державний документ, який визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави у її досягненні.

Державний стандарт охоплює Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Інклюзивні школи мають враховувати й державний стандарт спеціальної освіти, який визначає вимоги до рівня освіченості дітей з особливими освітніми потребами. Державний стандарт спеціальної освіти є державним документом, який враховує особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

В основу Державного стандарту спеціальної освіти покладено інноваційний підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами:

- інклюзивне та інтегроване навчання;
- білінгвальне (двомовне) навчання дітей глухих та із зниженим слухом (уведення української жестової мови як навчального предмета та засобу навчання);
- формування життєвої компетентності у процесі навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами;
- формування життєвої компетентності у дітей з розумовою відсталістю як умови їх соціальної інтеграції, здатності застосовувати здобуті знання і вміння у практичній життєдіяльності.

Державний стандарт складається із:

- Базового навчального плану для дітей з особливими освітніми потребами;
- загальної характеристики інваріантної та варіативної складових змісту освіти дітей з особливими освітніми потребами;
- державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки таких дітей.

Базовий навчальний план – це державний документ, який згідно з додатком визначає зміст і структуру освіти дітей з особливими освітніми потребами за допомогою інваріантної і варіативної складових, якими встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями; гранично допустиме тижневе навантаження на учнів; загальнотижнева кількість годин за освітніми галузями та загальнотижнева кількість годин для проведення корекційно-розвиткової роботи.

Типові навчальні плани враховують особливості психофізичного розвитку дітей та мови навчання.

Типові навчальні плани містять інваріантну складову (у тому числі й корекційно-розвивальні заняття), сформовану на державному рівні, обов'язкову для усіх загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчаються учні з вадами психофізичного розвитку, незалежно від їх підпорядкування, типів і форм власності, та варіативну, в якій передбачено додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття.

Детальний зміст освіти дітей з особливими освітніми потребами викладений у навчальних програмах різних предметів.

Навчальна програма – це державний документ, у якому конкретизується зміст навчальних предметів навчального плану у вигляді переліку основних питань, об'єднаних у певні системи темами і розділами програми.

Навчальні програми містять точно визначений обсяг і характер навчального матеріалу, який відповідає пізнавальним можливостям дітей з психофізичними порушеннями, особливостям їхнього розвитку. Навчальні програми всіх предметів передбачають розв'язання не лише загальноосвітніх, а й корекційних завдань, що визначено окремим підрозділом.

Діти з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивному закладі навчаються за програмами, рекомендованими ПМПК, з урахуванням їхніх можливостей і потреб.

Підручник – це основна книга для учнів, яка містить систему знань, визначену навчальною програмою з певного предмету. Учень інклюзивного класу навчається за тими підручниками, які відповідають рекомендованій йому навчальній програмі.

Результати навчання учня відображаються в класному журналі.

Індивідуалізація навчального процесу для учнів інклюзивної школи відбувається через ведення такої документації: індивідуальна програма розвитку, індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма. Опис цих документів здійснено в третьому підрозділі цього посібника.

2. Вимоги до ділової документації корекційних педагогів в інклюзивному закладі

Оформлення ділової документації фахівців є одним із показників їхньої роботи. Проте наявна нормативно-правова база не завжди містить точні вказівки щодо цього, через що у педагогів, психологів доволі часто виникають проблеми з веденням документів.

Практика вітчизняної інклюзивної освіти свідчить, що на разі у спеціалістів команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливостями психофізичного розвитку в інклюзивних закладах також виникає багато запитань, на які відсутні або подвійні відповіді в законодавчій базі, немає роз'яснень і на рівні методичних листів. Аналіз питань, які найчастіше повторюються фахівцями у процесі консультування з діловодства, і призвів нас до підготовки орієнтовних зразків документації, яка має бути підготовлена корекційними педагогами (вчителями-дефектологами) для роботи з учнями інклюзивних класів.

Дякуємо Т.Г.Олійник - завідувачу Кам'янець-Подільської міської психолого-медико-педагогічної консультації за дозвіл публікації наших спільних напрацювань.

Зауважимо, що згідно особистісно-орієнтованої педагогіки для називання педагога, який працює з дітьми, що потребують корекції психофізичного розвитку, на разі використовується термін «корекційний педагог». Проте у посадових інструкціях звучить – «вчитель-дефектолог (олігофренопедагог, тифлопедагог, сурдопедагог, ортопедагог, логопед)». Тому будемо використовувати ці терміни як синоніми.

Вимоги до ділової документації

У Наказі МОН України «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» № 665 від 01 червня 2013 року визначаються завдання та обов'язки для різних категорій педагогів, в тому числі й ті, які стосуються ведення ділової документації. Наведемо ті, які визначені для **вчителя-дефектолога (вчитель-логопед, сурдопедагог, тифлопедагог, олігофренопедагог) (Пункт 16, Код КП- 2340).**

Завдання та обов'язки вчителя-дефектолога:

Планує, проводить навчальну, виховну, корекційно-розвиткову, реабілітаційну роботу з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку. Забезпечує умови для засвоєння ними відповідних навчальних та корекційно-розвиткових програм з урахуванням порушень, вікових, індивідуальних особливостей дітей, сприяє їх соціальній реабілітації та адаптації, профорієнтації. Вивчає і фіксує динаміку розвитку дітей, виробляє оптимальну педагогічну стратегію, проектує шляхи навчання, виховання, реабілітації та соціальної адаптації кожної дитини. Обирає ефективні форми, методи, засоби навчально-виховного, корекційно-реабілітаційного процесу. Утверджує повагу до принципів загальнолюдської моралі, батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Готує вихованців до життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність дитини, учня, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя. Вимагає від учнів дотримання статуту освітньої установи. Контролює забезпечення здорових і безпечних умов навчання, виховання, праці. Підтримує зв'язки з батьками, надає їм консультативну педагогічну допомогу з питань освіти, фізичного і психічного розвитку їх дітей. Систематично підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

«Типова інструкція з діловодства у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності» (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1239, від 28 липня 2013) та «Інструкція з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I – III ступенів» 2000 р. (як така, що не втратила чинності) визначають перелік обов'язкових документів, за формування і зберігання яких відповідають різні посадові особи у загальноосвітніх навчальних закладах, в тому числі й вчителі-дефектологи. У окремих Листах і Наказах МОН вказується, які документи мають бути оформлені на учня інклюзивного класу. Ретельне вивчення нормативної бази дало нам можливість узагальнити ділову документацію, яку має вести корекційний педагог (вчитель-дефектолог) інклюзивного закладу. Розглянемо її послідовно.

Перелік документів

1. Річний (перспективний) план роботи корекційного педагога.
2. Календарні плани корекційно-розвиткових занять з учнями.
3. Графік роботи корекційного педагога, затверджений керівником закладу.
4. Розклад занять (групових, індивідуальних) з погодинним навантаженням на кожного учня.
5. Журнал обліку учнів.
6. Журнал відвідування та обліку занять з учнями.
7. Журнал обліку проведених консультацій та просвітницьких заходів.
8. Плани та матеріали з самоосвіти.

9. Матеріали для психолого-педагогічного вивчення учнів.
10. Індивідуальні картки розвитку учнів, витяги з ІНП.
11. Копії медичних висновків та рекомендації ПМПК (конфіденційно).
12. Портфоліо на учнів.
13. Класифікація матеріалів наявних в кабінеті (навчальні програми, навчальні плани, підручники, дидактичний та роздатковий матеріал, навчальні посібники, фахова література тощо).
14. Звітність за семестр, навчальний рік.

Планування роботи вчителя-дефектолога

Вчитель-дефектолог при плануванні має користуватись «Типовою інструкцією з діловодства у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності» (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1239, від 28 липня 2013) та «Інструкцією з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I – III ступенів» 2000 р. (як такою, що не втратила чинності). Окремих рекомендацій щодо планування роботи фахівців-ці документи не містять.

Передувати плануванню навчально-виховної і корекційної роботи вчителя-дефектолога має загальний ***перспективний (річний) план роботи фахівця*** (складається на початку навчального року), у якому він повинен зазначати всі види професійної діяльності згідно з посадовою інструкцією. Це, зокрема: робота з діловою документацією; організаційна та корекційно-розвиткова робота; робота з батьками і громадськістю; співпраця з вчителями, вихователями, медичними працівниками, іншими спеціалістами інклюзивного закладу (психолог, соціальний педагог, інші вчителі-дефектологи, наприклад, логопед); підвищення фахового рівня; самоосвіта; оснащення навчально-корекційного процесу; навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення корекційно-розвиткової роботи. Як мінімум, у цьому плані має передбачатись зміст роботи та термін її виконання.

Планування корекційно-розвиткової роботи

В умовах інклюзивного навчання корекційно-розвиткову роботу проводять не лише корекційні педагоги, а й вчителі загальноосвітніх предметів. Наголосимо, що перспективні (у вчителя) та календарні плани корекційно-розвиткової роботи складаються на основі спеціальних навчальних програм і відповідно до потреб дитини. Учні з порушеннями психофізичного розвитку, незалежно від типу й форми навчання, навчаються ***за спеціальними освітніми стандартами***, тобто за програмами, які відповідають нозології порушення. Для учня інклюзивного класу (як і при індивідуальній формі навчання) окрім цього враховуються індивідуальні потреби й можливості дитини, тому зміст і темпи програми можуть індивідуалізуватись. Це передусім має враховувати вчитель початкових класів і вчителі-предметники.

Вся корекційно-розвиткова робота проводиться на матеріалі навчальних програм. Особливо це стосується дітей, у яких первинно чи вторинно порушена пізнавальна діяльність. Відповідно, вчитель-дефектолог при плануванні корекційно-розвиткової роботи враховує ту програму, яка обрана фахівцями команди супроводу разом із батьками для учня інклюзивного класу, з

урахуванням категорії порушення, потреб і можливостей дитини. Плани роботи мають бути узгодженими між корекційними педагогами й вчителем/вчительками.

Календарний план корекційно-розвиткових занять

Календарний план корекційно-розвиткових занять з учнями відповідно до нормативної бази складається на семестр. Хоча для такого виду плану це не зовсім доцільно, адже ми наперед на такий тривалий термін не можемо передбачити динаміки розвитку дитини. Тому, в разі, якщо вимоги плану все ж не підходять дитині, то він може додатково переглянутись на консиліумі команди супроводу, після чого можуть бути внесені обґрунтовані зміни.

Календарний план починається вступом, який повинен містити:

- докладну характеристику тих порушень психофізичного розвитку дитини, які будуть коригуватись на цих заняттях;
- опис того, як наявні порушення впливають на розвиток дитини;
- напрямки корекційно-розвиткової роботи на заняттях;
- вказівку на навчальну або корекційно-розвиткову програму, на основі якої будуть проводитись заняття.

У календарному плані корекційно-розвиткових занять з учнями вчитель-дефектолог визначає теми занять, зміст та спрямованість корекційно-розвиткової роботи, кількість годин і дати проведення занять. Вчитель-дефектолог має планувати індивідуальну роботу з учнем з урахуванням його індивідуальних можливостей і потреб, клінічного діагнозу, досягнень на заняттях (див. зразок).

Календарний план корекційно-розвиткових занять

№ з/п	Дата	Кількість годин	Тема заняття	Зміст і спрямованість корекційної роботи	Очікувані результати

Графік роботи корекційного педагога, затверджений керівником закладу

Графік роботи вчителя-дефектолога має узгоджуватись із розкладом уроків учнів та занять з іншими спеціалістами. У ньому вказується, які заняття проводить вчитель-дефектолог, їх тривалість, інші види роботи спеціаліста: консультації для батьків, взаємодія з іншими учасниками корекційно-педагогічного процесу.

Розклад занять (групових, індивідуальних) з погодинним навантаженням на кожного учня

У розкладі занять необхідно узгодити індивідуальні й групові заняття з дітьми, виділити сталий час для консультування батьків і педагогів. Розклад корекційно-розвиткових занять, як і графік роботи, має узгоджуватись із розкладом уроків учнів та занять з іншими спеціалістами, складатись також з урахуванням працездатності дітей, вимог охоронно-педагогічного режиму.

Журнал обліку учнів інклюзивних класів

Заповнення цього документу часто призводить до запитань фахівців, адже він заповнюється на підставі витягів з протоколів ПМПК, у яких згідно з

останніми нормативними документами не визначається ні категорія порушення, ні клінічний діагноз дитини, а лише психолого-педагогічний висновок. Великі труднощі спричиняє і рекомендація нового Положення про ПМПК (2011р.) щодо того, що «Картка стану здоров'я і розвитку дитини» може не надаватись батьками у рекомендований для їхньої дитини заклад. Як свідчить практика, сім'ї з низьким рівнем готовності до співпраці із закладом, зазвичай, таку картку спеціалістам не віддають, приховуючи неприємну, на їхню думку, інформацію. Проте відомості з картки у переважній більшості є доволі суттєвими для планування роботи, визначення напрямків корекційного впливу.

Журнал обліку учнів інклюзивних класів

Дата зарахування в ін-клюзивний клас	№	ППП учня	дата народження	клас, група	адреса, телефон	Категорія порушення. Клінічний діагноз	Документ, який є підставою для навчання в класі інклюзивного навчання	Назви корекційно-розвиткових занять, які призначені дитині	соціальний статус дитини
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
						Наприклад, ЗПР психогенного характеру, дислалія	Витяг з протоколу ПМПК (№ і дата), заява батьків	Наприклад, Соціально-побутове орієнтування – 2 год.; Корекція розвитку – 3 год.; ЛФК – 1 год; Логопедичні заняття – 2 год	Наприклад, дитина з малозабезпеченої сім'ї, (документ, який це засвідчує)

Для ефективного проведення навчально-корекційної роботи і визначення індивідуального підходу до дитини необхідно вказати клінічний діагноз її порушення. Загалом журнал обліку дітей може мати такий зміст (див. зразок):

Вчителі-дефектологи (тифлопедагог, сурдопедагог, ортопедагог, вчителі-логопеди) пишуть клінічний діагноз, який відповідає нозології і ступеню порушення дитини. Якщо у вихованця комплексне порушення, то вказуються всі клінічні діагнози, які про це свідчать.

Найпоширенішими є суперечки щодо запису діагнозів вчителями-логопедами, адже є дві загальноприйняті класифікації мовленнєвих порушень: психолого-педагогічна і клініко-педагогічна. Психолого-педагогічна класифікація використовується для вибору дитині закладу і групи. Нею передусім користується ПМПК. У книзі обліку дітей слід вказувати детальний клініко-педагогічний діагноз, адже саме він є визначальним для вибору змісту і методів роботи з дитиною, наприклад: функціональна мономорфна дислалія; псевдобульбарна дизартрія; невротичне заїкання легкого ступеня із тонічними судомами артикуляційного апарату.

Журнал відвідування та обліку занять з учнями

Корекційні педагоги проводять корекційно-розвиткові заняття, які є інваріантною частиною навчальних планів для дітей, що потребують корекції психофізичного розвитку. У спеціальних школах відомості про відвідування таких занять, їхній облік здійснюється в класних журналах. Інструкції щодо ведення такого обліку в інклюзивних закладах на разі немає. Проте, оскільки корекційно-розвиткові заняття з учнями інклюзивних закладів проводяться за аналогією спеціальної школи, то припускаємо, що й ділова документація має бути такою ж. Відповідно вчителі-дефектологи повинні відображати облік і результати проведення корекційно-розвиткових занять у класних журналах, записуючи, як і вчителі-предметники, теми занять згідно календарних планів.

Оскільки на разі немає точної вказівки в нормативній базі про такі записи, то можуть декілька варіантів запису проведених корекційних занять:

- 1) за аналогією з індивідуальною формою навчання, коли всі записи ведуться в окремих журналах;
- 2) в окремих журналах відображається лише облік корекційно-розвиткових занять (див. зразок).

Варіант запису має бути визначений директором школи в наказі на 1 вересня «Про організацію навчання та виховання учнів з особливими освітніми потребами в ЗОШ у навчальному році» та розглянутий на педраді.

Журнал відвідування та обліку корекційно-розвиткових занять

№ з/п	Дата	Прізвище, ім'я учня	Тема заняття	Корекційна робота (зміст)	Результативність

На кожне заняття відповідно до календарного плану має бути написаний його конспект. Розгорненість написання заняття залежить від досвіду вчителя-дефектолога (конспект, план-конспект, план, технологічна

карта). Доцільні зразки технологічних карт пропонує на прикладі роботи з дітьми із ЗПР В.В.Гладкая. Із зразками формулювання тематики корекційних занять, визначення цілей пропонуємо ознайомитись у літературних джерелах. Наприклад, для роботи з дітьми із ЗПР – у посібниках В.В.Гладкої, Т.В.Сак, Л.І.Прохоренко та ін., з порушеннями ОРА – у посібнику А.Г.Шевцова, О.В.Романенко, Л.О.Ханзерук, О.В.Чеботарьової та ін. Для кожної нозології є такі джерела.

Журнал обліку проведених консультацій та просвітницьких заходів

Згідно з посадовими обов'язками вчителі-дефектологи не лише проводять корекційно-розвиткові заняття, а й консультують батьків, лікарів, педагогів; беруть участь або організують різні просвітницькі заходи щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку. Таку роботу педагоги обліковують у окремому журналі (див. зразок).

№	Дата	Кому надана консультація/ адресність проведення заходу	Тема консультації
		Методоб'єднання класних керівників	Індивідуальний підхід до учнів з аутизмом при проведенні масових заходів

Плани та матеріали з самоосвіти

Цей вид плану може виділятися на вимогу адміністрації в окремий, а може бути включений в річний план в розділ 5 – підвищення фахового рівня.

Зразок плану

Тема для самоосвіти.

Мета, завдання.

Література для опрацювання.

Результати (реферати, інформаційні виступи, друковані посібники, відкриті форми роботи, участь у виставці посібників, підготовка або післякурсowa перепідготовка тощо.).

Матеріали для психолого-педагогічного вивчення учнів

У вчителя-дефектолога мають бути матеріали (загальноприйняті, розроблені та адаптовані самостійно) для психолого-педагогічного вивчення учнів. Матеріали повинні бути систематизовані за різними параметрами вивчення особистості, наприклад:

- досвід дитини (знання, вміння, навички) відповідно до навчальних програм і віку дитини;
- пізнавальні психічні процеси (матеріал слід диференціювати за віком, категоріями порушення, рівнем розвитку і розуміння мовлення, психічними процесами);
- спрямованість особистості дитини.

Копії медичних висновків та рекомендації ПМПК (конфіденційно)

Щоб врахувати всі особливості дитини і не нашкодити їй в роботі, вчитель-дефектолог має ознайомитись із медичними висновками та рекомендаціями ПМПК. Є стандартна форма витягів, які при надходженні у заклад зберігаються у діловій документації. Висновок витягу є первинною основою для всебічного вивчення дитини та планування навчально-корекційної і виховної роботи з нею. Медичні висновки, результати

обстежень лікарів надають батьки. Ці документи є конфіденційними, без згоди батьків не розголошуються для інших учасників навчально-виховного процесу.

Портфоліо на учнів

Велика спільна для всіх фахівців команди психолого-педагогічного супроводу інклюзивного навчання папка, в яку ними і батьками дитини вкладаються матеріали, що свідчать про досягнення учня, зразки виконаних ним робіт, завдань, як в закладі так і вдома. Все те, що свідчить про прогрес у розвитку учня. Старшокласники можуть самостійно долучатись до ведення свого портфоліо.

Класифікація матеріалів наявних в кабінеті

(навчальні програми, навчальні плани, підручники, дидактичний та роздатковий матеріал, навчальні посібники, фахова література, конспекти різних видів роботи з дітьми тощо)

У кабінеті вчителя-дефектолога має бути накопичений матеріал для проведення корекційно-розвиткових занять, відображений у класифікаторі/картотеці. Розділи класифікатора/картотеки є довільними. Це, зокрема, можуть бути види занять, види ігор, лексичні теми, матеріал для вивчення дітей за нозологіями тощо.

Звітність за семестр, навчальний рік

В кінці семестру, навчального року команда фахівців обговорює результати навчання і корекційно-розвиткової роботи з дитиною. Враховуються записи, зроблені протягом цього періоду в індивідуальних картках розвитку, індивідуальних програмах розвитку, мовленнєвих картках. Наголосимо, що оцінюються результати кожної дитини окремо відповідно до поставлених для неї ближніх і дальніх цілей, конкретних завдань.

Показниками результативності корекційного впливу в процесі навчання і виховання водночас із якісною оцінкою засвоєння програми можуть бути:

- якісне і кількісне полегшення структури дефекту;
- виправлення недоліків і перехід скоригованої вади до позитивних можливостей дитини;
- підвищення рівня актуального розвитку і, як наслідок, розширення зони найближчого розвитку;
- свідоме і самостійне користування дітьми набутими під час навчальних і корекційних занять знаннями і навичками;
- накопичення і позитивна зміна властивостей особистості.

Вважаємо, що записів у Індивідуальній програмі розвитку дитини за підсумками року достатньо, якщо буде показана динаміка розвитку дитини і її досягнення, підтвержені портфоліо.

Наголосимо, що корекційному педагогу як і іншим фахівцям, не варто чекати кінця року, якщо у показниках розвитку дитини з'явилися якісні зміни, і в роботі з дитиною досягнуто поставленої мети. Слід це відзначити у ІІР. Оцінка результатів корекційного впливу здійснюється відповідно до планів індивідуальної роботи з дитиною. Для тих категорій дітей, у навчанні

яких корекційна робота є невіддільною від навчальної (діти з вадами інтелекту, ЗПР), і оцінюватись така робота має **комплексно**: вчителем-дефектологом з іншими членами команди. Критерії оцінювання наведені з урахуванням корекційного впливу в кожній навчальній програмі спеціального освітнього стандарту.

Книга взаємодії фахівців з батьками вихованців

У інструкції з діловодства не вказано про книгу взаємодії з батьками. Проте практика нашої роботи, досвід колег свідчать про доцільність ведення такого документа, який може бути оформлений у зошиті або блокноті. Співпраця з батьками є однією з умов взаємодії команди інклюзивного закладу, адже якщо навички, здобуті дитиною у школі, не закріплюються у повсякденному житті, то вони не привласнюються, а швидко згасають. На жаль, далеко не всі батьки це усвідомлюють, частина з них досить безвідповідально ставиться до рекомендацій педагогів. І все ж, якщо такі рекомендації надані не в усній формі, а у вигляді конкретних завдань, то це організовує батьків, стимулює їх до співпраці із спеціалістами. Важливо, щоб фахівці давали не лише рекомендації, а й повідомляли батькам про успіхи дитини, її досягнення у розвитку, набутті досвіду. Записи слід робити по мірі необхідності. Книга взаємодії з родиною може вестись у довільній формі або мати певні розділи (див. зразок).

Книга взаємодії фахівців з батьками вихованців

Дата	Досягнення дитини	Рекомендації вчителя-дефектолога, логопеда, вихователя, лікарів	Відмітки батьків

Отже, підсумовуючи викладені матеріали, наголосимо, що ведення ділової документації не має бути формальною самоціллю, воно має бути диференційованим залежно від контингенту дітей, з якими працюють фахівці. Адже основою метою всіх документів є забезпечення основи для корекційно-розвиткової роботи з дитиною.

3. Ділова документація асистента вчителя

Найбільше запитань у членів команди психолого-педагогічного супроводу учнів з особливостями психофізичного розвитку викликає діяльність асистента вчителя інклюзивного класу. Це не дивно, адже така посада до Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів введена відносно нещодавно (у 2010 р.), немає достатньо напрацювань щодо діяльності такої особи, та й нормативна база МОН у цьому плані не містить відповідей на всі питання та проблемні ситуації. Запропонуємо варіанти ділової документації асистента вчителя на основі власного досвіду та аналізу діяльності інклюзивних закладів міста Кам'янця-Подільського.

У Наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/9-675 від 25 вересня 2012 року «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя» вказано, що асистент вчителя забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами. Відповідно у документі

визначені його посадові обов'язки та осіб, з якими він співпрацює. А саме:

- **разом із вчителем класу** (виділено нами) виконує навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи ефективні форми їх проведення, допомагає дитині у виконанні навчальних завдань, залучає учня до різних видів навчальної діяльності;

- **у складі групи фахівців** бере участь у розробленні та виконанні індивідуальної програми розвитку дитини;

- адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини з особливими освітніми потребами.

Одна із найбільших труднощів організації роботи асистента вчителя (далі - асистент) полягає в тому, що ця посада виділяється із розрахунку: півставки на один клас (незалежно від кількості супроводжуваних дітей та їхньої категорії порушення). Якщо посадовими обов'язками передбачено, що асистент має бути присутнім на уроці для надання допомоги дитині й вчителю, то він має узгоджувати таку присутність з вчителями та корекційними педагогами з огляду на певні фактори:

✓ категорія порушення в дитини та її потреби в одержанні допомоги від дорослого. Наприклад, *в одному класі є дитина з порушенням інтелекту, в іншому – дитина з порушенням зору з типовим інтелектом. У такому випадку асистенту вчителя варто бути присутнім на уроках разом з учнем з порушенням інтелекту, адже він більше потребуватиме його допомоги. На перервах, самопідготовці асистент за потреби може організувати спільну діяльність обох дітей;*

✓ навчальний предмет. *Присутність асистента передусім є необхідною на уроках математики, рідної мови, фізики, біології, географії, оскільки ці предмети часто викликають труднощі навчальної діяльності в дітей. При складанні індивідуальної програми розвитку (ІПР) необхідно вказувати, на уроці з якого предмету присутність асистента є необхідною і чому, адже труднощі дітей є індивідуальними;*

✓ навчальна програма, за якою навчається учень з ОПФР. *Якщо дитина навчається за типовою програмою, здатна самостійно організувати свою діяльність, контролює себе, її темп роботи відповідає темпу роботи класу, то потреби в присутності асистента на уроці немає. На уроках такому учню достатньо реалізації індивідуального підходу вчителем та адаптованих асистентом навчальних матеріалів, розроблених індивідуальних завдань. Присутність асистента на уроці є бажаною або й необхідною у випадках, коли навчальна програма учня досить сильно відрізняється від типової. Адже в той час, коли вчитель працюватиме фронтально з класом, індивідуальну навчальну діяльність учня з ОПФР має організувати асистент: допомагає, стимулює тощо. Це потрібно у випадках розумової відсталості в дитини, при глибоких порушеннях зору, слуху;*

✓ графік роботи спеціалістів команди супроводу з дитиною. Наприклад, *в учня з вадами інтелекту згідно з індивідуальним навчальним*

планом (ІНП) замість уроку англійської мови в розкладі буде корекційно-розвиткове заняття, на якому в присутності асистента потреби немає. В цей же час асистент може надавати допомогу учню іншого інклюзивного класу, в який він призначений.

Отже, до деталізації організаційних питань на законодавчому рівні, графік роботи асистента слід скласти з орієнтацією на індивідуальні можливості й потреби дитини, запити колег та здоровий глузд.

Вагомим питанням є й ділообіг асистента вчителя інклюзивного закладу. У чинних інструкціях з діловодства в загальноосвітніх закладах не міститься переліку документації, яку має оформити асистент. Проте, його посадові обов'язки, окремі накази та листи МОН прямо чи опосередковано вказують на такі документи. Спробуємо надати пропозиції з оформлення журналу роботи асистента вчителя інклюзивного класу. У журналі можуть бути вміщені такі розділи / документи:

- 1). Річний план роботи.
- 2). Графік роботи асистента вчителя, затверджений керівником закладу.
- 3). Список учнів з учнів з ОПФР, яких супроводжує асистент.
- 4) Щоденний план роботи.
- 5). Облік динаміки розвитку учнів з ОПФР.
- 6). Облік проведених консультацій та просвітницьких заходів.
- 7). План та облік методичної роботи, самоосвіти.

Річний план роботи

У плані слід передбачити всі види роботи, передбачені посадовою інструкцією: організаційна та навчально-корекційна робота; співпраця з вчителями, медичними працівниками, вчителями-дефектологами, психологом, соціальним педагогом; робота з батьками та громадськістю; методична та самоосвітня робота; робота з документацією.

Річний план роботи асистента вчителя

№	Зміст роботи	Термін виконання	Примітка

Окремим розділом може бути виділений взаємозв'язок з вчителями тих класів, за якими закріплений асистент, з конкретним розподілом функцій (див. зразок).

Взаємозв'язок між вчителями та вихователем-асистентом

Обов'язки асистента вчителя	Спільна робота вчителя та асистента вчителя

Графік роботи асистента вчителя, затверджений керівником закладу

Графік роботи асистента вчителя має узгоджуватись із розкладом уроків учнів, зокрема, з тими уроками, на яких є необхідною його присутність; заняттями з іншими спеціалістами. У ньому має відобразатись навчальна робота, зокрема, допомога вчителю на уроках, підготовка

матеріалів для індивідуальної роботи з учнем; самопідготовка чи виховні заняття з дітьми, їх тривалість; індивідуальний супровід дитини (за необхідності); інші види роботи асистента: консультації для батьків, взаємодія з іншими учасниками корекційно-педагогічного процесу.

Список учнів з учнів з ОПФР, яких супроводжує асистент

№ з/п	ПІБ учня	Психолого-педагогічний висновок	Рекомендована програма навчання	Корекційні заняття (вид, к-сть годин, ПІБ спеціаліста, що їх проводить)

Наявність такого списку дозволить асистенту впорядкувати свою роботу

Щоденний план роботи асистента

Дата	Клас	Індивідуальний супровід учня (прізвище, ім'я)	Відвідування уроків у класі	Адаптація навчальних матеріалів	Робота з батьками та педагогами	Навчально (корекційно) – виховна робота (організація самопідготовки, виховні заняття)

Щоденне планування роботи передбачене плануванням роботи вихователя школи, воно дозволить висвітлити всі види роботи згідно з посадовою інструкцією та нормативним розрахунком робочого часу.

Облік динаміки розвитку учнів з ОПФР

Асистент вчителя, як і інші члени команди супроводу ретельно спостерігає за розвитком учнів з ОПФР. Результати повинні відобразитись в індивідуальній програмі розвитку дитини (ІПР) колегіально усіма членами команди. За потреби асистент вчителя може виділити окрему сторінку в своєму журналі (робочому зошиті), де записуватиме результати спостереження, позитивні зміни в розвитку дитини.

Облік проведених консультацій та просвітницьких заходів

Згідно з посадовими обов'язками асистент вчителя може консультувати батьків, учнів, громадськість; бере участь або організовує різні просвітницькі заходи щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку. Цю роботу обліковують так (див. зразок).

№	Дата	Кому надана консультація/ адресність проведення заходу	Тема консультації
		Бабуся І.Іваненко	Значення спільності вимог у родині для розвитку дитини

Звіт про самоосвіту

Цей вид роботи може виділятися на вимогу адміністрації в окремий план і звіт, а може бути включений в річний план в розділ 4 – методична та самоосвітня робота.

Окрім вищезначених документів, асистент вчителя розробляє та зберігає у папці (кабінеті) підготовлені тематичні консультації; адаптовані навчальні матеріали для дитини; конспекти (сценарії) виховних занять.

Асистент вчителя відповідає за своєчасне заповнення ППР, які зберігаються адміністрацією.

Наголосимо, що ведення ділової документації не має бути формальним; не повинно переобтяжувати асистента, а навпаки – допомагати у реалізації посадових обов'язків.

Пропоновані в навчальному посібнику матеріали не претендують на вичерпність розв'язання проблеми документації асистента вчителя в інклюзивних закладах, є рекомендацією, спрямованою на надання допомоги педагогам у цьому питанні.

4. Внутрішкільний контроль в інклюзивному закладі

Однією з умов ефективності роботи будь-якого закладу освіти є грамотно організована система внутрішнього контролю за результативністю професійної діяльності педагогічного колективу. Процес контролю складається з установа стандартів, виміру фактично досягнутих успіхів і внесення змін у випадку, коли отримані результати істотно відрізняються від установлених стандартів.

Означена проблема повною мірою стосується й інклюзивних шкіл, адже у кожному сучасному навчальному закладі має бути створена чітка система контролю за навчально-виховним процесом. Проте, в інклюзивних закладах є певні труднощі внутрішнього контролю, обумовлені різними причинами, зокрема: розмитістю вимог і відсутністю чітких державних стандартів до комплексного навчально-методичного забезпечення інклюзивної освіти; загальноосвітньою фаховою підготовкою керівників шкіл при відсутності вузькоспеціалізованої, пов'язаної з менеджментом інклюзивного закладу.

Як свідчить закордонний досвід, ці проблеми можуть бути розв'язаними за умови введення в інклюзивному закладі посади заступника директора (методиста) з питань інклюзивного навчання. Тоді ця особа несе повну відповідальність за контроль організаційного та навчально-методичного забезпечення процесу навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Проаналізуємо зміст такого контролю.

Зміст внутрішнього контролю:

- *рівень знань, вмінь і навичок учнів інклюзивних класів;*
- *динаміка психофізичного розвитку учнів, їхньої вихованості;*
- *якість проведення уроків, позакласних заходів, їхня корекційна спрямованість;*
- *якість та результативність навчально-корекційної і корекційно-виховної роботи;*
- *правильність планування усіх ланок навчально-виховного процесу в інклюзивних класах з дотриманням принципу корекційної спрямованості;*
- *реалізація корекційного компоненту освіти дітей з ОПФР;*
- *взаємозв'язок у роботі команди психолого-педагогічного супроводу учнів з ОПФР;*

- наявність та якість навчально-методичного забезпечення інклюзивного навчання;
- робота педагогічного персоналу над підвищенням рівня професійної майстерності загалом та в галузі інклюзивної освіти, зокрема;
- ставлення персоналу закладу до інклюзії;
- виконання окремих доручень і завдань посадовими особами.

Залежно від мети перевірки використовують різні види внутрішнього контролю. А саме: фронтальний, тематичний, оглядовий, поточний, тематичний, персональний.

Незалежно від виду контролю, він має відповідати таким вимогам: компетентність; об'єктивність; принциповість; тактовність; обговорення результатів; поєднання контролю з допомогою; перспективність.

Ці вимоги переконливо свідчать про те, що представник адміністрації закладу, який відповідає за інклюзивні класи, повинен мати відповідну фахову освіту і бути добре обізнаним у питаннях навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу інклюзивної освіти.

З метою оцінки якості інклюзивної освіти доцільно використовувати навчально-методичний посібник «Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад», апробований в Україні в рамках експерименту фонду «Крок за кроком» [1]. Індекс інклюзії являє собою систему внутрішнього моніторингу за рівнем впровадження інклюзивної освіти. Індекс інклюзії – це набір практичних матеріалів, використання яких сприяє розвитку навчальних закладів у напрямку інклюзії.

Отже, систематичний, цілеспрямований, фаховий контроль організації навчання, навчально-методичного забезпечення є однією з умов ефективності навчального процесу в інклюзивних закладах.

Контрольні запитання

1. Які документи формулюють вимоги до ділової документації в інклюзивному закладі?
2. Яку ділову документацію має вести корекційний педагог інклюзивного закладу?
3. На підставі чого складаються календарні плани корекційно-розвиткових занять з учнями інклюзивних класів?
4. Яким чином здійснюється підсумовування корекційно-розвиткової роботи з учнем і звітність про неї?
5. Якою є ділова документація асистента вчителя інклюзивного закладу?
6. Поясніть сутність та значення внутрішнього контролю в інклюзивному закладі.
7. Яке значення має «Індекс інклюзії» для ефективності роботи інклюзивного закладу?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

10. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И.Акатов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
11. Бондар В.І. Дидактика / В.І.Бондар. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
12. Бондар В.І. Історія олігофренопедагогіки : підручник / В.І.Бондар, В.В.Золотоверх. – К.: Знання, 2007. – 375 с.
13. Боскис Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха: Кн. для учителя / Р.М.Боскис. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.
14. Вильшанская А.Д. Психолого-медико-педагогический консилиум в школе: Взаимодействие специалистов в решении проблем ребенка / А.Д.Вильшанская, М.И.Прилуцкая, Е.М.Протченко. – М.: Генезис, 2012. – 256 с.
15. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник / О.В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.
16. Гладкая В.В. Методика проведения коррекционных занятий «Развитие познавательной деятельности» с младшими школьниками с трудностями в обучении: пособие для педагогов учреждений образования, реализующих образовательную программу специального образования на уровне среднего образования / В.В.Гладкая. – Минск, Зорны Верасок, 2013. – 115 с.
17. Гонеев А.Д. Основы коррекционной педагогики / А.Д.Гонеев, Н.И. Лифинцева, Н.В. Ялпаева. - М.: Akademia, 1999. – 280 с.
18. Даніелс Елен Р. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх закладів / Е.Р.Даніелс, К.Стаффорд. – Львів: Надія, 2000. – 256 с.
19. Державний стандарт початкової базової і повної освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/462-2011>.
20. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/607-2013>.
21. Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: Книга 3 / Л.С.Вавіна, А.М.Висоцька, В.В.Жук та ін.; За ред. В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: Наук. світ, 2006 – 212 с.
22. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : навч.-метод. посіб. / А.Г. Шевцов, О.В. Романенко, Л.О. Ханзерук, О.В. Чеботарьова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 200 с.

23. Дитина зі світу тиші : на допомогу батькам нечуючої дитини : наук.-метод посібник / уклад. Н.А. Зборовська та ін.; за ред. С.В. Кульбіді. – К. : «СПКТБ УТОГ», 2011. – 328 с.
24. Завражин С.А. Адаптация детей с ограниченными возможностями: Учеб. пособие для студ. пед учеб. заведений / С.А.Завражин, Л.К.Фортова. – М.: Академический Проект: Трикста, 2005. – 400 с.
- 25.Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А.И.Захаров. – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
26. Екжанова Е.А. Основы интегрированного обучения: пособие для вузов / Е.А.Екжанова, Е.В.Резникова. – М.: Дрофа, 2008. – 210 с.
- 27.Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися : методичний посібник. – К. : Початкова школа, 2003. – 128 с.
28. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / кол. упорядників: Патрикеева О.О., Софій Н.З., Луценко І.В., Василяшко І.П.; за заг. ред. В.І.Шинкаренко. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. – 96 с.
29. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – 192 с.
30. Інклюзивна освіта: теорія та практика : навчально-методичний посібник / [Колектив авторів; За заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – 184 с.
31. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.
32. Исаев Д.Н. Умственная отсталость у детей и подростков. Руководство / Д.Н.Исаев. – СПб.: Речь, 2003. – 391 с.
33. Історія інвалідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.discrimi.net/istoriya-invalidnosti/>
34. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія / А.А.Колупаєва. – К.: Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
35. Коноплева А.Н. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: Монография / А.Н.Коноплева, Т.Л.Лещинская. - Минск, НИО. - 2003. – 232 с.
36. Коррекционная педагогика в начальном образовании : учеб. пособие / [Г.Ф.Кумарина, М.Э.Вайнер, Ю.Н.Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф.Кумариной]. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
37. Корекція психосоціального розвитку дітей із церебральним паралічем у реабілітаційному центрі : навч.-метод. посіб. / Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська, О.В. Романенко, Н.С. Скрипка. – К. : Духовна вісь, 2003. – 155 с.

38. Критерії навчальних досягнень учнів початкових класів спеціальної загальноосвітньої (допоміжної) школи для дітей з порушеннями розумового розвитку. – Київ – Луганськ: редакційно-видавничий відділ ЛДПУ, 2002. – 94 с.

39. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.

40. Луценко І. Розробляємо індивідуальну програму розвитку: крок за кроком / І.Луценко, Н.Слободянюк // Заступник директора школи. – 2016. - № 6. – С. 24 – 33.

41. Малофеев Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества к государствам и лицам с отклонениями в развитии: монография / Н.Н.Малофеев. – М.: Экзамен, 2003. – 256 с.

42. Міжнародні документи зі сфери інклюзивної освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ussf.kiev.ua/news/323/>

43. Миронова С.П. Ділова документація асистента вчителя щодо роботи з учнями з особливими освітніми потребами / С.П.Миронова, Т.Г.Олійник // Заступник директора школи. – 2016. - № 6. – С. 55 – 61.

44. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / С.П. Миронова. – Кам'янець–Подільський: Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 312 с.

45. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності : підручник / С.П.Миронова. – Кам'янець–Подільський: Кам'янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – 260 с.

46.Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник / С.П.Миронова, О.В.Гаврилов, М.П.Матвєєва; [за заг. ред. С.П.Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – 264 с.

47. Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія / С.П.Миронова. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 304 с.

48. Миронова С.П. Робота спеціалістів дошкільного навчального закладу з родинами дітей, що мають вади психофізичного розвитку / С.П.Миронова // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2010. - № 12. – С. 62 – 72.

49. Миронова С.П. Роль педагогічної оцінки в соціальній та психологічній адаптації учнів з особливими потребами до інклюзивного навчання / С.П. Миронова // Нові технології навчання: Збірник наукових праць / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України; Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця-Київ, 2014. – С. 174 – 177.

50. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів» № 665 від 01 червня 2013 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : // https://docs.google.com/viewer?url=http://mon.gov.ua/files/normative/2013-11-01/1672/nmon_665_01062013.doc&embedded=false

51. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 240, від 23.06.2000 р. «Інструкція з ведення ділової документації у загальноосвітніх навчальних закладах I – III ступенів» [Електронний ресурс] // Режим доступу : // <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-821164c58fac/list-d4a04af326>

52. Нормативно-правова база МОН України [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>

53. [Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира: хрестоматия / Сост. Л.М. Шипицина. - СПб., 1997. - 256 с.](#)

54. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А.А.Колупаєвої. – К.: А.С.К., 2012. – 308 с.

55. Подласый И.П. Курс лекций по коррекционной педагогике: Учеб. пособие для студ. сред. спец. учеб. заведений / И.П.Подласый. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 352 с.

56. Порядок комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0224-15>

57. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Урядовий кур'єр. – 20.08.2011. - № 153. – С. 3.

58. Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання: Лист МОНмолодьспорту від 02.01.13 № 1/9-1 [Електронний ресурс] // Режим доступу : // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/

59. Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів : Лист МОН від 13.08.2014 № 1/9-414 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/42597/>

60. Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016/2017 навчальному році [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5749->

61. Про організаційно-методичні засади забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/36815/>.

62. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України № 2961-15, від 09.12.2015 [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

63. Психология семьи и больной ребенок. Учебное пособие: Хрестоматия. – СПб.: Речь, 2007. – 400с.
64. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение ребенка: Пособие для учителя-дефектолога / Под ред. Л.М.Шипициной. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 528 с.
65. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf
66. Селигман М. Обычные семьи, особые дети [пер. с англ.] / Селигман М., Дарлинг Р. – Изд. 2-е. – М.: Теревинф, 2009. – 368 с.
67. Синьова Є.П. Тифлопсихологія : підручник / Є.П. Синьова. – К.: Знання, 2008. – 365 с.
68. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина І. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 238 с.
69. Специальная педагогика : учебное пособие / под ред. Н.М. Назаровой. – М.: Академия, 2000. – 400 с.
70. Типова інструкція з діловодства у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності (від 28 липня 2013, № 1239) [Електронний ресурс] // Режим доступу: // http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36933/
71. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособие / В.В.Ткачева. – М.: АСТ; Астрель, 2007. – 318 с.
72. Федоренко С.В. Тифлодидактика: навчальний посібник для студентів ВНЗ. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 144 с.
73. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник для студ. вищих пед закладів освіти / М.М.Фіцула. – К.: Академія. 2000. – 542 с.
74. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки / В.Ф.Шаталов. – М.: Просвещение, 1980. – 212 с.
75. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології: монографія / А.Г. Шевцов. – К.: МП «Леся», 2009. – 483 с.
76. Шеремет М.К. Логопедія : підручник / М.К. Шеремет, В.В. Тарасун, С.Ю. Конопляста, В.О. Кондратенко, Н.В. Чередніченко, І.С. Марченко, В.В. Тищенко, І.В. Мартиненко, О.Ю. Ромась. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Слово, 2010. – 672 с.
77. Шипицына Л.М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. – 2-е изд., перераб и дополн. / Л.М.Шипицина. – СПб.: Речь, 2005. – 477 с.
78. Шпек О. Люди с умственной отсталостью: Обучение и воспитание: [пер. с нем. А.П.Голубева; Науч. ред. рус. текста Н.М.Назарова]. – М.: Академия, 2003. – 432 с.

79. Шульженко Д.І. Корекційний розвиток аутичної дитини: (книга для батьків та педагогів) / Д.І.Шульженко, Н.С.Андрєєва. – К.: Д.М.Кейдун, 2011. – 344 с.

80. Шульженко Д.І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей: Монографія / Д.І.Шульженко. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 385 с.

81. Щодо посадових обов'язків асистента вчителя: Лист МОНмолодьспорт № 1/9-675 від 25.09.12 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/32125/

